

OMGEVINGSAGENDA OOST-NEDERLAND

JUNI 2020

INHOUD

Bestuurlijke samenvatting	6
1 Omgevingsagenda Oost-Nederland	10
ADAPTIEF OMGEVINGSPROGRAMMA	15
2 Aanpak omgevingsopgaven	16
3 Samenwerking en uitvoering	28
PERSPECTIEF 2040 EN OMGEVINGSOPGAVEN	33
4 Perspectief op Oost-Nederland 2040	34
5 Omgevingsopgaven	52
1. Netwerkkraft stedelijke regio's en robuuste vervoerscorridors	54
2. Innovatieve groene metropoolregio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley	58
3. Klimaatbestendige groeiregio Zwolle	62
4. Internationale en bereikbare technologische topregio Twente	66
5. Cleantech Regio: inzet op groene, duurzame en inclusieve groei	70
6. Duurzame (transport) corridor rivierenland	74
7. Dynamische IJsselvallei en Twentekanalen	77
8. Transitie landelijk gebied	80
Bijlage 1 afkortingen	84

De Omgevingsagenda Oost-Nederland is tot stand gekomen in een interactief proces met brede bijeenkomsten, gesprekstafels, verdiepende overleggen en versnellingsweken. In dit proces hebben ongeveer 125 vertegenwoordigers vanuit de regio, provincie, het Rijk en – in deze fase in mindere mate nog – kennisinstellingen, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties meegedacht over de gezamenlijke opgaven voor Oost-Nederland en de extra inzet die nodig is om deze aan te pakken. Dit proces heeft plaatsgevonden onder begeleiding van een kernteam van Rijk, provincies Gelderland en Overijssel en een vertegenwoordiging van de waterschappen in Oost Nederland. Duo's en trio's van Rijk en regio zijn aan de slag gegaan met verdieping op de opgaven en het leveren van tekstbijdragen.

Het kernteam en 'schrijfteam' voor de omgevingsagenda:

- Rolien Nolte / Irma Lissberg, Regio Twente
- Kees Praamstra / Janneke Grevelingen, Regio Zwolle
- Saskia Engbers / Annelies Boot, gemeente Zwolle
- Carine Verheggen / Kees Verspui, Cleantech Regio
- David de Jong, provincie Overijssel
- Aart Kinds, provincie Overijssel
- Dianne Laarman-Hoogendoorn, provincie Overijssel
- Janneke Wessels / Susanne Nolten, provincie Overijssel
- Matthijs Lenis, gemeente Nijmegen
- Suzanne Hesseling, gemeente Arnhem
- Heidi Smit, Regio FoodValley
- Arnout Hulshuis, Regio Foodvalley
- Coen Mekers, provincie Gelderland
- Jeroen Huneker, provincie Gelderland
- Mark Kemperman / Paul Rijzinga, provincie Gelderland
- Jos Athmer / Rene Eisenga / Wim van der Linden, waterschappen Oost-Nederland
- Bart van Oort, Rijkswaterstaat Oost-Nederland
- Marcel van Westing, Rijkswaterstaat Oost-Nederland
- Marijn van der Wagt, ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
- Leen Kool, ministerie van Economische Zaken en Klimaat
- Jacqueline Coenraads, ministerie van Economische Zaken en Klimaat
- Maaïke Wijngaard, ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- Arie Speulman, ministerie van Binnenlandse Zaken
- Charles Aangenendt, ministerie van Binnenlandse Zaken
- Corine de Zeeuw, ministerie van Binnenlandse Zaken
- Dick Bres, ministerie van Binnenlandse Zaken
- Regina Oosting / Mayke Hoogbergen, ministerie van Binnenlandse Zaken

De Omgevingsagenda Oost-Nederland is ontwikkeld onder begeleiding van Royal HaskoningDHV en Urhahn | stedenbouw & strategie.

VOORWOORD

Oost-Nederland staat voor uitdagende opgaven in de leefomgeving. Voldoende ruimte voor wonen en werken, verduurzaming van onze energievoorziening, anticiperen op de klimaatverandering en herstel van de balans tussen natuur en landbouw zijn slechts enkele van de vele voorbeelden. Bij de aanpak daarvan willen we het eigen karakter en de identiteit van de steden, dorpen en landschappen van Overijssel en Gelderland behouden en verder versterken.

Deze eerste Omgevingsagenda voor Oost-Nederland bevat de opgaven en aanvullende afspraken waar Rijk én regio hun gezamenlijke inzet voor een duurzame leefomgeving op willen richten. De agenda vervangt niet al gemaakte afspraken, maar wil de schakel tussen beleid en uitvoering door een meer integrale en gebiedsgerichte blik verder versterken.

Bij de uitwerking van deze eerste versie van onze Omgevingsagenda Oost-Nederland is één ding duidelijk geworden; niemand van ons kan deze opgaven alleen aanpakken. Daarvoor is de complexiteit te groot, de onderlinge samenhang te sterk en de kennis van ieder van ons te beperkt. We willen als één overheid andere partners tegemoet treden om de opgaven en de afspraken in deze agenda samen en integraal aan te pakken en verder te brengen. Overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en burgers zijn nodig om bij te dragen aan een duurzame leefomgeving in Oost-Nederland.

Deze eerste Omgevingsagenda is een adaptieve agenda; altijd klaar om uit te voeren, maar nooit af. Dat betekent dat de opgaven en afspraken altijd kunnen worden aangescherpt en aangevuld als nieuwe ontwikkelingen en inzichten daarom vragen. Urgente afspraken kunnen we jaarlijks aanpassen, en verder maken we gebruik van monitoring (tweejaarlijks) en evaluatie (vierjaarlijks) die ook voorzien zijn voor de Nationale Omgevingsvisie. De stikstofcrisis en de coronacrisis hebben ons recent weer laten zien dat vooruit kijken lastig is en dat we bereid moeten zijn ons beleid en de uitvoering daarvan aan te passen als dat nodig is. Maar ook als de opgaven veranderen, zullen we de samenwerking met elkaar blijven voortzetten om tot concrete resultaten in de uitvoering te komen.

Monique van Haaf en Bert Boerman, *Gedeputeerden Provincie Overijssel*

Peter Karris en Christianne van der Wal, *Gedeputeerden Provincie Gelderland*

Kajsa Ollongren, *Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*

Hein Pieper, *Dijkgraaf Waterschap Rijn en IJssel, namens de waterschappen in Oost-Nederland*

BESTUURLIJKE SAMENVATTING

Met gepaste trots presenteren Rijk en regio hierbij de Omgevingsagenda Oost-Nederland. Het is de eerste omgevingsagenda die -als onderdeel van een pilot - in Nederland gemaakt is. Met de omgevingsagenda versterken Rijk en regio een meer integrale, gebiedsgerichte, programmatische aanpak en samenwerking bij de opgaven in de fysieke leefomgeving. De omgevingsagenda is een adaptieve agenda die jaarlijks zal worden geactualiseerd op basis van nieuwe inzichten, voortgang en ontwikkelingen. De opgedane lessen bij de totstandkoming van de omgevingsagenda worden gebruikt door het Rijk bij het opstellen van omgevingsagenda's in de andere vier landsdelen.

EEN OMGEVINGSAGENDA VOOR OOST-NEDERLAND

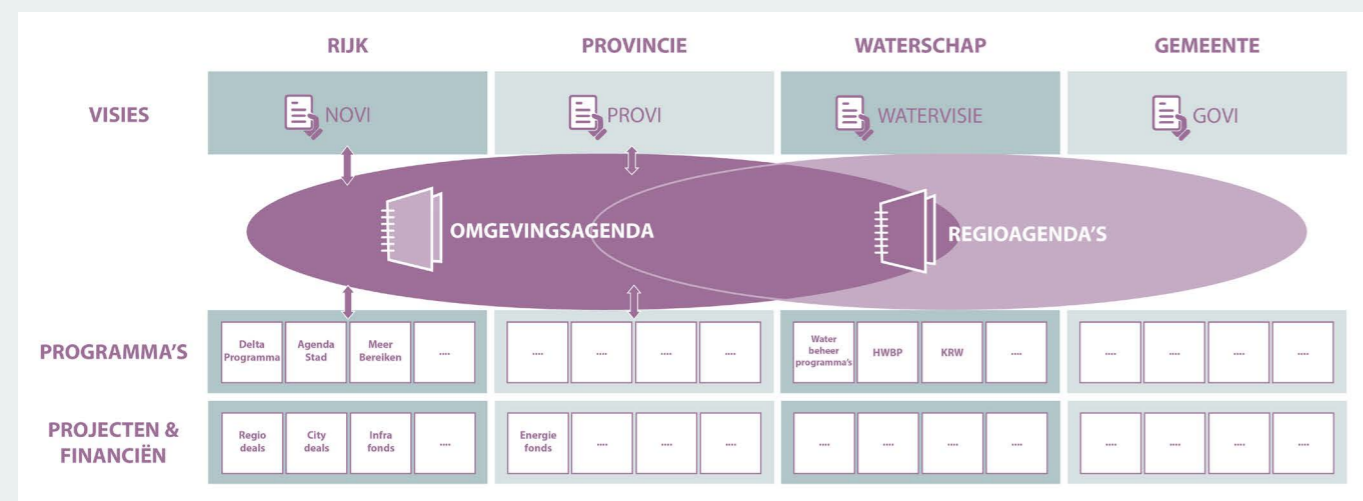
Deze omgevingsagenda bevat de gezamenlijke integrale gebiedsgerichte opgaven van Rijk én regio in Oost-Nederland op het gebied van de fysieke leefomgeving. Deze opgaven zijn vertaald naar een programma van acties, maatregelen en projecten om - aanvullend op wat al loopt - de komende jaren gezamenlijk op te pakken. De omgevingsagenda vormt een gebiedsgerichte uitwerking van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), de provinciale omgevingsvisies van Gelderland en Overijssel, waterschapsvisies van de waterschappen en regionale visies. Vanuit de omgevingsagenda zullen ook relaties worden gelegd met bestaande Rijks- en regionale programma's, zoals de Woonagenda, Deltaprogramma en het MIRT-programma. De omgevingsagenda is de nieuwe, breed ingestoken opvolger van de Gebiedsagenda Oost 2013.

De omgevingsagenda vormt een belangrijke schakel tussen de omgevingsvisies van rijk en regio én de verschillende, vaak sectorale/ thematische uitvoeringsprogramma's trajecten, door:

- **Het agenderen** van de belangrijkste strategische (gebiedsgerichte) opgaven - van Rijk en regio - voor een duurzame, vitaal en krachtige ontwikkeling van Oost-Nederland;
- **Het bieden van handelingsperspectief** door vanuit een integrale analyse van de opgaven extra benodigde gezamenlijke inzet van Rijk en regio te formuleren, bijvoorbeeld als grote transities of andere ontwikkelingen daarom vragen, integraliteit ontbreekt of er knelpunten in de uitvoering zijn. Deze extra inzet kan gaan om de uitvoering van nieuwe acties (onderzoek, projecten, etc.) of om voorstellen voor

aanpassingen/acties in andere regionale en/of Rijkstrajecten;

- **Een leidraad** te zijn voor andere (uitvoerings)trajecten in die zin dat de omgevingsopgaven (sterk) meewegen bij het maken van inhoudelijke keuzes (integrale afweging) en/of de prioritering van acties, maatregelen en projecten (horizontale doorwerking) zodat wordt bijgedragen aan de integrale aanpak van de Omgevingsopgaven.

De nieuwe Omgevingsagenda als schakel tussen beleid en uitvoering

PERSPECTIEF OP OOST-NEDERLAND IN 2040

Oost-Nederland is een sociaal-economisch krachtig, vitaal en aantrekkelijk gebied. Het landsdeel ontwikkelt zich op economisch gebied sneller dan het Nederlandse gemiddelde, bijvoorbeeld in de groei van het aantal bedrijven, banen en bruto regionaal product. Qua concurrentiepositie kan het zich op een aantal punten meten met de top van de wereld. Oost-Nederland is onderdeel van de dynamische, innovatieve, en door kennis gedreven internationale netwerken en draagt hieraan bij vanuit onderscheidende kwaliteiten en kracht, zoals de sterke clusters op het gebied van Agro-Food, Health & High Tech, Logistiek en Cleantech. Rijk en regio hebben de ambitie de economische kracht en vitaliteit van Oost-Nederland te behouden, versterken en verduurzamen. Door de gestage economische en demografische groei in de stedelijke regio's, en de kracht en specifieke kwaliteiten van Oost-Nederland, te benutten. En door grote transities te realiseren op het gebied van energie, klimaatbestendigheid, verduurzaming landelijk gebied en circulaire economie.

In 2040 heeft Oost-Nederland concurrerende, aantrekkelijke en duurzame stedelijke regio's op topniveau. Slimme en duurzame verbindingen zorgen voor een sterke verankering in internationale kennis- en interstedelijke netwerken. De topsectoren en kennisclusters vormen een nog sterkere katalysator voor innovatie en de economie. De ligging aan grensoverschrijdende goederencorridors wordt optimaal benut door de toegevoegde waarde en werkgelegenheid van multimodale terminals te vergroten, op een wijze die bijdraagt aan een goede landschappelijke inpassing en een optimale leefkwaliteit.

Steden, dorpen en het landelijk gebied zijn in 2040 duurzaam en klimaatbestendig. Duurzame energieopwekking, gesloten kringlopen, duurzame vervoersnetwerken en klimaatadaptatie spelen hierin een belangrijke rol. Het landelijk gebied is innovatief, duurzaam en vitaal door een gezonde, circulaire agro en food sector, sterke MKB en logistieke hotspots en door versterking van de landschappelijke kwaliteiten. Oost-Nederland is een recreatieve bestemming van formaat door een uniek recreatief aanbod van o.a. grensoverstijgende natuurnetwerken, Nationale landschappen en Nationale parken en historische binnensteden.

1. De 'regio' staat hierbij voor het geheel van bestuursgrensoverschrijdende samenwerkingen van provincies, regionale triple helix samenwerkingsverbanden, waterschappen, gemeenten, terreinbeheerders en drinkwaterbedrijven die zich inzetten voor de gezamenlijke opgaven in deze agenda. Het 'Rijk' staat voor de interdepartementale samenwerking voor opgaven in de fysieke leefomgeving.

ACHT OMGEVINGSOPGAVEN, MET UITVOERINGSAFSPRAKEN

Regio en Rijk gaan de komende jaren met extra inzet samenwerken aan acht 'omgevingsopgaven', die zullen werken als een 'vliegwiel' voor vernieuwing en de ontwikkeling van het gezamenlijke perspectief op Oost-Nederland in 2040. Omgevingsopgaven zijn die opgaven waar agenda's van Rijk en regio overlappen, meerdere transities of opgaven samenkomen, schaalniveaus verbonden moeten worden, en die het beste met een gebiedsgerichte aanpak kunnen worden opgepakt.

Lopende acties en trajecten van Rijk en/of regio vormen een belangrijk 'vehicle' in de aanpak van de omgevingsopgaven. Iedere omgevingsopgave kent daarbij zijn eigen dynamiek (fasering, concreetheid, prioriteiten, etc.). Daar waar nu al kansen of dilemma's liggen, zijn – boven op de lopende acties en trajecten – voor een aantal omgevingsopgaven aanvullende afspraken van regio en Rijk geformuleerd. Nieuwe ontwikkelingen en voortgang in acties kunnen de komende jaren, ook voor de andere omgevingsopgaven in deze agenda, tot extra verdieping of nieuwe acties en afspraken leiden. Op deze wijze werken Rijk en regio samen aan de acht strategische omgevingsopgaven op basis van een actuele en adaptieve (voortrollende) Omgevingsagenda Oost-Nederland.

De acht strategische omgevingsopgaven van Oost-Nederland.

Omgevingsopgave Netwerkkraft stedelijke regio's en robuuste vervoerscorridors:

Versterken van de concurrentiekracht van Oost-Nederland en haar bijdrage aan de (inter-) nationale economie en concurrentiekracht van Nederland. Met de stedelijke regio's als motoren van economische groei, onder andere door een goede verankering in de prioritaire (inter-)nationale verbindingen en vervoersknopen, in aansluiting bij onder andere het Toekomstbeeld OV 2040. Verbeteren leefbaarheid, duurzaamheid en verkeersveiligheid, door onder meer slimme en duurzame mobiliteit, duurzaam goederenvervoer, en zorg voor kwaliteit van lucht en geluid.

Omgevingsopgave Innovatieve groene metropoolregio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley:

Faciliteren van een forse stedelijke groei van de regio, met behoud van leefklimaat, bereikbaarheid en landschappelijke kwaliteiten. Daarnaast is ruimte nodig voor groei van bedrijvigheid en werkgelegenheid. Versterking van de inhoudelijke cross-overs tussen campus- en innovatieclusters op het gebied van Food, Health & High Tech en Energy is cruciaal voor het innovatieklimaat en de economische ontwikkeling van de regio.

Afspraken Omgevingsagenda 2020/2021

- Ontwerpend onderzoek Integrale verstedelijkingsstrategie Arnhem-Nijmegen-Foodvalley;
- Verkenning aanscherping Economisch profiel Arnhem-Nijmegen-Foodvalley;
- Gezamenlijk onderzoek Stedelijke verdichting stationsgebied Nijmegen.

Omgevingsopgave Klimaatbestendige groeiregio Zwolle:

Het klimaatadaptief accommoderen van de forse stedelijke en economische groei van de regio, mét behoud van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid. Zo staat Regio Zwolle o.a. voor de opgave

om de grote regionale en (inter)nationale verkeersstromen te borgen en de bestaande infrastructuur beter te benutten.

Afspraken Omgevingsagenda 2020/2021

- Gebiedsgericht MIRT-onderzoek bereikbaarheid in wisselwerking met de verstedelijkingsopgave Regio Zwolle;
- Uitwerken Verstedelijkingsstrategie Regio Zwolle;
- Betrokkenheid Rijk – regio bij gebiedsontwikkeling Spoorzone Zwolle;
- Quick scan watersysteem en klimaatadaptatie.

Omgevingsopgave Internationale en bereikbare technologische topregio Twente:

Versterken van de economische topsectoren Tech, Med-tech en Energy door een hierbij passende aanpak voor duurzame verstedelijking, bereikbaarheid en grensoverschrijdende samenwerking in deze grensregio. Het benutten en verstevigen van de innovatiekracht van de regio vraagt om experimenteeruimte (fysieke ruimte en in regelgeving), , goed bereikbare topwerklocaties en een duurzame aantrekkelijke leefomgeving.

Afspraken Omgevingsagenda 2020/2021

- Onderzoek Samenhang topwerklocaties en stationsgebieden Twente;
- Twente 'Real life living lab' : onderzoek van pilots naar uitvoering door vergroten experimenteeruimte;
- Integrale en bovenregionale aanpak Klimaatadaptatie en retentievermogen Twente.
- Verkenning Fieldlab voor medische innovaties.

Omgevingsopgave Cleantech Regio:

Versterken van de economische topwerklocaties in de regio op gebied van innovatie. Tot de belangrijkste opgaven behoren de

transitiesprong van energie en circulair produceren, duurzame en slimme mobiliteit, young professionals vasthouden en aantrekken en het toekomstbestendig maken van het vestigingsklimaat mét behoud van de kwaliteit en aantrekkelijkheid van de leefomgeving en bereikbaarheid.

Afspraken Omgevingsagenda 2020/2021

- Participatie ministeries BZK en EZK in Transform als wijkerichte warmte-aanpak;
- Ontwerpend onderzoek en living lab voor integrerende aanpak van opgaven rond de papierindustrie;
- Ruimtelijke verdiepingsatelier over A1 Corridor en omliggende bedrijventerreinen over opgaven en ontwikkelkansen in het gebied;
- Opstellen ruimtelijk-economische agenda Cleantech Regio op basis van analyse naar circulaire transitie.

Omgevingsopgave Duurzame (transport) corridor rivierenland:

Groeiende ruimteclaims van nationale opgaven in Rivierenland samen te laten gaan met behoud en versterking van het -kwetsbare – internationaal bijzondere landschap en synergie te realiseren met andere (regionale) opgaven. Tot de belangrijkste opgaven horen waterveiligheid, bevaarbaarheid, duurzame zoetwatervoorziening, verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving, versterken van toeristische/ en recreatieve potenties en verduurzaming van het goederenvervoer.

Omgevingsopgave Dynamische IJsselvallei en Twentekanaalen:

Het realiseren van een samenhangende ontwikkeling op het gebied van waterveiligheid, waterbeheer, klimaatadaptatie, natuur en waterkwaliteit, logistiek en scheepvaart. Met als uitdagingen het meebewegen met de natuurlijke dynamiek van het watersysteem en het benutten van de kracht van het cultureel erfgoed en het toeristisch-recreatief potentieel van de (Hanze)steden en het 'ommeland'.

Afspraken Omgevingsagenda 2020/2021

- Overleg over verduurzaming van het transport en het beter benutten van het vaarwegareaal van de IJssel, Twentekanaalen en Zwarte Water vormgeven.

Omgevingsopgave Transitie Landelijk Gebied en Groene Schatkamers:

Centrale opgave in het landelijk gebied is het vinden van balans of synergie tussen versterking van het verdienen - onder andere in de agrarische sector en vrijetijdseconomie - en het behouden van een goede leefbaarheid en omgevingskwaliteit. In Oost-Nederland zijn de agrarische sector en vrijetijdseconomie van groot economische en maatschappelijk belang. Klimaatverandering (meer droogte, hogere temperaturen en heftigere regenbuien) , verduurzaming van de energievoorziening en druk op de omgevingskwaliteit vragen om slimme en innovatieve vormen van multifunctioneel land- en bodemgebruik en nieuwe verdienmodellen, die bijdragen aan verbetering van de leefomgeving. Dit geldt in het bijzonder voor de 'groene schatkamers' van Oost Nederland: de nationale parken Veluwe, Wieden-Weerribben en Sallandse Heuvelrug. Door onder andere stikstofdeposities en droogte staat de kwaliteit van deze (inter)nationaal waardevolle natuurgebieden onder druk.

1

OMGEVINGSAGENDA OOST-NEDERLAND

Voor u ligt de Omgevingsagenda Oost-Nederland. De omgevingsagenda bevat de integrale gebiedsgerichte opgaven van Rijk én regio² in Oost-Nederland op het gebied van de fysieke leefomgeving. Vertaald naar een programma van afspraken en acties om - aanvullend op wat al loopt - de komende jaren gezamenlijk op te pakken. De omgevingsagenda vormt een gebiedsgerichte uitwerking van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), de provinciale omgevingsvisies van Gelderland en Overijssel, watervisies van de waterschappen en regionale visies. Zij is de nieuwe, breed ingestoken opvolger van de Gebiedsagenda Oost 2013.

Pilot Omgevingsagenda Oost-Nederland

De Omgevingsagenda Oost is het resultaat van een landelijke pilot en leertraject voor het opstellen van Omgevingsagenda's. Het doel van de pilot is - naast het opstellen van een nieuwe agenda - het verkennen hoe een vernieuwde Omgevingsagenda eruit kan zien om zoveel mogelijk meerwaarde te hebben in relatie met al bestaande instrumenten. De pilot heeft lessen opgeleverd over de manier van werken, de soort opgaven en type afspraken, ook voor Omgevingsagenda's die de komende jaren in andere landsdelen zullen worden opgesteld. Het proces van de pilot en de lessen zijn te vinden op het leerplatform Mirt: <https://mirt.mett.nl/pilot+omgevingsagenda+oost/>

2. De 'regio' staat hierbij voor het geheel van bestuurs-grensoverschrijdende samenwerkingen van provincies, regionale triple helix samenwerkingsverbanden, waterschappen, gemeenten, terreinbeheerders en drinkwaterbedrijven die zich inzetten voor de gezamenlijke opgaven in deze agenda. Het 'Rijk' staat voor de interdepartementale samenwerking voor opgaven in de fysieke leefomgeving.

POSITIONERING EN FUNCTIE OMGEVINGSAGENDA

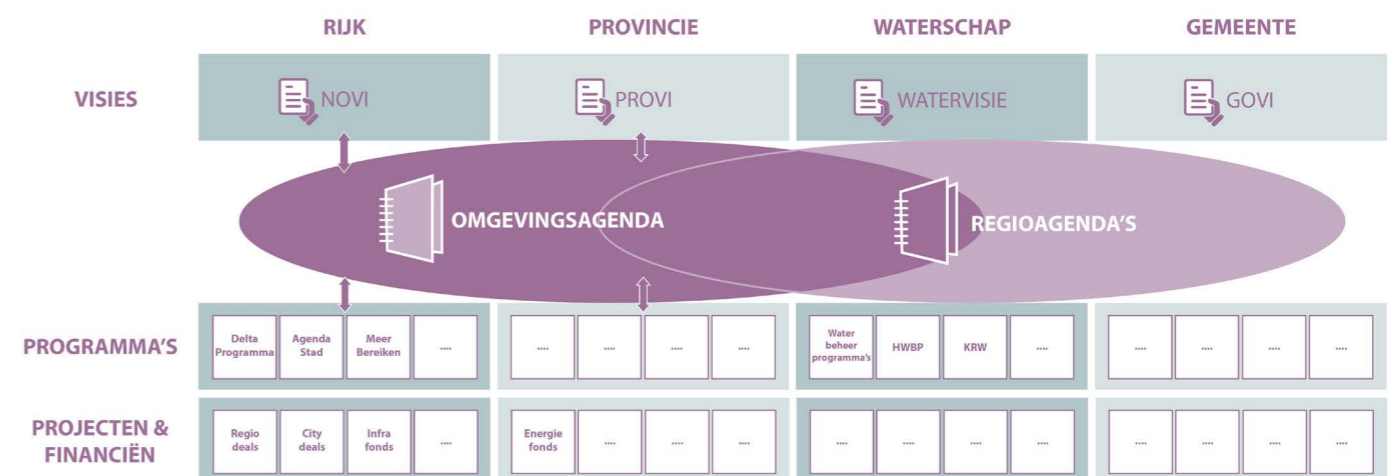
Met deze Omgevingsagenda Oost-Nederland zetten de regionale overheden en het Rijk een nieuwe stap in de samenwerking. Er wordt al langer samen gewerkt op diverse terreinen. Maar de grote transities, zoals op het gebied van energie, circulaire economie, klimaat en in stedelijk en landelijk gebied, laten zien dat een meer integrale, gebiedsgerichte en adaptieve aanpak nodig is. De omgevingsagenda vormt daarbij een belangrijke schakel tussen de omgevingsvisies van rijk en regio én de verschillende, vaak sectorale/thematische uitvoeringsprogramma's trajecten.

Deze schakelfunctie krijgt invulling door:

- **Het agenderen** van de belangrijkste strategische (gebiedsgerichte) opgaven - van Rijk en regio - voor een duurzame, vitaal en krachtige ontwikkeling van Oost-Nederland;
- **Het bieden van handelingsperspectief** door vanuit een integrale analyse van die opgaven afspraken te maken over de extra benodigde gezamenlijke inzet van Rijk en regio, bijvoorbeeld als grote transities of andere ontwikkelingen daarom vragen, integraliteit onvoldoende is of er knelpunten in de uitvoering zijn. Deze extra inzet kan gaan om de uitvoering van nieuwe acties (onderzoek, projecten, etc.) of om voorstellen voor aanpassingen/acties in andere regionale en/of Rijkstrajecten. De voorstellen voor andere trajecten worden geagendeerd op de geëigende bestuurstafels waar de formele besluitvorming plaats vindt.
- **Een leidraad** te zijn voor andere (uitvoerings)trajecten in die zin dat de strategische omgevingsopgaven (sterk) meewegen bij het maken van inhoudelijke keuzes (integrale afweging) en/of de prioritering van acties, maatregelen en projecten (horizontale doorwerking) zodat wordt bijgedragen aan de integrale aanpak van de omgevingsopgaven. Hierdoor krijgt de omgevingsagenda meerwaarde in het borgen van samenhang en afstemming van beslissingen in relevante trajecten van Rijk en regio voor de fysieke leefomgeving (zoals de Regionale Energie Strategieën, de Woonagenda, MIRT, Erfgoed Telt en de gebiedsgerichte afspraken in het kader van het Interbestuurlijk Programma).

De Omgevingsagenda Oost-Nederland is een adaptieve agenda die periodiek wordt aangepast op basis van trends, ontwikkelingen, nieuwe inzichten en voortgang van acties. Niet alle opgaven zijn al even ver uitgewerkt. Jaarlijks worden opgaven en afspraken - waar nodig geactualiseerd. Periodiek zal een algehele herziening plaatsvinden. De Omgevingsagenda Oost-Nederland is/wordt vastgesteld door de provincies Overijssel en Gelderland, de waterschappen in Oost-Nederland en het Rijk. Deze omgevingsagenda krijgt voor het Rijk - bij inwerkingtreding van de Omgevingswet - de status van een onverplicht programma.

De positionering van de nieuwe Omgevingsagenda in relatie met andere instrumenten.

SAMENWERKINGSPRINCIPES

Rijk en regio werken samen op basis van een aantal samenwerkingsprincipes, die bijdragen aan maximale meerwaarde van deze omgevingsagenda.

VIJF SAMENWERKINGSPRINCIPES

1. Opgavegericht werken als één overheid

De maatschappelijke opgaven op het gebied van de fysieke leefomgeving vormen de basis van de agenda en van het handelen van de partners. Inhoud, complexiteit, schaalniveau en grenzen van de opgaven bepalen de meest passende aanpak. De geografische scope van de agenda en opgaven zijn daarom niet precies afgebakend: we kijken en organiseren over bestuurlijke gemeentelijke, provinciale of landsgrenzen heen. Opgavegericht werken vraagt om samenwerken als één overheid en het benutten en koppelen van beschikbare middelen, netwerken en al aanwezige initiatieven vanuit de samenleving. Dat zorgt voor flexibiliteit om te doen wat uit het oogpunt van de opgaven nodig is.

2. Gezamenlijke opgaven van Rijk en regio

Centraal staan die opgaven waar nationale ambities en opgaven samen komen met landsdelige, provinciale en regionale ambities en opgaven ('daar waar overlap in visies is'). Voor deze opgaven zijn gezamenlijke inzet, ontwikkeling en besluiten van regio en Rijk nodig om te komen tot integrale en duurzame oplossingen. Opgaven die Rijk of regio grotendeels zelfstandig kunnen oppakken maken geen onderdeel uit van deze omgevingsagenda. Dit betekent ook dat de inzet van partijen altijd is gericht op de bijdrage aan het hogere schaalniveau: invulling geven aan het gezamenlijke perspectief op Oost-Nederland.

3. Focus op een selectief aantal integrale (gebieds)opgaven

Regionale overheden en het Rijk gebruiken deze omgevingsagenda - meer dan bij de eerdere gebiedsagenda - als basis voor

een gezamenlijke aanpak van samenhangende en gebiedsgerichte opgaven. Om dit te bereiken is gekozen voor selectiviteit en focus: in de selectie van integrale (gebieds)opgaven en/of in de selectie van de afspraken over extra inzet. Door focus en selectiviteit ontstaan heldere keuzes en prioriteiten en kan de inzet van middelen en capaciteit beter worden gericht.

4. Samenwerking tussen overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke partijen

Bij de aanpak van de opgaven werken we samen met maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en kennisinstellingen op basis van gedeeld eigenaarschap. Elke overheid, en ook burgers en bedrijven, leveren een bijdrage vanuit hun eigen verantwoordelijkheid en mogelijkheden. Waar mogelijk en interessant proberen we door slimme bundeling van investeringen en het aantrekken van publiek en privaat kapitaal (bijvoorbeeld via Invest NL of Europese Investeringsbank (EIB/EIF) een zo groot mogelijke maatschappelijke impact te maken.

5. Adaptief programmeren

De snelheid en onzekerheid van ontwikkelingen, de complexiteit van opgaven en de zoektocht naar nieuwe oplossingen vragen om een adaptieve aanpak. Er zijn namelijk geen pasklare oplossingen voor de veelal complexe opgaven. Rijk en regio nemen daarom de ruimte voor een gezamenlijk ontwikkelproces, nieuwe inzichten en innovaties. We gaan samen aan de slag en basis van resultaten, nieuwe inzichten en ontwikkelingen zullen vervolgstappen worden bepaald. Op deze wijze worden stapsgewijs de aanpak en gewenste ontwikkelingsrichtingen scherper.

ACHT 'OMGEVINGSOPGAVEN' ALS VLIEGWIEL

Bovenstaande samenwerkingsprincipes hebben geleid tot de keuze om in deze omgevingsagenda te focussen op een aantal omgevingsopgaven die kunnen werken als een 'vliegwiel' voor een duurzame, vitaal en krachtige ontwikkeling van Oost-Nederland. Omgevingsopgaven zijn die opgaven waar meerdere transities samenkomen, schaalniveaus verbonden moeten worden en die het beste met een gezamenlijke, gebiedsgerichte en adaptieve aanpak kunnen worden opgepakt. Vanuit eigen kracht en kwaliteiten van gebieden focussen we op specifieke integrale opgaven. Rijk en regio gaan de komende jaren met extra inzet en vernieuwing samenwerken aan deze omgevingsopgaven van Oost-Nederland.

De omgevingsopgaven komen voort uit de opgaven uit de NOVI en provinciale omgevingsvisies én vormen 'een plus' op de aanpak van deze (NOVI)opgaven in alle gebieden van Oost-Nederland via bestaande of nieuwe thematische trajecten, zoals de regionale energiestrategieën, klimaatadaptatieplannen, stedelijk groei en krimp, mobiliteitsprogramma's, etc. De gezamenlijke aanpak van deze omgevingsopgaven zal daarmee werken als een vliegwiel voor de vernieuwing en invulling van het gezamenlijke perspectief op Oost-Nederland.

PARTICIPATIE

De omgevingsagenda is ontwikkeld in een interactief proces van met ongeveer 125 vertegenwoordigers vanuit de regio, provincie, het Rijk en – in deze fase in mindere mate – kennisinstellingen, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. In het proces zijn gebiedsdialogen, werksessies, versnellingsweken en -acties en schriftelijke rondes georganiseerd om belangen, meningen en kennis van alle partijen op tafel te krijgen. Hieraan hebben medewerkers van verschillende rijksdepartementen, provincies, waterschappen, regio's, gemeenten en kennisorganisaties een bijdrage geleverd. Hoewel de Minister

van BZK uiteindelijk stelsel-verantwoordelijk is voor de ruimtelijke ordening, waaronder het instrument omgevingsagenda's, zijn Rijk en regio bij de totstandkoming van de agenda en in de uitwerking gelijkwaardige partners.

Deze omgevingsagenda vloeit voort uit onder meer provinciale en regionale (triple-helix) visies en agenda's (daar waar de 'overlap' zit met nationale opgaven). Bij de totstandkoming en uitvoering van deze visies en agenda's zijn maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en kennisinstellingen intensief betrokken. Vertegenwoor-

digers van deze trajecten hebben actief meegewerkt aan de ontwikkeling van de omgevingsagenda. Aan enkele gebiedsdialogen en versnellingsweken hebben maatschappelijke organisaties, economic boards of kennisinstellingen ook direct meegedaan. Bij het verder uitwerken van de opgaven en de uitvoering van de omgevingsagenda zal de bestaande regionale samenwerking met kennisinstellingen, private partijen en maatschappelijke organisaties worden benutten. De volledige beschrijving van het ontwikkelproces van de omgevingsagenda is te vinden op het leerplatform Mirt : <https://mirt.mett.nl/pilot+omgevingsagenda+oost/>

De werking van omgevingsopgaven als vliegwiel voor het perspectief op Oost-Nederland.

Leeswijzer

De Omgevingsagenda Oost-Nederland bestaat uit twee delen. In het eerste deel 'Adaptief Omgevingsprogramma' is de programmatische samenwerking de komende tijd van Rijk en regio rondom de Omgevingsagenda uiteengezet. Hoofdstuk 2 beschrijft de kern van de Omgevingsopgaven van Oost-Nederland en de concrete acties waar Rijk en regio -- boven op lopende acties en trajecten -- mee aan de slag gaan. Hoofdstuk 3 bevat een beschrijving van de wijze waarop Rijk en regio de samenwerking, uitvoering en doorwerking van de omgevingsagenda organiseren.

Deel twee 'Perspectief 2040 en Omgevingsopgaven' vormt de langjarige leidraad voor de Rijk-regio aanpak in Oost-Nederland. Hoofdstuk 4 Perspectief op Oost-Nederland 2040 beschrijft de positie en kwaliteiten van Oost-Nederland, de belangrijkste transitie die op het gebied afkomen en het gezamenlijke perspectief op Oost-Nederland in 2040. Hoofdstuk 5 Omgevingsopgaven bevat de volledige beschrijving van alle acht Omgevingsopgaven in Oost-Nederland.

ADAPTIEF OMGEVINGS- PROGRAMMA

2

AANPAK OMGEVINGSOPGAVEN

ADAPTIEF EN PROGRAMMATISCH SAMENWERKEN

Regio en Rijk gaan de komende jaren met extra inzet samenwerken aan acht 'omgevingsopgaven' die als vliegwiel kunnen dienen voor het de ontwikkeling Oost-Nederland. Met de aanpak van de acht omgevingsopgaven werken we aan:

- Concurrerende, duurzame en verbonden stedelijke regio's;
- Een toekomstbestendige ontwikkeling van de 'blauwe corridors';
- Een innovatief en vitaal landelijk gebied.

Lopende acties en trajecten van Rijk en/of regio vormen een belangrijk 'vehicle' in de aanpak van de omgevingsopgaven. Iedere omgevingsopgave kent daarbij zijn eigen dynamiek qua fasering, concreetheid, prioriteiten etc. Daar waar kansen voor synergie of knelpunten liggen, zijn in deze omgevingsagenda aanvullende afspraken van Rijk en regio geformuleerd. Niet alle omgevingsopgaven zijn dan ook al even ver uitgewerkt. In dit hoofdstuk ligt de focus op die omgevingsopgaven die de afgelopen periode via versnellingsweken een extra verdiepingsslag hebben gekregen en waar we de komende tijd als eerste met extra concrete acties aan de slag gaan

Door uitvoering van de afspraken ontstaan nieuwe inzichten op basis waarvan nieuwe kansrijke acties in gang gezet kunnen worden of bepaalde acties kunnen worden gestopt wanneer deze niet of minder aan de doelen blijken bij te dragen. Ook trends, ontwikkelingen of verandering van opgaven kunnen leiden tot aanpassing van opgaven of afspraken, ook voor de andere omgevingsopgaven in deze agenda. Op deze wijze werken Rijk en regio samen aan de acht strategische omgevingsopgaven op basis van een actuele en adaptieve (voortrollende) Omgevingsagenda Oost-Nederland.

Een volledige beschrijving van alle acht opgaven is opgenomen in hoofdstuk 5.

CONCURRERENDE, DUURZAME EN VERBONDEN STEDELIJKE REGIO'S

Omgevingsopgave
Netwerkracht en
robuuste
vervoerscorridors

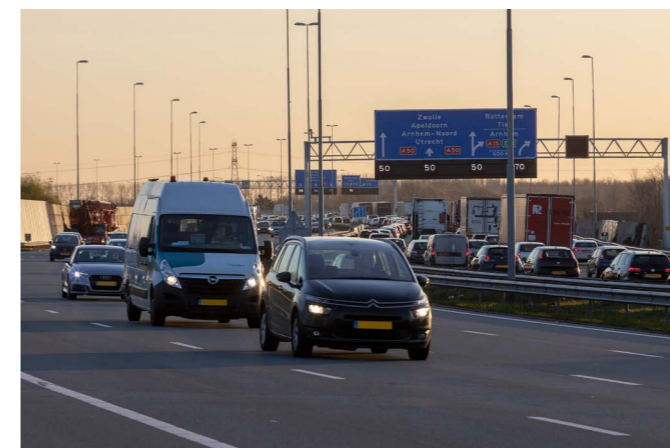
Rijk en regio hebben de ambitie om de concurrentiekracht van Oost-Nederland te versterken. Oost-Nederland is een

landsdeel met een diverse economie, innovatieve kennisinstellingen en een aantrekkelijk leefklimaat. Oost-Nederland levert een belangrijke bijdrage aan de internationale concurrentiekracht van Nederland door een gestage economische groei en innovatieve clusters op het gebied van Agro-Food, Health & High Tech, Logistiek, Cleantech en de (smart) maakindustrie. Binnen het interstedelijke netwerk in Oost-Nederland vormen de stedelijke regio's Arnhem-Nijmegen en FoodValley, Regio Zwolle, Twente en de Cleantech Regio belangrijke economische motoren. In een aantal van deze stedelijke regio's is sprake van een sterke demografische groei, onder andere door de aantrekkingskracht op

bedrijven en inwoners van buiten de regio (Randstad en Noord-Nederland). Versterking van samenwerking en verbinding tussen de stedelijke regio's en met andere regio's in Nederland en daarbuiten, bijvoorbeeld op het gebied van de kennisinfrastructuur, draagt bij aan de netwerkracht in (Oost-) Nederland. Stedelijke regio's in Oost-Nederland hebben een belangrijke opgave te vervullen als onderdeel van het 'Stedelijk Netwerk Nederland' (Randstad-Amersfoort-Zwolle-Arnhem-Nijmegen-Brabantse stedenrij), zoals verwoord in de Voorjaarsbrief over de NOVI (april 2020). Gezamenlijke bijdragen vanuit Oost-Nederland aan dit Stedelijk Netwerk Nederland zijn het faciliteren van een kwalitatieve en duurzame stedelijke groei, het blijven versterken en robuust maken van de economische structuur en het behoud van een goede bereikbaarheid via weg, water en spoor. Dit alles met behoud en ontwikkeling van het

kenmerkende aantrekkelijke vestigings- en woonklimaat van Oost-Nederland. Vanuit hun eigen kwaliteiten en context zijn er specifieke kansen en integrale opgaven in de vier stedelijke regio's, die hierna aan de orde komen.

ACHT OMGEVINGSOPGAVEN

INNOVATIEVE GROENE METROPOOLREGIO ARNHEM, NIJMEGEN EN FOODVALLEY

Gezamenlijke doelen

- Duurzame verstedelijking in balans met bereikbaarheid;
- Duurzame verstedelijking combineren met inzetten op groei van innovatieve clusters;
- Duurzame verstedelijking combineren met leefbaarheid en leefomgeving.

Omgevingsopgave
Duurzame
verstedelijking
Arnhem-Nijmegen-
Foodvalley

Kern van de omgevingsopgave

Het gebied Arnhem-Nijmegen-FoodValley ontwikkelt zich tot een groene metropoolregio

waar nu al meer dan een miljoen Nederlanders wonen. Er zijn grote concentraties van verstedelijking en kennisintensieve economie (met kennisinstellingen zoals het Max Planck Instituut en het Donders Instituut en een focus op (Agri)Food, Health & High Tech en Energy vanuit o.a. de WUR, Radboud Universiteit, HAN, NovioTech en IPKW) te vinden. Het aantal inwoners neemt de komende jaren fors toe. Deze groei van de regio vraagt om een

samenhangende ruimtelijke verstedelijkingstrategie voor de lange termijn. Deze strategie legt verband tussen locatiekeuze van nieuwe woningen en de bereikbaarheidsopgave, energietransitie, kwaliteit van de leefomgeving, water, landschap en klimaatadaptatie. Rekening houdend met de unieke landschappelijke waarden van natuur, stuwwallen en rivieren. Waarden die belangrijk zijn voor het leefklimaat en de concurrentiepositie, maar de ruimte voor de groei beperken.

Verstedelijking met behoud van landschap en leefklimaat is een grote uitdaging. Er zijn verschillende ruimtelijke groeiscenario's te bedenken voor deze verstedelijkingso-

gave. Elk scenario kent voor- en nadelen op het gebied van bereikbaarheid, landschap, leefklimaat, woonmilieu en energietransitie. We gaan samen onderzoeken welk scenario de agglomeratiekracht, leefbaarheid en duurzaamheid van de groene metropoolregio het beste versterkt.

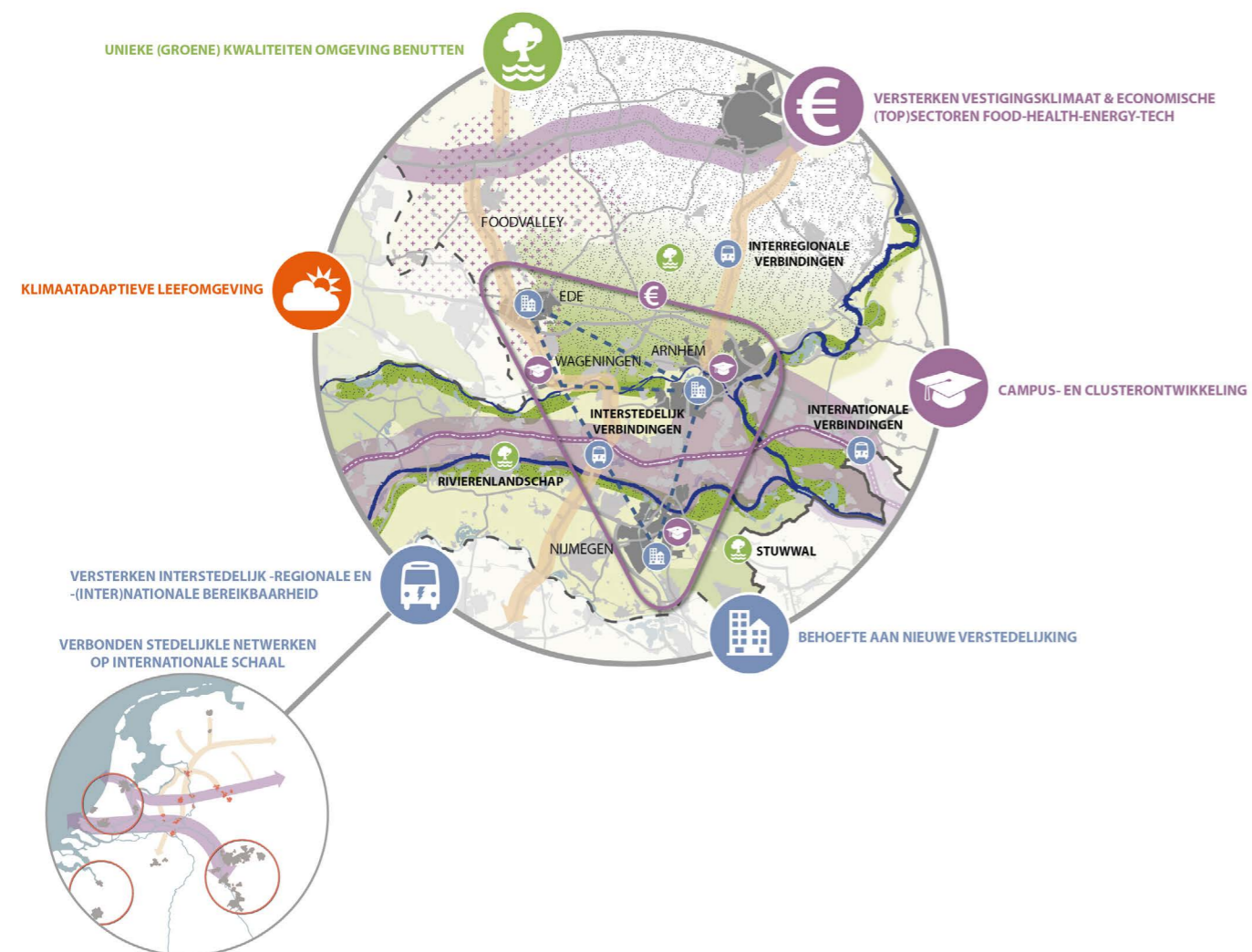
Er moet ook ruimte gevonden worden voor de groei van bedrijvigheid en werkgelegenheid binnen de regio. De regio zet hierbij sterk in op versterking van de circulaire economie, doorbouwend op aanwezige initiatieven. Versterking van de inhoudelijke cross-overs tussen campus- en innovatieclusters op het gebied van Food (Campus Wageningen, Kennislas), Health & High Tech (Novio Tech,

Heijendaal) en Energy (Industriepark Kleefse Waard, Arnhems Buiten) is cruciaal voor het innovatieklimaat en daarmee de economische ontwikkeling van de regio. Om investeringskansen uit binnen- en buitenland te benutten is een duidelijk gemeenschappelijk perspectief nodig: dat betekent keuzes maken over welk cluster(s) nationaal en internationaal 'in de etalage' wordt gezet.

AANVULLENDE AFSPRAKEN VAN RIJK EN REGIO 2020/2021

1. **Verstedelijkingsstrategie:** Rijk en regio starten samen een proces van ontwerp onderzoek om te komen tot een integrale verstedelijkingsstrategie voor wonen, werken en bereikbaarheid. De te onderzoeken verstedelijkingsscenario's worden ook getoetst op effecten op de energietransitie, klimaatverandering, kwaliteit leefomgeving, bereikbaarheid, water, natuur, landschap, etc. De regio is trekker, Rijkspartners zijn BZK, IenW, EZK, LNV en OCW.
2. **Economisch profiel:** Het Rijk, gemeenten, provincie en economic boards (Arnhem-Nijmegen en FoodValley) organiseren 'een gesprekstafel' met als gezamenlijk doel het aanscherpen van het economisch profiel van de regio. Ten behoeve van het maken van keuzes over versterking van sectoren, clusters en campussen, die bijdragen aan het versterken van de concurrentiekracht en het bevorderen van de werkgelegenheid
3. **Betrokkenheid Rijk – regio bij stationsgebied Nijmegen:** In stationsgebied Nijmegen is er sprake van een complexe stedelijke verdichtingsopgave van werken, wonen en mobiliteit (ook in verbinding met de omgeving). Ook in Zwolle spelen dergelijke opgaven. Rijk en regio willen bij de ontwikkeling betrokken zijn en bijdragen door voor stationsomgeving Nijmegen en Spoorzone Zwolle een gezamenlijk onderzoek Rijk/regio uit te voeren in 2020. Het betreft een zowel ruimtelijke als bestuurskundige analyse. Hierover is in het BO MIRT 2019 een besluit genomen.

Omgevingsopgave Innovatieve groene metropoolregio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley

Selectie van lopende Rijk-regio samenwerkingstrajecten

- Integrale MIRT Agenda Stedelijk Netwerk Arnhem-Nijmegen
- IBP Vitaal Platteland
- Regiodeal Foodvalley
- Toekomstbeeld OV 2040
- Woondeal Arnhem-Nijmegen
- Ontwerp studie Regio van de Toekomst
- Programma Erfgoed Deal
- Logistiek knooppunt Afslag38
- MIRT Projecten:
- Sterke regio's: CAT Agrofood Wageningen
- MIRT verkenning A1/A30, Rijnbrug
- PHS station Ede Wageningen
- Verbetering spoorlijn Utrecht-Arnhem-Duitse grens
- SUN corridor (PHS Schiphol-Utrecht-Arnhem-Nijmegen)
- ICE lobby en afspraken hierover bestuurlijk overleg MIRT Dec 2018
- PHS-maatregelen Nijmegen CS
- Goederencorridor Oost, knoop Nijmegen
- MIRT-verkenning A50 Eindhoven-Nijmegen.

KLIMAATBESTENDIGE GROEIREGIO ZWOLLE

Gezamenlijke doelen

- Klimaatbestendig accommoderen van de groei van de regio;
- Borgen van de bereikbaarheid;
- Een economisch vitale regio die ruimte biedt om te werken en te ontwikkelen met behoud van kwaliteit van de leefomgeving.

Omgevingsopgave
Klimaatbestendige
groeiregio Zwolle

Kern van de omgevingsopgave

Regio Zwolle ontwikkelt zich tot een economische en stedelijke topregio van formaat. De ambitie van de Regio Zwolle is om de vierde economische topregio van Nederland te worden. Het klimaatadaptief accommoderen van de forse stedelijke en economische groei van de regio, mét behoud en ontwikkeling van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid is een belangrijke integrale opgave voor de regio.

Zo staat Regio Zwolle voor de opgave om de grote regionale en (inter)nationale verkeersstromen te borgen en de bestaande infrastructuur beter te benutten. Een goede bereikbaarheid is immers van belang om de groei te accommoderen en de economische potentie van de regio verder te ontwikkelen. Daarnaast is het van belang dat de regio in balans is. Dat wil zeggen dat stad en ommeland verweven zijn en evenwichtig doorontwikkelen. De groei van de stad Zwolle draagt bij aan vooruitgang van de hele regio. Daarbij dient de groei van wonen, werken en mobiliteit in de regio zo te worden vormgegeven – door watersysteem en ruimte te verbinden –

dat toekomstige weersextremen kunnen worden opgevangen.

De Regio Zwolle wil op die manier kwetsbaarheid omzetten in wendbaarheid en toekomstperspectief. Dit vraagt om innovatieve en integrale oplossingen die synergie realiseren tussen de klimaat- en natuuropgaven en de ruimtelijk-economische ambities van de regio, zodat de regio specifieke kwaliteiten van stad en landschap behouden blijven én verder ontwikkeld kunnen worden.

AANVULLENDE AFSPRAKEN VAN RIJK EN REGIO 2020/2021

1. **Gebiedsgericht MIRT-onderzoek bereikbaarheid in wisselwerking met de verstedelijkingsopgave Regio Zwolle:** Rijk en regio spreken af om in 2020 een gebiedsgericht MIRT Onderzoek te starten naar de bereikbaarheid in wisselwerking met de verstedelijkingsopgave van Zwolle en omgeving.
2. **Verstedelijkingsstrategie voor de Regio Zwolle:** Rijk (BZK) en regio werken in wisselwerking met het gebiedsgerichte MIRT Onderzoek een verstedelijkingsstrategie uit voor de regio Zwolle, waarin nader richting wordt gegeven aan de verstedelijkingsopgave, energietransitie en de opgaven rondom klimaatadaptatie.
3. **Betrokkenheid rijk – regio bij gebiedsontwikkeling Spoorzone Zwolle:** In de Spoorzone Zwolle is sprake van een complexe stedelijke verdichtingsopgave van werken, wonen en mobiliteit (ook in verbinding met de omgeving). In Nijmegen speelt een vergelijkbare opgave. Rijk en regio willen bij de gebiedsontwikkeling betrokken zijn en bijdragen door in te zetten op een gezamenlijk (ruimtelijk en bestuurskundig) onderzoek, uit te voeren in 2020.

4. **Quick scan watersysteem en Klimaatadaptatie:** De Regio Zwolle onderzoekt in samenspraak met het Rijk in een Quick scan de bandbreedte van het watersysteem op de lange termijn (min, plus en neutraal) en de consequenties daarvan in relatie tot te maken keuzes vanuit opgaven voor wonen, energietransitie, mobiliteit, landbouw, natuur enz. De uitkomsten van deze QuickScan

zijn input voor de onderzoeken naar verstedelijking en bereikbaarheid om deze gebiedsgericht, klimaatadaptief én in relatie met het watersysteem uit te werken tot integrale en waar mogelijk vernieuwende oplossingen. Deze oplossingen kunnen ter inspiratie dienen nationaal en internationaal.

Omgevingsopgave Klimaatbestendige groeiregio Zwolle

Selectie van lopende Rijk-regio samenwerkingstrajecten

- Regiodeal Zwolle (i.o.)
- Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie met regionale uitwerking (bv Zwolse adaptatiestrategie)
- Bestuursakkoord Klimaatadaptatie
- Deltaprogramma Rivieren Rijn
- Programma Integraal Riviermanagement
- Hoogwaterbeschermingsprogramma
- Uitvoering Kaderrichtlijn Water
- Uitvoering Natura 2000
- Programmatische aanpak Ecologie Grote wateren
- Programma Erfgoed Deal
- Citydeal voor een klimaatbestendige stad (ook bekend onder 'Citydeal Klimaatadaptatie')
- MIRT projecten:
 - N50 Kampen-Kampen Zuid
 - Spoorproject Zwolle-Herfte
 - Onderzoek A28 Amersfoort-Hoogeveen
- Gemeente Zwolle pilot in expertteam versnelling woningbouw BZK
- Onderzoek overloop woningbehoefte randstedelingen naar steden in Oost-Nederland, o.a. Zwolle

INTERNATIONALE EN BEREIKBARE TECHNOLOGISCHE TOPREGIO TWENTE

Gezamenlijke doelen

- Versterken van de economische topsectoren in de regio: Tech, Med-tech en Energy;
- Versterken van het vestigingsklimaat en de daarbij behorende aanpak voor duurzame verstedelijking voor wonen, werken en bereikbaarheid, aantrekkelijk voor hoogopgeleide technologische (internationale) kenniswerkers en expats;
- Creëren van experimenteeruimte in wet- en regelgeving voor de technologische clusters, startups en voor het drones testcentrum.

Omgevingsopgave Internationale en bereikbare technologische topregio Twente

Kern van de omgevingsopgave

Twente is een groene stedelijke regio met een sterke regionale identiteit en een aantrekkelijke

leefomgeving. Vanuit die positie heeft de regio zich ontwikkeld tot een high tech regio met een technische universiteit en high tech maakindustrie. De universiteit onderscheidt zich door het innovatieve ondernemersklimaat, met het hoogste aantal start ups in Nederland. Deze unieke kraamkamer heeft een enorme potentie voor scale ups.

Randvoorwaarden voor technologische innovatie zijn de snelheid van innoveren en de beschikbaarheid van talent. Op dit

moment blijft het aantal scale ups achter. Nu is regelgeving vaak een beperkende factor en geeft grote vertraging ten opzichte van de snelheid van technologische ontwikkelingen, waardoor niet alle innovaties de testfase halen. Innovatiekracht kan worden vergroot door ondernemers en onderzoekers bij elkaar te brengen in goed bereikbare werklocaties.

De vraag naar hoogopgeleide technologische kenniswerkers binnen de regio is groot. Voor het behouden en aantrekken van hoogopgeleid (internationaal) talent is de aantrekkelijkheid van de regio om te werken, wonen en verblijven van belang. Daarom moet meer worden ingezet op interessante en nieuwe binnenstedelijke en

toekomstbestendige woon- en werkvormen voor diverse doelgroepen (expats, jong talent etc.) en het verbeteren van de bereikbaarheid met omliggende regio's en de wereld.

Om de leefbaarheid en verduurzaming te waarborgen is meer kennis nodig over de werking, knelpunten en kansen van de systeemlaag van water en ondergrond op de langere termijn. Het in samenhang aanpakken van landschappelijke ontwikkeling, klimaatadaptatie, energieopwekking, wonen en duurzame landbouw kan het aantrekkelijke en duurzame leefklimaat van het landelijk gebied in Twente versterken.

AANVULLENDE AFSPRAKEN VAN RIJK EN REGIO 2020/2021

1. **Samenhang topwerklocaties en stationsgebieden in Twente:** Regio en Rijk doen gezamenlijk onderzoek naar mogelijkheden van het versterken van agglomeratiekracht door ontwikkeling van wonen en werken in de samenhangende stationsgebieden Hengelo-Kennispark-Enschede (de Innovatiedriehoek). Specifiek gaat het om mogelijkheden van het ontwikkelen van een nieuw (hoog)stedelijk vestigingsmilieu rond de stations, in relatie tot de bereikbaarheid van de topwerklocaties. Er wordt een relatie gelegd met het onderzoek naar gebiedsontwikkeling in de stationsomgeving Nijmegen en Spoorzone Zwolle.

2. Twente 'Real life living lab', innovaties van pilot naar uitvoering:

Regio Twente is een goede testomgeving voor innovaties op het gebied van bijvoorbeeld zorg, energie, veiligheid en bouw. De kennisinstellingen en bedrijven in de regio zijn gespecialiseerd in het toepasbaar maken en vermarkten van innovatie en zo high tech een stap verder te brengen dan het onderzoekslaboratorium. Om deze stap te versnellen is meer experimenteeruimte nodig in wet- en regelgeving, fysieke ruimte etc. De regio onderzoekt de mogelijkheden en voorwaarden om in een begrensde openbare ruimte het lokale bestuur meer ruimte te geven om experimenten toe te staan. Het gaat dan onder meer om experimenten met het toepassen van membraantechnologie, testen van unmanned systems (drones, robots en zelfrijdende voertuigen) en het testen van smart-mobilitypilots (bijvoorbeeld waterstof als brandstof). Rijk (BZK, IenW, EZK) zal op onderdelen meedenken en input leveren. De resultaten zullen worden gedeeld met andere regio's (nationaal en internationaal).

3. Vergroten retentievermogen Twente:

Regio Twente ontwikkelt een integrale (Duits-Nederlandse) aanpak zodat het retentievermogen van de regio, zowel het landelijk gebied als de steden, kan worden vergroot met versterking van het landschappelijk karakter. De regio sluit aan bij de rijk-regio-actie om voor Zwolle en omgeving voor 2050 en verder te kijken naar klimaatadaptatie. Dit is in lijn met de afspraak uit het BO MIRT 2019 dat de verschillende overheden in Oost-Nederland nauwer willen samenwerken aan klimaatadaptatie.

4. Fieldlab voor medische innovaties:

Regio en Rijk (EZK) gaan samen met BOOST (platform voor smart-industry in Oost-Nederland) in gesprek over een fieldlab voor medische innovaties.

Omgevingsopgave Internationale en bereikbare technologische topregio Twente

Selectie van lopende Rijk-regio samenwerkingstrajecten

- Nationale en regionale plannen voor Fotonica en nanotechnologie
- Samenwerkingsverband PhotonDelta, ter stimulering van de ontwikkeling van Fotonica injectie in Gelderland, Overijssel en Brabant
- Regiodeal Twente (juli 2019)
- Proeftuin grensoverschrijdende samenwerking Oost-Nederland/Münsterland
- MaaS-pilot
- MIRT Projecten:
 - Verbreding A1 Apeldoorn-Azelo;
 - Rijksbijdrage High Tech Factory Twente.
 - N35 Wijthmen-Nijverdal en Nijverdal-Wierden;
 - Verkeersveiligheidsmaatregelen op de N36;
 - MIRT-onderzoek A1/A35;
 - Capaciteitsuitbreiding sluis Eefde;
 - Verruiming Twentekanalen.

CLEANTECH REGIO: INZET OP GROENE, DUURZAME EN INCLUSIEVE GROEI

Gezamenlijke doelen

- Opschalen van energietransitie op wijkniveau.
- Complexe relaties tussen industrie, mens en leefomgeving hanteerbaar maken.
- Circulaire economie versnellen en ruimtelijk inpassen.

Omgevingsopgave
Cleantech Regio:
inzet op groene,
duurzame en
inclusieve groei

Kern van de omgevingsopgave

De Cleantech Regio - met innovatieve sectoren zoals de papierindustrie, maakindustrie, chemie, food en reststof-verwerkende bedrijven - vervult in Nederland een voorlopersrol op het gebied van circulaire economie en ener-

gietransitie. Rijk en regio willen de potenties benutten die de Cleantech Regio biedt om duurzaamheidsinnovaties op grote schaal toe te passen. De langjarige samenwerking die Rijk en regio daartoe aangaan kan ook als vliegwiel fungeren voor circulaire economie en energietransitie elders in Nederland. Door in de regio een aanpak te ontwikkelen om de opgave van 'fossilvrije' wijken te verbinden met de opgaven voor wonen, openbare ruimte, energienetwerken, water en groei en sociale opgaven. Daarnaast leent deze regio - door de verwevenheid van innovatieve industrie, wonen en natuur - zich goed om te leren hoe we in Nederland de complexe interacties tussen bedrijvigheid, mens en omgeving hanteerbaar

kunnen maken en houden. Zo komen bij de papierindustriecluster Eerbeek-Loenen verschillende opgaven bij elkaar: natuurbehoud op de naastgelegen Veluwe, human capital aspecten (beschikbaarheid van personeel met de juiste expertise en competenties), mobiliteit en logistiek, leefbaarheid in het dorp, ruimte voor industriële groei, hergebruik van grondstoffen, bodemwaterniveau, beschikbaarheid van schoon drinkwater. En ook rondom de A1 corridor is een samenhangende ontwikkeling nodig naar circulaire en energiezuinige bedrijventerreinen, schone mobiliteit, goede bereikbaarheid (het combineren van nationale, regionale en lokale vervoersstromen) en een aantrekkelijk vestigings- en woonklimaat.

Omgevingsopgave Cleantech Regio: industrie, mens en leefomgeving in balans

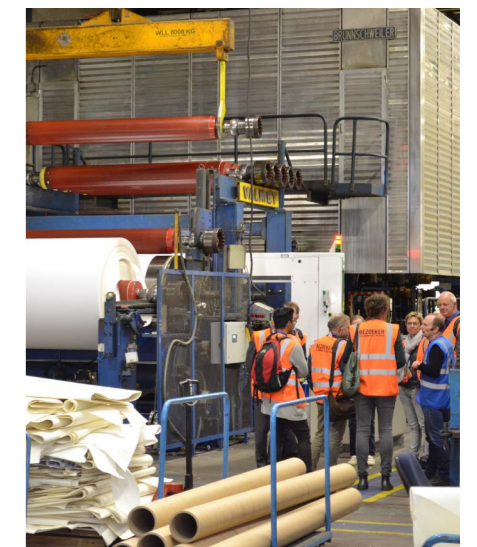
AANVULLENDE AFSPRAKEN VAN RIJK EN REGIO 2020/2021

1. **Participatie ministeries BZK en EZK in Transform:** De grote vraag bij energietransitie is: hoe maken we het op grote schaal mogelijk voor mensen om over te stappen op schone energie? Het Transform programma heeft reeds flinke stappen gezet richting een antwoord op die vraag. Daarom spreken de ministeries voor BZK en EZK af om intensiever te gaan samenwerken met het Transform programma door middel van:
 - Kennis delen en wederzijds leren van ervaring over financiering en businessmodellen voor grootschalige energietransitie en aardgasvrije wijken.
 - Samen in beeld brengen van obstakels in wet- en regelgeving bij de overstap naar schone energie in wijken en economische zones.
 - Samen kennis creëren over de bouw van slimme netwerken ('smart grids'); ook tussen gebieden van verschillende netwerkbeheerders.
 - Samen de bruikbaarheid onderzoeken van financiële arrangementen voor huiseigenaren en van wijkaanpak gericht op multi-problematiek.
 - Gezamenlijke verdieping op de rol van warmte als basis bij ruimtelijke ordening.
2. **Ontwerpend onderzoek integrerende aanpak van opgaven rond de papierindustrie:** In Eerbeek-Loenen bevindt zich het grootste papierindustrie cluster van Nederland, nauw verweven met wonen en natuur. Deze casus gebruiken we als een soort living lab voor complexe gebiedsopgaven om te leren hoe we interacties tussen bedrijvigheid, mens en omgeving hanteerbaar maken; en om oplossingen te zoeken voor het gebied zelf. Mede in het licht van de regionale Cleantech (i.o.) wordt voor de meervoudige omgevingsopgave Eerbeek-Loenen een ontwerpend onderzoek opgesteld. Dit vanuit het perspectief van economische, ecologische en maatschappelijke ontwikkelingen en omgevingsfactoren die op elkaar inwerken. Dit onderzoek maakt afhankelijkheden tussen deelopgaven inzichtelijk en daarmee ook oplossingen voor sociale en ruimtelijke spanningen van de transitie naar een circulaire economie. Provincie Gelderland neemt het initiatief en het Rijk (IenW, LNV, EZK, BZK), Overijssel, Waterschap Vallei en Veluwe en de regio stellen kennis en kunde beschikbaar.
3. **Ruimtelijk verdiepingsatelier A1 Corridor:** De Cleantech Regio organiseert een 'ruimtelijke verdiepingsatelier' over de A1 zone en omliggende bedrijventerreinen. De ministeries EZK, BZK en IenW en beide provincies nemen hier deel aan. Het atelier gaat in op de opgaven en kansen in dit gebied, bijvoorbeeld de ontwikkeling van een mobiliteits-hub. Maar ook mogelijkheden voor de energietransitie, circulaire economie en de gevolgen voor het landschap worden opgepakt. Het atelier sluit aan bij de ambities uit de regionale Cleantech (i.o.) en levert adviezen op voor de ontwikkeling van de regio.
4. **Circulaire Ruimtelijk-economische agenda:** De Cleantech Regio neemt het initiatief tot een ruimtelijk-economische agenda. Het Rijk (EZK, BZK), Gelderland en Overijssel werken mee aan de analyse van bepalende vestigingsfactoren. Deze analyse richt zich op de hele regio maar vooral op de bedrijventerreinen die vooroplopen in de transformatie naar circulariteit (zoals De Mars). De Cleantech Regio wordt daarnaast in het kader van de Ruimtelijke Economische Analyse door BZK aangemerkt als mogelijke voorbeeldregio in de verdere doorontwikkeling van dit instrument. De precieze invulling van deze analyse cq. dit instrument volgt nog op basis van overleg tussen betrokken partijen.

Selectie van lopende Rijk-regio samenwerkingstrajecten

- MIRT project: verbreding A1 (Apeldoorn-Azelo)
- Cleantech Regio Deal (derde ronde)
- Cultuurprofiel Oost/cultuurregio Stedendriehoek (bestaand afsprakenkader)
- MIRT project vaarweg Zutphen • Nationaal landschap
- Water: IJssel
- Greendeal elektrische binnensteden
- Green deal zero emissie binnenstad
- Talking traffic: koploper Nederland

TOEKOMSTBESTENDIGE ONTWIKKELING BLAUWE CORRIDORS

Omgevingsopgave
Duurzame
(transport)corridor
Rivierenland

Omgevingsopgave
Dynamische
IJsselvallei en
Twentekanal

Oost-Nederland ontleent haar kracht en kwaliteiten mede aan de dooradering van het landsdeel met grote rivieren en kanalen. De 'blauwe corridors' Rijn, IJssel en Twentekanal zijn economisch, ecologisch en recreatief belangrijk en beeldbepalend voor (Oost-)Nederland. Rijk en regio hebben de ambitie om groeiende ruimteclaims van nationale opgaven in het rivierengebied samen te laten gaan met behoud en versterking van het – kwetsbare – internationaal bijzondere rivierenlandschap en synergie te realiseren met andere (regionale) opgaven. Door klimaatverandering zijn er grote opgaven op het gebied van waterveiligheid, bevaarbaarheid en een duurzame zoetwatervoorziening. Het streven is deze opgaven in samenhang op te pakken met

het verbeteren van de ecologische waterkwaliteit en natuur, toeristische-recreatief potentieel en een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat.

In het Gelderse rivierengebied hebben Rijk en regio de ambitie om de transport- en economische corridor van Waal, A15 en Betuweroute te ontwikkelen tot een Topcorridor in 2030: een vlot, betrouwbaar, robuust, veilig en duurzaam transportsysteem dat bijdraagt aan een duurzame economische groei en samengaat met een optimale leefkwaliteit en woonomgeving langs de corridor.

Ook de IJsselvallei en Twentekanal hebben een belangrijke functie als logistieke corridor en daarmee voor de economie in (Oost-)Nederland. De verdere ontwikkeling van de IJssel en de Twentekanal als transportas vraagt om het verbinden van functies zoals waterveiligheid (voldoen aan de veiligheidsnormen en geschikt maken

voor grotere extremen in afvoer), zoetwatervoorziening, goederenvervoer (garanderen bevaarbaarheid) in relatie tot de binnenhavens, natuurwaarden, schone rivier en cultureel erfgoed en toeristisch-recreatieve waarden.

Het programma Integraal Rivier Management, het programma Goedervervoercorridor Oost en het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie vormen belangrijke vehikels voor de gezamenlijke Rijk-regio aanpak van deze opgaven.

AANVULLENDE AFSPRAKEN VAN RIJK EN REGIO 2020/2021

- 1. Overlegvorm Transport IJssel, Twentekanal en Zwarte Water:** Rijk en regio zullen samen optrekken om tot een overlegvorm te komen, bij voorkeur gebruik makend van een bestaande overlegstructuur. Inzet is om verduurzaming van het transport te stimuleren en het beter benutten van het vaarwegareaal. Dit o.a. door modal shift van weg naar water te realiseren en vergroening van de binnenvaart te stimuleren, digitalisering, realiseren van een robuust vaarwegennet, gezamenlijke corridor aanpak vanuit de Topsector, nemen van de juiste maatregelen in geval van laag (langdurige droogte) en hoog water en uitvoering geven aan het Toekomstperspectief Twentekanal. Onderdeel van het overleg is het in kaart brengen van mogelijkheden voor een mogelijke uitvoeringsagenda voor de korte, middellange en lange termijn. Als vaarwegbeheerder zal RWS deelnemen, lenW is betrokken wanneer zaken beleidsmatig moeten worden afgestemd.

TRANSITIE LANDELIJK GEBIED

Omgevingsopgave
Transitie landelijk
gebied

Centrale opgave in het landelijk gebied is het vinden van balans of synergie tussen versterking van het verdienvermogen - onder ander in de agrarische sector en vrijetijdseconomie - en het behouden van een goede leefbaarheid en omgevingskwaliteit. In Oost-Nederland is de agrarische sector van groot economische en maatschappelijk belang. De landbouw staat voor flinke uitdagingen, zoals het beperken van broeikasgassen, terugbrengen van stikstofemissie en de overstap naar een meer circulaire en grondgebonden landbouw die bijdraagt aan verbetering van de leefomgeving. Oost-Nederland is al actief aan de slag met de verduurzaming van de agrarische sector naar een gezond systeem en aanpak van de luchtkwaliteit, bijvoorbeeld in de regio's Foodvalley, Achterhoek en Twente. Ook de vrijetijdseconomie is een van de belangrijke economische dragers van het landelijk gebied in Oost-Nederland. De landschappelijke en ecologische waarden en het cultureel erfgoed in Oost-Nederland zijn randvoorwaardelijk voor de levensvatbaarheid van deze bedrijfstak, en van groot belang voor de identiteit van Oost-Nederland. De uitdaging is de groei van het toerisme te accommoderen, met behoud van omgevingskwaliteit en een duurzaam leefklimaat. Daarnaast vraagt het veranderende klimaat om aanpassingen aan landgebruik en watersysteem, onder andere om de gevolgen van droge periodes op de hoge zandgronden in onder meer de Achterhoek en Twente te beperken. De verduurzaming van de energievoorziening leidt ook tot een ruimtelijke opgave in het landelijk gebied. In diverse gebieden zijn keuzes nodig om te komen tot een nieuwe

balans. Dit geldt in het bijzonder voor de 'groene schatkamers' van Oost Nederland: de nationale parken Veluwe, Wieden-Weerribben en Sallandse Heuvelrug. Door onder andere stikstofdeposities en droogte staan deze natuurgebieden onder druk. Samenwerkingstrajecten die de afgelopen jaren zijn opgestart, zoals het Interbestuurlijk Programma thema Vitaal Platteland (Twente-Salland, Wieden Weerribben, Achterhoek, Veluwe FoodValley) en diverse Regio Deals, zijn op stoom aan het komen. Daarnaast is de samenwerking op het terrein van de aanpak stikstof, die ook veel gevolgen heeft voor de transitie van het landelijke gebied, volop in ontwikkeling. De samenwerking tussen regio en Rijk in het landelijk gebied wordt via de opgestarte samenwerkingstrajecten verder vormgegeven.

3

SAMENWERKING EN UITVOERING

In dit hoofdstuk is beschreven op welke wijze Rijk en regio de uitvoering en doorwerking van de omgevingsagenda organiseren. Vanwege de schakelfunctie tussen beleid en uitvoering kiezen we voor een lichte, maar slagvaardige vorm van samenwerking en sturing. We maken daarbij zoveel mogelijk gebruik van de bestaande overleg- en besluitvormingsstructuren en voegen daar enkele principes en spelregels aan toe, die de basis vormen voor de programmatische samenwerking.

De samenwerking en uitvoering van de omgevingsagenda vindt plaats op basis van de samenwerkingsprincipes zoals geformuleerd in hoofdstuk 1:

- We werken **opgavegericht** aan de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio: aard, inhoud, en schaalniveau van de opgaven bepalen de meest passende aanpak;
- Met **focus op een selectief aantal** integrale (gebieds)opgaven: daar waar opgaven samenkomen en dilemma's om een extra impuls of nieuwe oplossingen vragen (in beleid, regelgeving, middelen etc.);
- In een **intensieve samenwerking** tussen overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke partijen;
- Waarbij we onze aanpak en acties **adaptief programmeren**. Daarmee bedoelen we in een gezamenlijk en permanent proces 1) monitoren van de voortgang in de aanvullende acties en afspraken, 2) agenderen van nieuwe en/of aangescherpte opgaven als trends en ontwikkelingen daar aanleiding toe geven en 3) identificeren van nieuwe aanvullende acties en afspraken die nodig zijn om de schakel tussen beleid en uitvoering verder te verbeteren.

Uitvoering en doorwerking van de omgevingsagenda

De omgevingsagenda – in het bijzonder de acht omgevingsopgaven – vormen langjarig een leidraad voor inhoudelijke

keuzes (integrale afweging) en/of prioritering van acties, maatregelen en projecten in relevante trajecten van Rijk en regio in de fysieke leefomgeving. De uitvoering van de afspraken en acties gebeurt onder regie en verantwoordelijkheid van de betrokken overheden. De partijen committeren zich aan de uitvoering van de acties (onderzoek, projecten, etc.) en/of de agendering bij andere regionale of Rijkstrajecten. Per omgevingsopgave en/of actie wordt een passende samenwerking met triple helix partners en bestaande betrokken samenwerkingsverbanden vormgegeven (allianties).

Coördineren en zorgen voor samenhang

Een kernteam Oost-Nederland van Rijk-regio is verantwoordelijk voor de coördinerende werkzaamheden van de omgevingsagenda, in het bijzonder het 'adaptieve programma' (o.a. bewaken samenhang, rapporteren voortgang en ophalen informatie t.b.v. evaluatie). Zij betrekken waar nodig het (interne) netwerk van collega's binnen het Rijk, de provincie en de regio's. Het kernteam werkt een voorstel uit voor het – op inspirerende wijze – onderhouden van het netwerk van de omgevingsagenda. Zodat mensen betrokken blijven en waar nodig gemobiliseerd kunnen worden.

Een breed directeurenoverleg zorgt voor de voorbereiding van bestuurlijk overleg, het borgen van samenhang tussen de aanpak van de omgevingsopgaven en de randvoor-

waarden voor het goed kunnen functioneren van het kernteam. Waaronder de inzet van een flexibel netwerk van collega's binnen de provincies en Rijk, passend bij de producten of werkzaamheden die nodig zijn om de versterking van de integrale en/of vernieuwende aanpak van de opgaven te realiseren. Het directeurenoverleg bouwt voort op de goede ervaringen die al bij het opstellen van deze Omgevingsagenda zijn opgedaan; verbindend, snel schakelend en elkaar aansprekend op de afgesproken samenwerkingsprincipes, zoals opgavegericht samenwerken als één overheid.

Het directeurenoverleg bestaat uit directeuren van het rijk (BZK, EZK, LNV, OCW en IenW) en van de regio (provincies, waterschap en enkele gemeenten). Vanwege de variatie in de omgevingsopgaven (opgave, fasering, afspraken, etc.) wordt daarnaast flexibiliteit in het directeurenoverleg ingebouwd door twee extra zetels vrij te houden voor vertegenwoordigers van Rijk of regio (van overheid, bedrijfsleven en/of maatschappelijke organisaties)

met een actuele opgave. Binnen het brede directeurenoverleg dragen de opdrachtgevers - directeur Ruimtelijke ordening van het ministerie BZK, directeur provincie Overijssel en directeur provincie Gelderland - zorg voor de randvoorwaarden voor het goed kunnen functioneren van het kernteam (budget, capaciteit, etc).

Besluitvorming en sturing op de omgevingsagenda

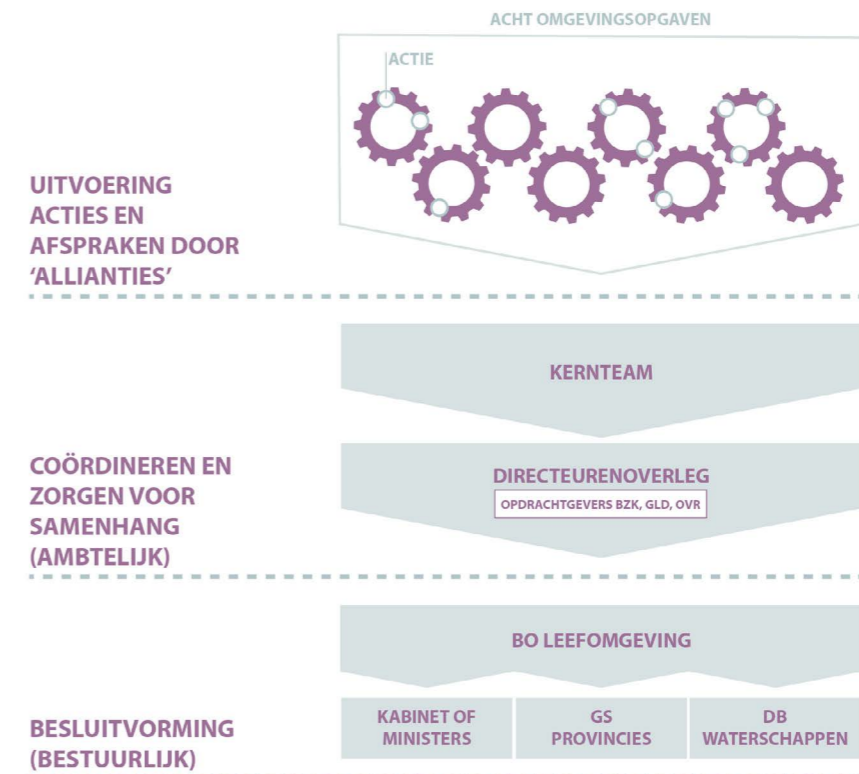
In het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving Oost-Nederland wordt het bestuurlijke gesprek tussen Rijk en regio over de omgevingsagenda gevoerd. Binnen het Rijk coördineert de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties interdepartementale afstemming en het interbestuurlijke gesprek over de omgevingsagenda's. De ministers van IenW, EZK, LNV, Defensie, OCW en RVB/financiën zijn hierbij ieder waar relevant vanuit hun eigen verantwoordelijkheid betrokken. Ter voorbereiding op het bestuurlijk overleg zorgen de provincies voor bestuurlijke afstemming met de regio's / gemeenten. Na goedkeuring in

het Bestuurlijk overleg, wordt de omgevingsagenda vastgesteld door de dagelijks besturen van de betrokken partijen (Gedeputeerde Staten, Dagelijks Bestuur waterschappen en betrokken ministers).

Voortgang en evaluatie

Deze omgevingsagenda legt het perspectief op Oost-Nederland 2040 en de gezamenlijke strategische omgevingsopgaven voor enkele jaren vast. Maar de omgevingsagenda is ook een adaptieve agenda; altijd klaar om uit te voeren, maar nooit af. Dat betekent dat de opgaven en afspraken door de gezamenlijke partners altijd kunnen worden aangescherpt en aangevuld als nieuwe ontwikkelingen en inzichten daarom vragen. Urgente afspraken kunnen indien nodig altijd jaarlijks worden aangepast, en verder wordt gebruik gemaakt van de monitoring (tweejaarlijks) en evaluatie (vierjaarlijks) die voorzien zijn voor de Nationale Omgevingsvisie.

Periodiek zullen de voortgang, uitvoering en het doelbereik van de Omgevingsagenda worden gemonitord, als basis voor de actu-

alisatie. Daarbij staan vijf vragen centraal die nauw samenhangen met de ambitie en specifieke werkwijze van de Omgevingsagenda. De vragen zijn:

- Liggen we op schema met de voortgang in de uitvoering van afspraken en acties (doen we wat we hebben afgesproken)?
- Zijn we op koers met het oog op de ambitie en het doel van de Omgevingsagenda (bereiken we wat we willen bereiken)?
- Zijn nieuwe trends, ontwikkelingen en innovaties voldoende bekend en vertaald in de strategische omgevingsopgaven en programmering van afspraken en acties?
- Vinden nieuwe initiatieven en partijen aansluiting in nieuwe vormen van samenwerking?
- Is de samenhang helder en gewaarborgd tussen 'eigen acties' en andere programma's?

Na vaststelling van de eerste Omgevingsagenda, zal het kernteam een werkwijze voor monitoring en evaluatie verder uitwerken, zoveel mogelijk in aansluiting op de NOVI-cyclus van monitoring en evaluatie³. Daarin wordt onder andere aangegeven hoe en welke bestaande instrumenten en data kunnen worden benut. Voor informatie over trends en ontwikkelingen zal onder andere gebruik worden gemaakt van informatie van de planbureaus uit de tweejaarlijkse NOVI-monitor. Ook zal gebruik worden gemaakt van de resultaten van de evaluatie van de NOVI, die elke vier jaar zal plaatsvinden. De werkwijze voor monitoring en evaluatie van de Omgevingsagenda Oost kan de komende jaren verder worden ontwikkeld, bijvoorbeeld door te verkennen of en hoe scherpere programmadoelen kunnen bijdragen aan de programmatische werkwijze en sturing op de omgevingsagenda. Over de antwoorden op de vijf hoofdvragen zal jaarlijks worden gerapporteerd in het Directeurenoverleg en het BO Leefomgeving. De omgevingsagenda is een belangrijk uitvoeringsinstrument van de NOVI. Dit betekent onder andere dat jaarlijks de stand van zaken van de afspraken ook zal

worden gemeld in een voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer.

Kennis en innovatieprogramma

Leren, kennisdelen en ontwikkeling zijn een belangrijk onderdeel bij omgevingsagenda's. De omgevingsagenda is voor de NOVI een gebiedsgericht uitvoeringsinstrument waarin rijk en medeoverheden gezamenlijk uitwerking geven aan de gedeelde ambities en maatschappelijke opgaven zoals genoemd in de omgevingsvisies. Door als één overheid te werken op het terrein van de fysieke leefomgeving kunnen integrale en gebiedsgerichte opgaven effectiever worden aangepakt en de uitvoeringskracht vergroot. Dit werken als één overheid aan complexe opgaven is een cultuuromslag en een gezamenlijk leerproces waarvoor de omgevingsagenda een gedeeld kader vormt.

3. Per landsdeel zal informatie worden geleverd voor de vierjaarlijkse evaluatie van de NOVI. De eerste evaluatie van de NOVI is voorzien in 2024, waartoe in 2023 voorbereidingen worden gestart.

PERSPECTIEF 2040 EN OMGEVINGS- OPGAVEN

4

PERSPECTIEF OP OOST-NEDERLAND 2040

Dit perspectief bestaat uit drie onderdelen. Te beginnen bij de bestaande kwaliteiten van Oost-Nederland en de belangrijkste transitie die op het gebied afkomen. Op basis van beide is het perspectief op Oost-Nederland voor 2040 ontwikkeld. Het perspectief legt de basis voor de samenwerking tussen regio en rijk binnen de verschillende omgevingsopgaven.

KWALITEITEN

Gedurende de eeuwen heeft Oost-Nederland zich ontwikkeld tot een sociaaleconomisch krachtig en aantrekkelijk landsdeel met een grote verscheidenheid aan steden, dorpen en landschappen. Ook in de huidige tijd is deze diversiteit nog altijd kenmerkend voor dit landsdeel. De gunstige centrale ligging ten opzichte van economische kerngebieden in binnen- en buitenland biedt een strategische middenpositie. Deze positie wordt benut door de dynamische, innovatieve en kennis gedreven, internationale netwerken te verbinden aan regionale en lokale kwaliteiten en kracht. Oost-Nederland heeft de kennis om het te bedenken, de kunde om het te maken en de ruimte om het uit te proberen⁴. Tegelijkertijd is er sprake van een hoge kwaliteit van leven in een unieke landschappelijke setting. Een landsdeel met het beste van twee werelden: 'Dynamiek en bedrijvigheid aan de voordeur; rust en ruimte aan de achterdeur. In 'De Kracht van Oost' zijn de belangrijkste kwaliteiten helder uiteengezet. Dit onderzoek vormt een belangrijk vertrekpunt voor dit Perspectief op Oost-Nederland⁵ en wordt in 2020 opnieuw uitgevoerd.

De economische kracht van Oost

Qua internationaal vestigingsklimaat behoort Oost-Nederland tot de subtop van Europa. Over de afgelopen vijftien jaar laat Oost-Nederland gunstige groeicijfers zien. Zowel het aantal bedrijven, als het aantal banen en het bruto regionaal product groeit sinds 2000 in lichte mate sneller dan het landelijk gemiddelde. Steden en streken met complementaire specialisaties vormen het hart van de economie van Oost-Nederland. Oost-Nederland heeft sterke kennis gedreven, economische clusters met aantrekkelijke campussen.

De stedelijke regio's - Arnhem-Nijmegen en Food Valley, Regio Zwolle, Twente en Cleantech Regio - kennen een sterke economische dynamiek. Ze hebben onderscheidende economisch profielen en culturele identiteiten. Iedere stedelijke regio heeft een sterk regionaal gericht daily urban system: het gebied waarbinnen het grootste deel van de dagelijkse (woon-werk) bewegingen plaatsvindt. Ook er relaties tussen de stedelijke regio's⁶. Sterke

economische sectoren in Oost-Nederland zijn⁷:

- Agro-Food
- Health & High Tech
- Technology: High Tech Materials & Systems
- Energy
- Cleantech
- Kunststoffen
- E-commerce
- Toerisme en recreatie, zowel natuur als steden
- Logistiek

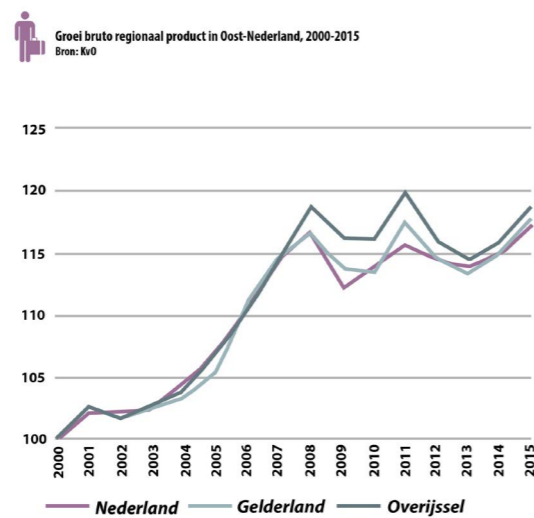
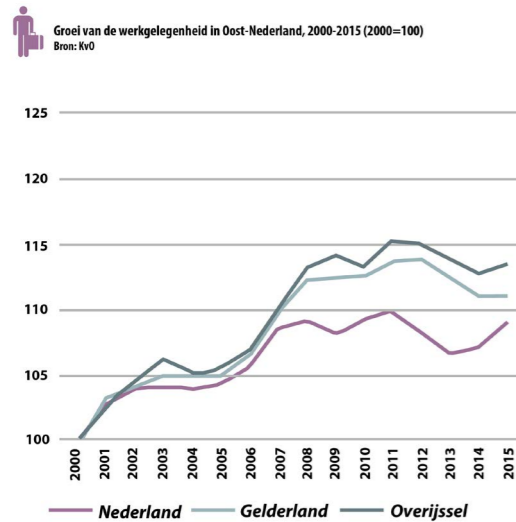
Voor diverse economische sectoren zijn reeds succesvolle triple-helix samenwerkingen opgericht die inspelen op regio-overstijgende thema's als circulaire economie (www.circles.nl), het logistieke systeem (Knooppunten Tiel-Medel en Nijmegen, Port of Logistics Overijssel) en slimme, duurzame mobiliteit ('Slim en schoon reizen' Cleantech Regio). Dit zijn succesvolle samenwerkingsverbanden die laten zien dat 'samen werken' in de genen van Oost zit.

4. De Kracht van Oost, januari 2017
5. De Kracht van Oost, januari 2017
6. De Kracht van Oost, januari 2017 (pag. 8 en verder)
7. Zie ook Kracht van Oost

Ook de onderwijsinstellingen en onderzoekcentra leveren een belangrijke bijdrage aan de goed presterende innovatieve economie. Dit uit zich onder andere in de vele patenten in Twente, Wageningen, Nijmegen en Achterhoek. Dit aantal is aanmerkelijk hoger dan in de overige kennisregio's van Nederland. Kennisintensieve campussen zijn te vinden in Food Valley (WUR, R&D foodsector), - Arnhem-Nijmegen (Radboud Universiteit, HAN, Novitech en IPKW), Regio Zwolle (Polymer Science Park) en Twente (Technology Base Twente, High Tech System Park Twente, Kennispark Twente met de Universiteit Twente, het Fraunhofer Project Centre en het Max Planck Instituut). Daarnaast kennen diverse steden grote clusters van hbo-instellingen (w.o. Zwolle, Deventer, Enschede, Arnhem, Nijmegen en Ede).

Maar ook het regionale MKB en de maakindustrie, familiebedrijven, startups, de vrijetijdseconomie en de agrarische sector zijn belangrijke economische dragers. Het landelijke gebied in Oost-Nederland scoort qua toegevoegde waarde⁹ en werkgelegenheid veelal beter dan het stedelijke of landelijke gemiddelde. De maakindustrie en landbouw zijn van oudsher aanwezig en hebben zich de afgelopen decennia ontwikkeld en omgevormd. Industrie gaat hand in hand met ICT, zakelijke diensten, innovatie en creativiteit. En het landelijk gebied blijkt voor hoger opgeleiden aantrekkelijk als leefomgeving. Alle onderdelen van landsdeel Oost-Nederland leveren zo op een eigen manier een bijdrage aan de goed presterende, sterke en veerkrachtige economie van het landsdeel.

De economische kracht van Oost

8. Artikel Volkskrant 02022019, gebaseerd op informatie Universiteiten.
9. De toegevoegde waarde is de waarde van een product na aftrek van de kosten die nodig zijn om dit product te maken. Daarmee is de toegevoegde waarde een maat voor het verdienvermogen van de bedrijven in een regio.

Hoge kwaliteit van leven in unieke landschappelijke setting

Typend voor Oost-Nederland is de sterke samenhang tussen stad en land en de identiteit van de verschillende regio's. Dit ligt besloten in de historische ontwikkeling van de landschappen en de steden. Oost-Nederland heeft een schat aan cultureel erfgoed. De Hanzesteden, het industrieel erfgoed in Twente en de Achterhoek, de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in steden als Arnhem, Nijmegen en Ede-Wageningen, de karakteristieke binnensteden, de dorpskernen, het historisch agrarisch landschap en de vele landgoederen maken het landsdeel een aantrekkelijke plek om te wonen, te werken en te recreëren.

De landschappelijke schakering is groot: van grote rivieren, zoals Waal, Rijn en IJssel; tot natuurgebieden als de Veluwe en de Weerribben-Wieden en de Sallandse Heuvelrug; en nationale landschappen als Noordoost Twente en de Gelderse Poort. Kleinschalige cultuurlandschappen en landgoederen zijn te vinden ten oosten van de IJssel, zoals het Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk. Al deze gebieden zijn in Oost altijd 'om de hoek': rust en ruimte zijn een belangrijke troef van Oost-Nederland. Land en stad zijn, tot in de haarvaten, verweven. Het levert een bijdrage aan de kwaliteit van het gehele landsdeel.

Kwaliteiten en economische kracht van Oost

Verbondenheid

De kracht van Oost-Nederland is dat de regio's, letterlijk en figuurlijk goed verbonden zijn met de dynamische, innovatieve, kennis-gedreven wereld. Oost-Nederland is centraal gelegen tussen economische kerngebieden als de Randstad, Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen (Düsseldorf, Duisburg, Keulen, Münster/Osnabrück) en Brainport Eindhoven. Kennisinstituten zoals de Wageningen University & Research, Radboud Universiteit en Radboud UMC en UT Twente, en innovatieve bedrijven als NXP en clusters als High Tech Systems Park Twente, Fraunhofer Project Centrum en IPKW maken onderdeel uit van de internationale economische netwerken. Binnen Nederland maken stedelijke regio's in

Oost-Nederland deel uit van het 'Stedelijk Netwerk Nederland' dat in de Nationale Omgevingsvisie wordt uitgewerkt. Sterke vervoerscorridors, als onderdeel van het Trans-Europese transportnetwerk (TEN-T Netwerk), verbinden de kerngebieden, de mainports in West-Nederland en het Europese achterland. Oost-Nederland maakt deel uit van deze corridors (over water, weg en spoor) en is daarmee een belangrijk onderdeel van deze netwerken.

De grote natuurgebieden en rivieren in Oost-Nederland zijn onderdeel van Europese natuur- en waternetwerken (Natura2000). De Nationale parken en landschappen en (kleinere) natuurgebieden zijn belangrijke schakels in de natuurnetwerken en

herbergen grote strategische zoetwater-voorraden. Ze zijn van grote ecologische en recreatieve waarde op (inter)nationaal schaalniveau.

Economisch krachtig, hoge kwaliteit van leven en verbonden

De unieke kracht van Oost-Nederland ligt besloten in de verbinding van bovengenoemde kwaliteiten. Een landsdeel met economische dynamiek en innovatie, complementaire regionale kracht en kwaliteiten, landschappelijke waarden en cultureel erfgoed, en sterke sociale verbanden, die zijn verbonden met internationale netwerken. Samen bepalen deze kwaliteiten de aantrekkingskracht van Oost-Nederland voor inwoners, bedrijven, bezoekers en toeristen.

TRENDS EN ONTWIKKELINGEN

Er zijn trends en ontwikkelingen die al jaren of decennia optreden en naar verwachting in de toekomst verder zullen door zetten. De voornaamste ontwikkelingen met betrekking tot de fysieke leefomgeving zijn hieronder beschreven. Daarnaast zien we onverwachte of abrupte ontwikkelingen zoals de recente extra urgentie om de stikstofdepositie aan te pakken, de coronacrisis en de extreem droge zomers. De gevolgen van dergelijke onverwachte ontwikkelingen zijn soms onzeker. Ze kunnen een 'gamechanger' zijn in de prioritering of aanpak van de gezamenlijke opgaven. Dit benadrukt het belang van een adaptieve agenda die regelmatig wordt geactualiseerd om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen.

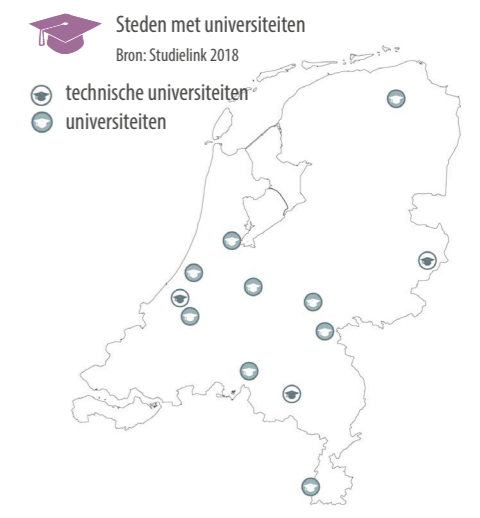
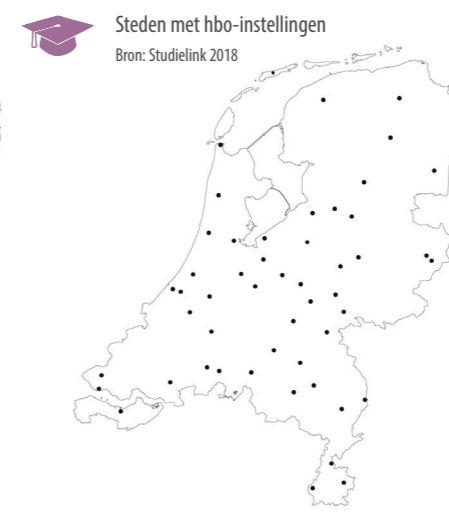
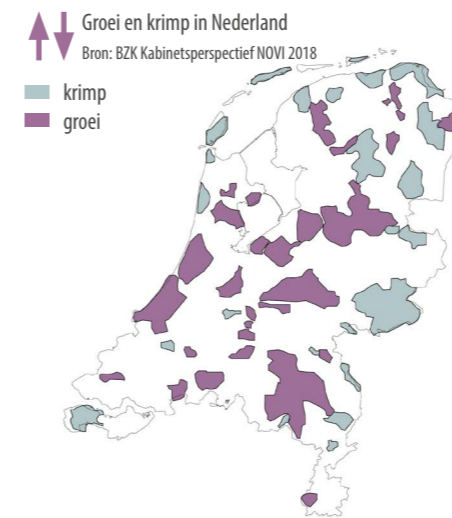
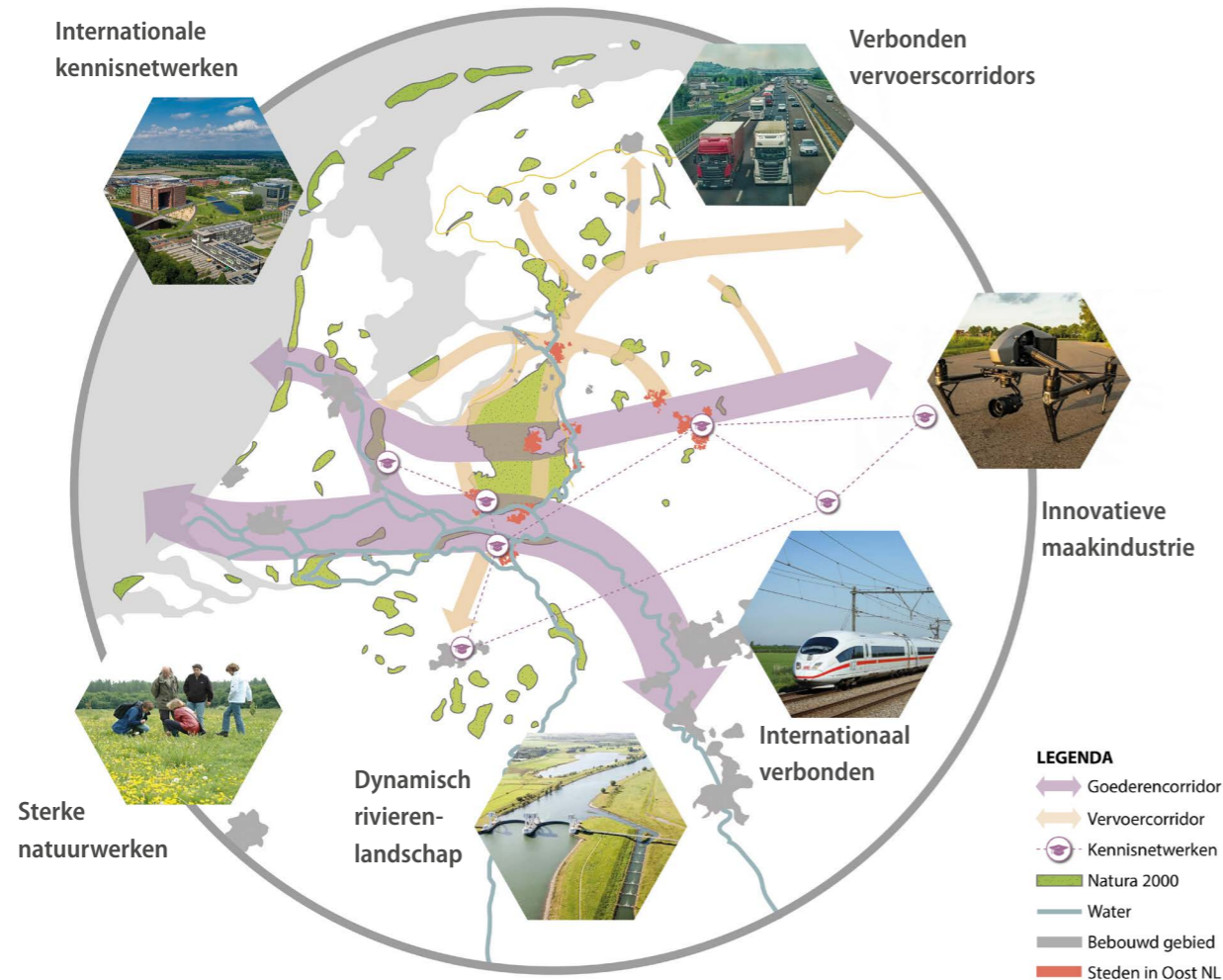
Groei, krimp en vergrijzing vergroten de contrasten

Oost-Nederland kent zowel groei- als krimpgebieden. De groei concentreert zich in de stedelijke regio's, waaronder regio Zwolle en de regio Arnhem-Nijmegen en Foodvalley. De regio's Arnhem-Nijmegen en FoodValley verwachten samen tot 100.000 nieuwe woningen bij te moeten bouwen tot 2040, gebaseerd op huidige inzichten, om het woningtekort aan te pakken, o.a. vanuit een overloop vanuit de Randstad. De overloop concentreert zich met name in de Regio Foodvalley, Arnhem en Nijmegen, waar de druk op de woningmarkt groot is en toeneemt. Het inwoneraantal van Overijssel blijft op de lange termijn stabiel, doordat het oostelijk deel met krimp te maken krijgt en het westelijk deel met een toename. Deze toename is goed te zien in de regio Zwolle, waar naar verwachting minstens 40.000 nieuwe woningen bijgebouwd

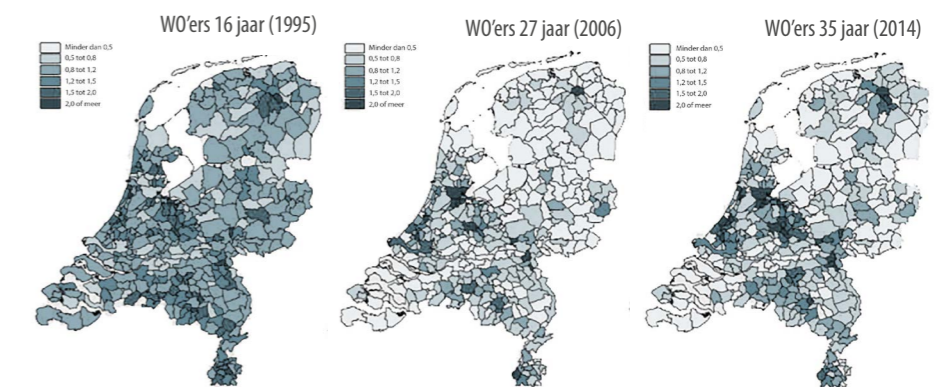
moeten worden tot 2040. Door de groei van het aantal inwoners en de gezinsverdunding kennen de steden een forse verdichtings- en transformatieopgave. Het contrast tussen stad en land neemt daardoor toe.

Jongeren trekken naar de stad, zowel naar de steden in Oost-Nederland als naar de grote steden in het westen van het land, waardoor dorpen in het landelijk gebied kampen met vergrijzing en krimp. Deze bevolkingsdaling is met name merkbaar in de Achterhoek en in delen van Twente. De kwaliteit van deze gebieden komt onder druk te staan. Dit uit zich in leegstand van woningen, winkels, kantoren en (monumentale) boerderijen en het verdwijnen van (dagelijkse) voorzieningen zoals (basis)scholen, kerken of sportverenigingen. Dit stelt nieuwe eisen aan de woonomgeving. Transformatie van het woningbestand, levensloopbe-

Verbondenheid

Ruimtelijke spreiding WO'ers 2018
Bron: Kooiman, N., Bontje, M. en Latten, J.J. (2018). Human capital migration: a longitudinal perspective (Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie)

stendigheid, herbestemming, adequate voorzieningen en een beweegvriendelijke openbare ruimte geschikt voor ouderen, spelen hier een belangrijke rol. Om de negatieve effecten van krimp te bestrijden is het van belang om het vestigingsklimaat voor jongeren te verbeteren (aantrekkingskracht woonmilieus) en de bereikbaarheid van Oost te behouden en te zoeken naar slimme alternatieven, zodat jongvolwassen blijven of terugkeren na hun studie. Dit kan een positieve bijdrage leveren aan het waarborgen van een leefbare woonomgeving, zowel in de steden als in het landelijk gebied.

Vraag en aanbod arbeidsmarkt sluit niet aan

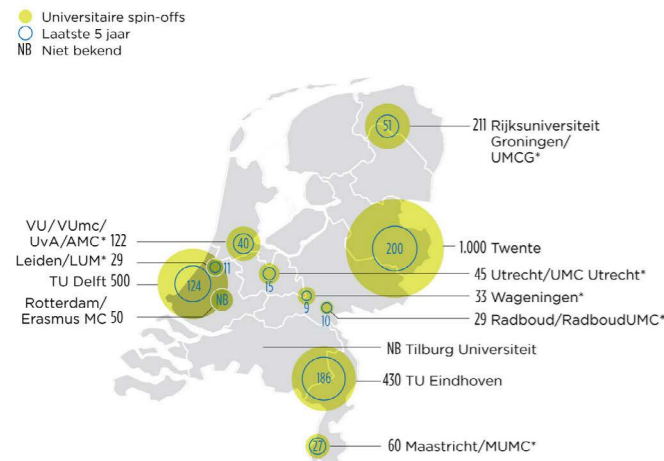
Door de vergrijzing en ontgroening daalt in delen van Oost-Nederland de omvang van

de beroepsbevolking. Terwijl voldoende, kwalitatief hoogwaardig geschoolde mensen nodig zijn om de economische kracht van Oost-Nederland te waarborgen. De (high tech) kennisclusters, kennis-intensieve en innovatieve bedrijven in Oost vragen om specifiek opgeleide arbeidskrachten. Enerzijds gaat het hierbij om hoogopgeleiden en anderzijds om middelbaar geschoolden met technische of specialistische kennis. Op dit moment verliezen delen van Oost-Nederland specialistische kennis omdat vraag en aanbod op de arbeidsmarkt (onderwijs en bedrijfsleven) niet goed op elkaar zijn afgestemd. Regio's concurreren in toenemende mate om hoger geschoolden.

De opkomst van een nieuwe economie
In de nabije toekomst spelen hoogwaar-

dige kennis, wetenschap en innovatie een cruciale rol, zij zijn van invloed op het economische klimaat in Oost-Nederland, zowel in de steden als in het landelijk gebied. Digitale verbindingen spelen een belangrijke rol in de nieuwe, smart industry-economie en in het waarborgen van een sterk economisch vestigingsklimaat. De opkomst van robotisering en digitalisering levert nieuwe type banen op en vraagt om specialistische kennis. Hierdoor is het in toenemende mate van belang de kennis-economie te versterken en bestaande banen te transformeren. Daarnaast ontstaan in Oost-Nederland door (technologische) ontwikkelingen en maatschappelijke opgaven ook nieuwe (ondernemings)kansen en mogelijkheden, bijvoorbeeld op het gebied van de circulaire economie en energietransitie. De energietransitie, innovatieve maakindustrie en transitie in het landelijk gebied vragen om praktisch opgeleide mensen.

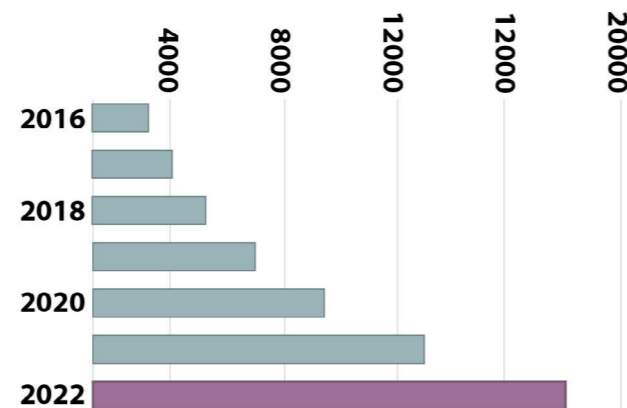
 De universiteit als kraamkamer van het bedrijfsleven
Bron: Volkskrant en universiteiten

 Werkloosheid naar provincie
Bron: CBS 2018

 Dataverbruik per huishouden in Mb per dag
Bron: NL kabel 2016

KIESKOMPAS
Opgericht in 2006, VU
Geeft stembijzitters en verzamelt politieke data

PEER+
Opgericht in 2008, TU Eindhoven
Ontwerpt 'slimme ramen', die het buitenlicht dimmen en energie kunnen opwekken

KITEPOWER
Opgericht in 2016, TU Delft
Wekt stroom op met een grote vlieger

BOOKING.COM
Opgericht in 1996, Universiteit Twente
Website voor het boeken van accommodatie op reis

MOSA MEAT
Opgericht in 2015, Maastricht University
Kweekt dierlijk vlees

Klimaatverandering zet door

Het klimaat verandert. Het weer zal zich extremer gedragen. Hogere temperaturen en meer droogte veroorzaken hittestress in steden en problemen met funderingen en stedelijk groen door lage grondwaterstanden. De hoger gelegen zandgronden in het oosten zullen sneller kampen met droogte. Door droge zomers afgelopen jaren treden in onder meer de Achterhoek en Twente nu al sterke dalingen van grondwaterpeilen op. Dit levert nadelige effecten op voor de landbouw- en natuur-

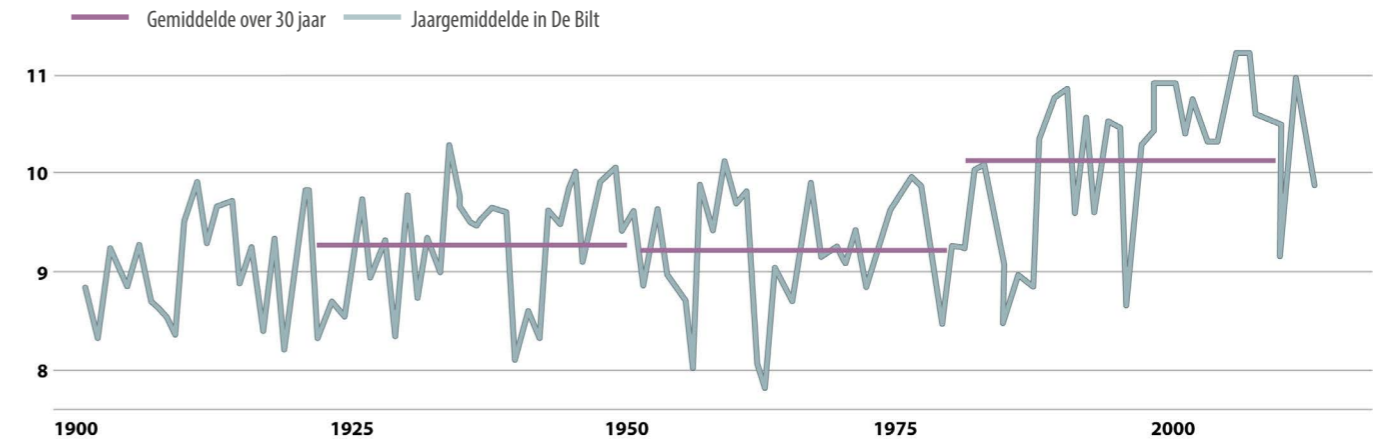
gronden in deze gebieden, maar ook voor funderingen van woningen en mogelijk zelfs voor de drinkwaterwinning. Daarnaast komt bij lage waterafvoeren – in combinatie met bodemerosie - de bevaarbaarheid van de kanalen en de grote rivieren in het geding.

Heftige regenbuien vergroten de kans op overstromingen van beken en het onderlopen van straten en gebouwen. Hogere rivierafvoeren, in combinatie met economische ontwikkelingen, maken het noodzakelijk om de bescherming bij

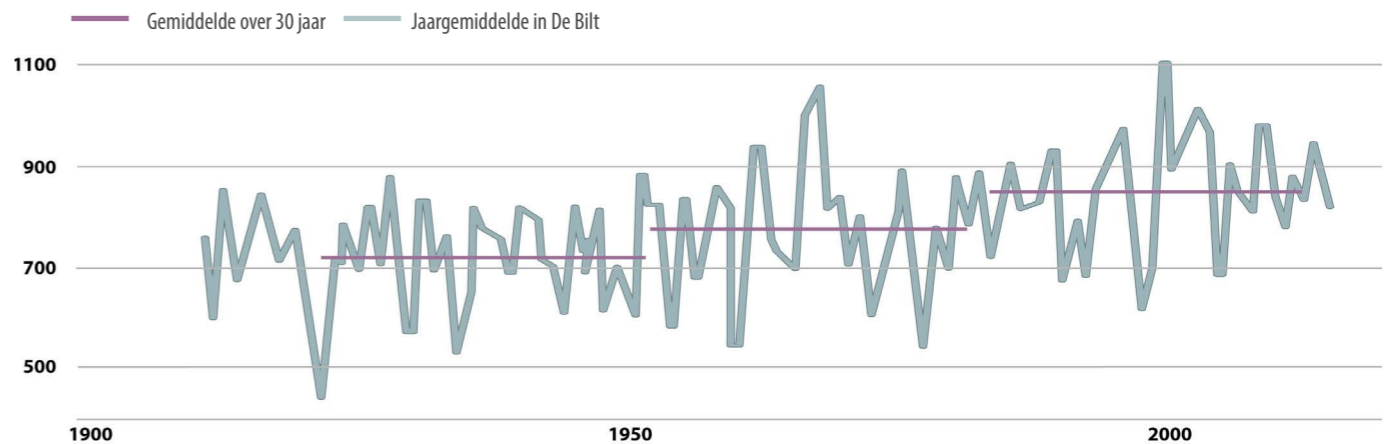
hoogwater op een hoger niveau te brengen. Daarvoor zijn nieuwe veiligheidsnormen vastgesteld.

In algemene zin kan worden gesteld dat klimaatadaptieve maatregelen nodig om de nadelige gevolgen van klimaatverandering, voor zover mogelijk, tegen te gaan. Echter, we verwachten dat niet overal de effecten te compenseren zijn, dit maakt dat we mogelijk fundamentele keuzes moeten maken in de fysieke leefomgeving.

 Temperatuurstijging in graden Celsius
Bron: KNMI 2014

 Neerslag in millimeters
Bron: KNMI 2014

Meer aandacht voor een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving

Het bewustzijn groeit dat de manier waarop wij met het milieu en de ruimte omgaan van belang is voor onze gezondheid en voor die van toekomstige generaties. Gezonde, aantrekkelijke leefmilieus dragen bij aan onze fysieke en mentale gezondheid, en versterken bovendien het vestigingsklimaat. Gezonde steden zijn een belangrijke voorwaarde voor het trekken van kennis, kunde en kapitaal.

Oost-Nederland ligt – net als andere gebieden in Nederland - niet op koers voor het behalen van de instandhoudingsdoelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Eén van de oorzaken hiervoor is het teveel aan stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden. Milieuverontreiniging (in de vorm van geluidsoverlast, lucht-, en bodemverontreiniging) wordt voor een deel veroorzaakt door intensieve veeteelt en landbouw. Oost-Nederland kent landbouwgebieden met de hoogste productie van stikstof en fosfaat van Nederland. Aangezien grote delen van deze landbouwgebieden zijn gelegen op hogere zandgronden is de kans groot dat deze stoffen in het grondwater terecht komen. De landbouw is van grote economische betekenis voor Oost-Nederland en levert een belangrijke bijdrage aan het beheer van de historische cultuurlandschappen. Leegstand van (monumentale) boerderijen

door krimp of schaalvergroting komen echter steeds vaker voor en heeft invloed op de leefomgeving. Het verduurzamen van de landbouw is daarom noodzakelijk. Nieuwe concepten als circulaire of natuur-inclusieve landbouw spelen hierbij een belangrijke rol. Oost Nederland is al actief aan de slag met de verduurzaming van de agrarische sector naar een gezond systeem en aanpak van de luchtkwaliteit, bijvoorbeeld in de regio's Foodvalley, Achterhoek en Twente.

Naast landbouw wordt er sterk naar mobiliteit en de effecten daarvan op het milieu en de leefbaarheid gekeken. Zowel personen- als goederenvervoer leveren hier een bijdrage aan. Nieuwe duurzame modaliteiten en maatregelen zijn echter in opkomst, van elektrische auto's tot fietssnelwegen en deelsystemen. Goederenvervoer wordt steeds meer van de weg naar het water of het spoor verplaatst. En reizen via spoor in plaats van met het vliegtuig wordt gestimuleerd. Een goed en schoon mobiliteitsnetwerk levert een positieve bijdrage aan een aantrekkelijke leefomgeving.

Energietransitie en circulariteit

Het besef groeit dat fossiele brandstoffen, zoals aardolie, aardgas en kolen, opraken en een grote negatieve bijdrage leveren aan de klimaatverandering. Deze brandstoffen veroorzaken broeikasgassen zoals CO2 die schadelijk zijn voor het milieu en

onze leefomgeving vervuilen. Hierdoor ontstaat de noodzaak om over te stappen op nieuwe, duurzame energiebronnen. Het centrale doel van het Klimaatakkoord is het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland met 49 % ten opzichte van 1990. Het kabinet pleit in Europa voor een broeikasgasreductie van 55% in 2030¹⁰. De Europese Unie streeft ernaar om van Europa tegen 2050 het eerste klimaatneutrale continent te maken¹¹. Heel Nederland dient een bijdrage te leveren aan deze energietransitie, ook Oost-Nederland. Nieuwe hernieuwbare vormen van energieopwekking, waaronder zonne-energie, aquathermie, windenergie, geothermie en energie uit biomassa, vragen om een ruimtelijke strategie met stad en land als samenhangend systeem.

Ook grondstoffen efficiënt (her)gebruiken en produceren worden steeds belangrijker. De verduurzaming van productieprocessen is van belang om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Grondstoffen hergebruiken vermindert daarnaast de kans op uitputting van natuurlijke bronnen, verbetert de biodiversiteit en voorkomt schade aan het milieu. Verder biedt de

10. <https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaatakkoord>
11. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/07/16/von-der-leyen-hoopt-met-beloften-steun-europees-parlement-te-winnen-a3967239>

circulaire economie kansen om nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen.

Meer verplaatsingen: bereikbaarheid en verkeersveiligheid onder druk

We verplaatsen (ons) steeds meer. De goederenstromen nemen mondiaal toe en vanuit de Nederlandse mainports worden steeds meer goederen van en naar het Europese achterland (via Oost-Nederland) getransporteerd. Het goederenvervoer over weg, water en spoor groeit. Hierdoor wordt het drukker op belangrijke corridors die Oost-Nederland verbinden met de Randstad en Duitsland en verder. Wijzelf verplaatsen ons ook steeds vaker. Het aantal gereden kilometers per auto en trein neemt overal toe, ook in Oost-Nederland. De drukte op het wegennet neemt toe met filevorming en meer verkeersongevallen tot gevolg. Dit is in zowel Gelderland als Overijssel zichtbaar op het hoofdwegennet. In Overijssel is dit ook zichtbaar op het onderliggend wegennet. Ook de bereikbaarheid van het landelijk gebied komt steeds meer onder druk te staan, vanwege de verminderde beschikbaarheid, en dus hogere kosten, van openbaar vervoer. Er komen steeds meer

oplossingen die gericht zijn op slimmer en beter benutten van de bestaande infrastructuur. Ook alternatieven voor het vliegverkeer komen steeds meer in beeld, waarbij vooral het internationale OV-netwerk mogelijkheden biedt.

Technologische innovaties vernieuwen mobiliteitsnetwerken

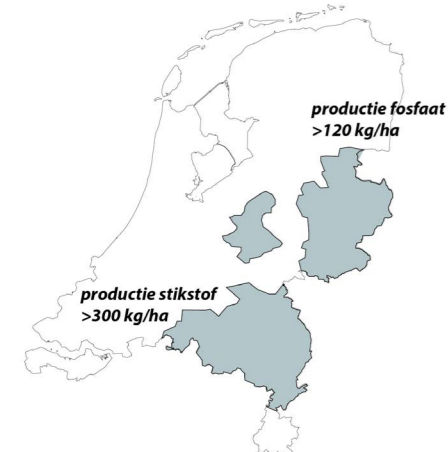
Er komt meer nadruk te liggen op het ontwikkelen van duurzame, gezonde steden. Een duurzaam onderliggend infrastructuurnetwerk dat de stedelijke regio's onderling en het landelijk gebied verbindt, speelt hierbij een belangrijke rol. Technologische innovaties bieden mogelijk uitkomsten en zullen een grote invloed hebben op de ontwikkeling van mobiliteit. Nieuwe vormen van duurzame mobiliteit hebben al hun intrede gedaan, zoals elektrische auto's, deelauto's en zelfrijdend vervoer. De rol van de fiets (o.a. de E-bike, speed pedelec) wordt belangrijker, ook op grotere afstanden (tot circa 15 km en bij speed pedelecs zijn afstanden nog groter). Daarnaast worden nieuwe diensten ontwikkeld zoals Mobility as a Service (MaaS) en Talking Traffic. Deze innovaties

kunnen een positieve bijdrage leveren aan de bereikbaarheid van Oost en de verduurzaming van voertuigen. Of en hoe snel deze innovaties in praktijk worden gebracht is nog lastig te voorspellen. Een goede digitale verbinding (5G) lijkt wel randvoorwaardelijk voor het toepassen van innovatieve maatregelen.

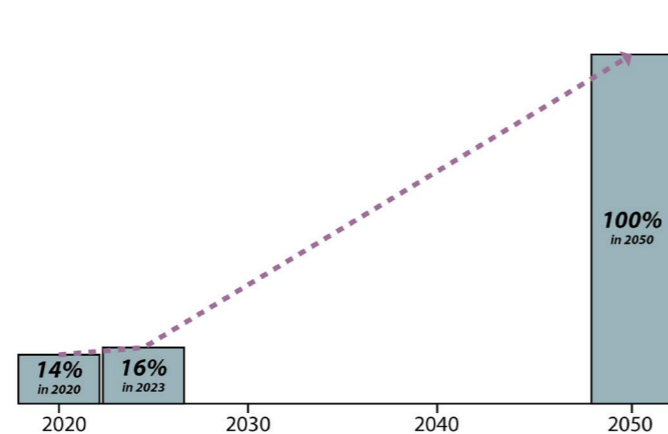
Naar een energieke samenleving

Steeds vaker nemen bewoners hun eigen verantwoordelijkheid, komen onderling tot planvorming en nemen de uitvoering ter hand. Individuen krijgen meer ruimte om invloed uit te oefenen op hun leefomgeving. Bewonersparticipatie bij beleidskeuzes of (ruimtelijke) plannen creëert meer draagvlak en inhoud voor belangrijke beslissingen die van invloed zijn op de woon- en werkomgeving. In Oost-Nederland zit deze samenwerking in het DNA en is dit onder andere zichtbaar in de dorpen met sterke sociale gemeenschappen. Maar ook in steden ontstaan bewonersinitiatieven. Van overheden wordt verwacht hiervoor ruimte te bieden en kaders te stellen. De snel veranderende maatschappij, op het gebied van technologische innovaties, zoals social media-ontwikkelingen en smart cities vormen een extra dimensie in de kaderstellende taak van de overheid.

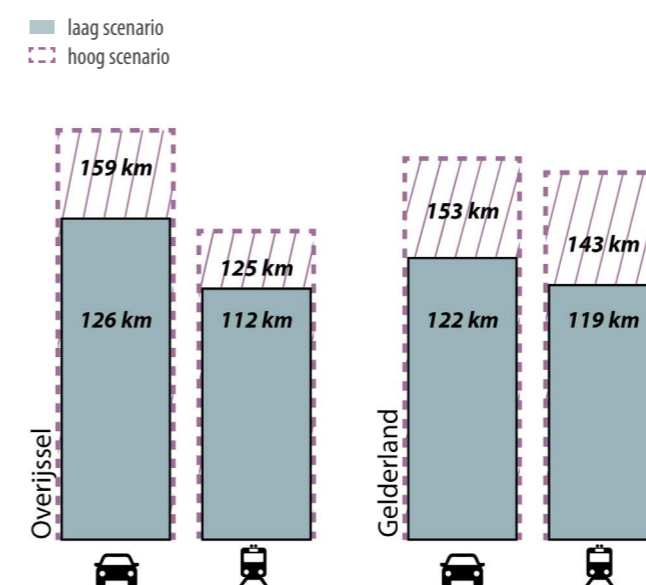
Gebieden met de hoogste productie fosfaat en stikstof
Bron: CBS 2015

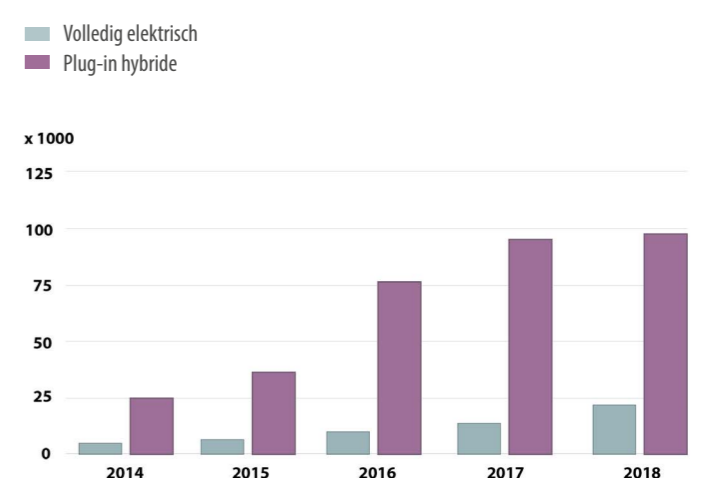
Duurzame energie
Bron: Energieagenda 2016

Mobiliteitsontwikkeling (toename in kilometers) 2014 / 2040
Bron: Nationale markt- en capaciteitsanalyse 2017

Personenauto's met stekker op 1 januari
Bron: CBS 2018

OOST-NEDERLAND IN 2040

Wie had twintig jaar geleden, kunnen voorspellen dat we twee economische groeiperioden, één zware recessie en een pandemie zouden doormaken? Was toen al duidelijk dat de klimaatverandering, verstedelijking, mondialisering en de toenemende mobiliteit zo'n groot effect zouden hebben op onze steden, landschappen, dorpen en infrastructuur? Waarschijnlijk niet. Wat we wel weten is dat de ontwikkelingen in de afgelopen periode aansluiten bij twee unieke kwaliteiten van Oost-Nederland: enerzijds 'het beste van twee werelden' en anderzijds 'de kennis om het te bedenken, de kunde om het te maken en de ruimte om het te doen'. De kracht van Oost-Nederland zit immers in een sterke samenwerking tussen inwoners, ondernemers, overheid, onderwijs en onderzoek. Door de samenwerking en nabijheid wordt wat is bedacht ook daadwerkelijk gemaakt! De samenwerking zit in het in de genen van dit landsdeel. Deze krachten en kwaliteiten worden door vertaald naar 2040. Om de gewenste flexibiliteit te behouden is het perspectief opgebouwd aan de hand van zes verhaallijnen. Ze schetsen een vergezicht. In iedere verhaallijn wordt Oost-Nederland in (inter)nationaal perspectief geplaatst en wordt dit gekoppeld aan de regionale kracht en kwaliteiten.

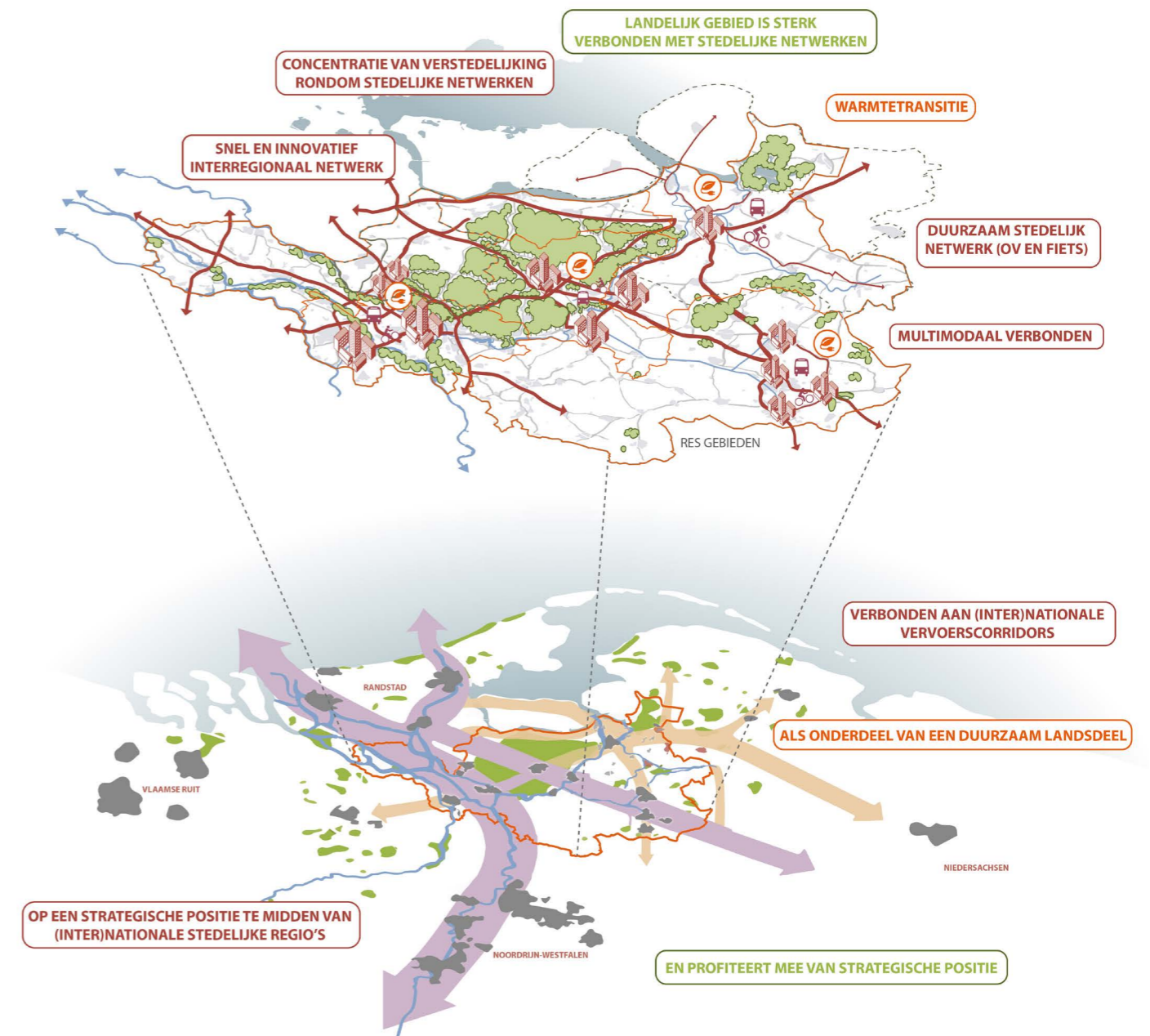
VERBONDEN EN DUURZAME STEDELIJKE REGIO'S

Oost-Nederland heeft in 2040 concurrerende, aantrekkelijke en smart stedelijke regio's op topniveau, met verbonden daily urban systems (Regio Arnhem-Nijmegen-Food Valley, Regio Zwolle, Twente en de Cleantech Regio). De kenniseconomie en de (boven)regionale stedelijke voorzieningen zijn vooral hier te vinden. De stedelijke regio's hebben een autonome aantrekkingskracht voor stedelijk georiënteerden (van studenten tot 55-plussers) en bedrijven door het unieke karakter van de steden en de nabijheid van diverse landelijke- en natuurgebieden. En zij profiteren van de groeiende Randstad en de nabijheid van Duitsland: de regio's vormen een aantrekkelijk en goed bereikbaar stedelijk alternatief om te wonen en te werken.

De kracht van deze stedelijke regio's is ook dat ze in 2040 onderling, en met omliggende stedelijke regio's als Brainport Eindhoven, Noordelijke Randstad, Amersfoort, Leeuwarden/Groningen en Ruhrgebied (Duisburg/Dusseldorf), Munster/Osnabrück, goed zijn verbonden, waardoor zij hun agglomeratiekracht hebben versterkt. In het Toekomstvisiebeeld 2040 is aangegeven dat er in 2040 twee internationale reizigerscorridors zijn: corridor Amsterdam-Brussel- Parijs/ Londen en de andere internationale corridor via Oost Nederland: (ICE) Amsterdam-Utrecht-Arnhem- Dusseldorf-Frankfurt. Daarnaast bestaan er grensoverschrijdende spoorverbindingen die voor het dagelijks grensverkeer belangrijk zijn. De gewenste supersnelle verbinding Amsterdam- Berlijn heeft ook een halte in Oost-Nederland.

Duurzame, regionale vervoersnetwerken (OV, fiets, lopen en auto) vormen het onderliggende fijnmazige netwerk. Nieuwe innovatieve systemen (MaaS en autodeelconcepten) faciliteren vooral het landelijke en stedelijke netwerk. Deze netwerken zijn goed verknoopt. Aan de randen van de grote steden vindt door middel van transferia of OV knooppunten de overstap plaats op duurzame netwerken, waaronder

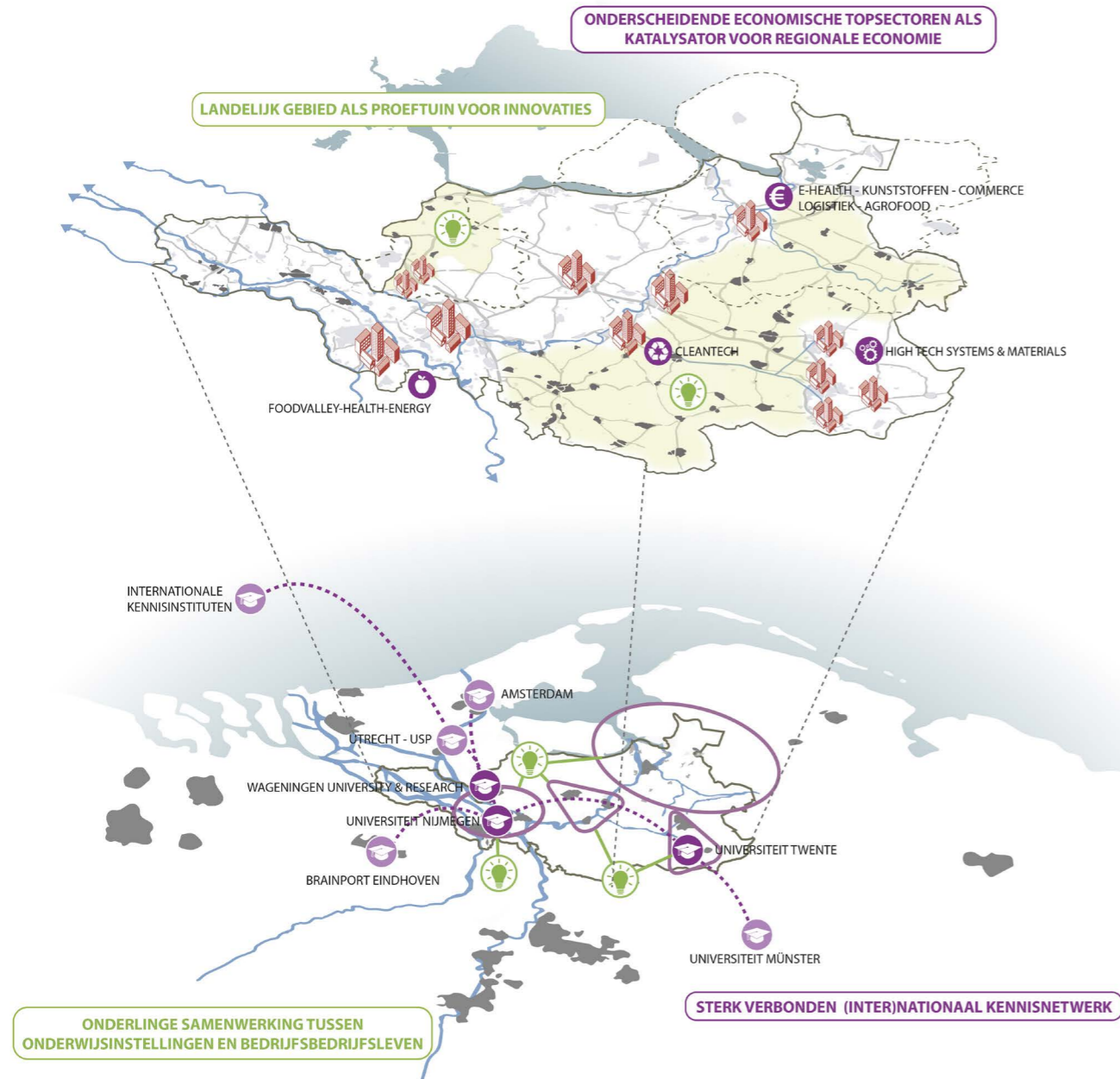
de fiets of het stedelijk OV-netwerk. Het bebouwd gebied is beweegvriendelijk ingericht met comfortabele paden voor voetgangers en fietsers, en met slimme systemen voor de stadslogistiek. Het systeem van N-wegen, regionale fiets-snelwegen zoals het Rijn-Waalpad tussen Arnhem en Nijmegen, en vaarwegen, fungeert als fijnmazig netwerk binnen Oost-Nederland.

WERELDWIJDE KENNIS IN OOST

In 2040 zijn de kennisclusters en campussen in Oost Nederland een nóg sterkere katalysator voor de (regionale) economie en zijn ze stevig verankerd met het regionale bedrijfsleven. Studenten, expats en bedrijven weten Oost-Nederland te vinden als "the place to be" om deel uit te maken van het innovatieve ecosysteem, waarin je het verschil kunt maken. Ook hebben zich in 2040 in Oost grote innovatieve bedrijven gevestigd, die internationaal actief zijn op het gebied van vliegsystemen, water,

(klimaat)technologie, energie en circulair bouwen. Het landsdeel is een volwaardige proeftuin voor innovaties vanuit deze sectoren: research, development, valorisatie, productie en toepassing hiervan. Dit economisch systeem vormt een brede basis voor de economie en de werkgelegenheid. Een sterke triple helix-samenwerking tussen de overheid, onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven is een vanzelfsprekendheid in Oost-Nederland.

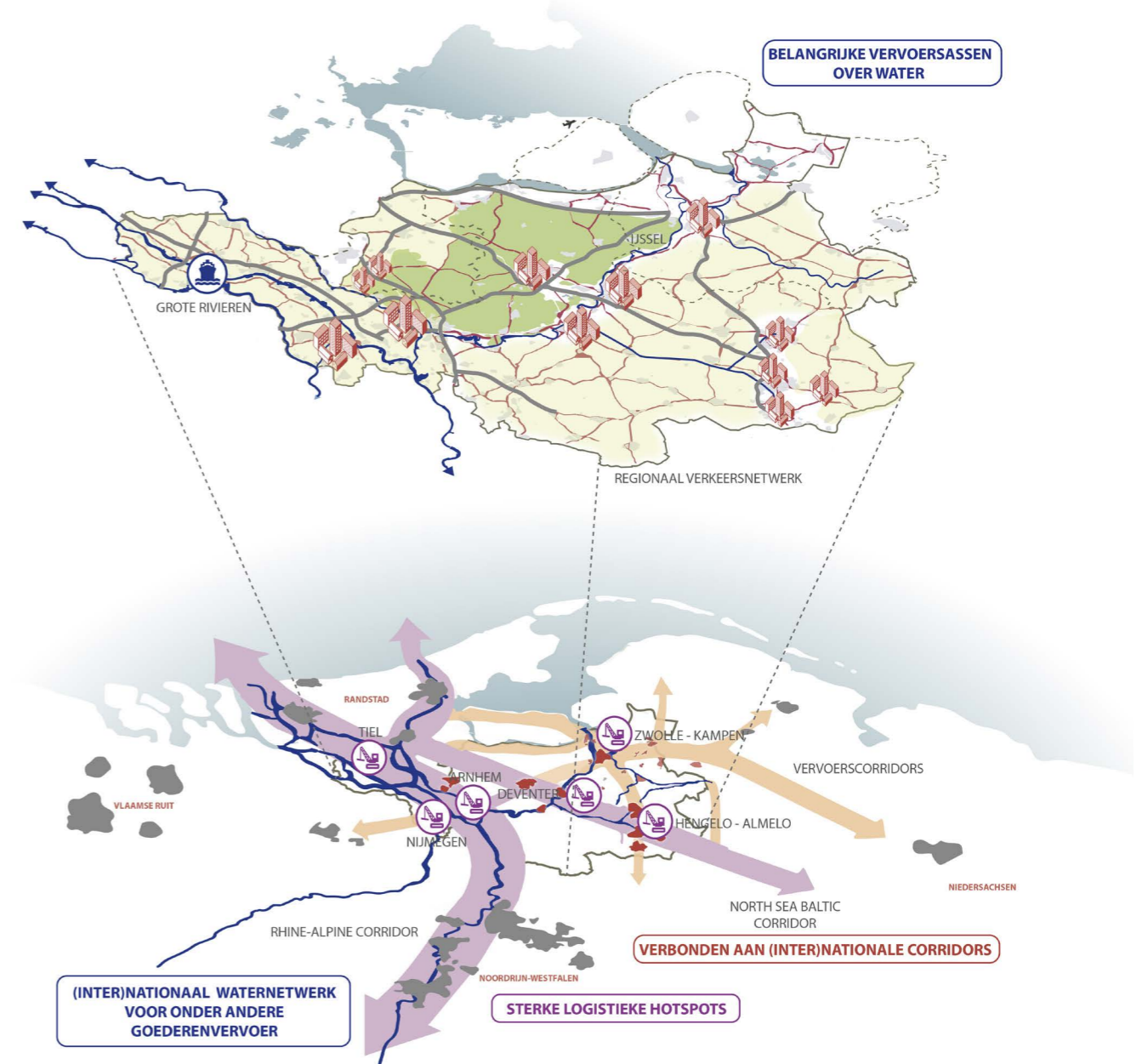

VERANKERDE GRENSOVERSTIJGENDE GOEDERENCORRIDORS

De strategische positie van Oost-Nederland is evident. Oost-Nederland maakt deel uit van de North Sea Baltic corridor en de Rhine Alpine corridor. Dit zijn zware vervoerscorridors van de mainports Rotterdam, Amsterdam, Schiphol en greenports in het westen van het land (zoals Aalsmeer en Boskoop) naar het Europese achterland. Deze corridors bestaan uit snelwegen, spoorlijnen en waterwegen en vormen belangrijke economische levensaders van Europa. In 2040 profiteert Oost-Nederland in

optima forma van deze ligging. Oost-Nederland heeft multimodale terminals (water, weg en spoor) waar de logistiek, distributie en overslag plaatsvinden. Naast de Betuweroute heeft Oost Nederland in 2040 een veilig, geluidsarm en robuust spoor-netwerk, dat voldoet aan de dan geldende normen, voor het faciliteren van het goederenvervoer. De Waal, Twentekanal en de IJssel zijn onderdeel van het Nederlands goederennetwerk en blijven als zodanig een belangrijke rol vervullen op (inter)nationaal

schaalniveau. Door 'value added logistics' (VAL-activiteiten) hebben de terminals een toegevoegde waarde voor de nationale en regionale economie en genereren ze werkgelegenheid. Het duurzame transport-systeem en de economische spin-off zijn in balans met een goede landschappelijke inpassing en een optimale leefkwaliteit. De integratie van economische, ecologische, hydrologische en logistieke belangen is een opgave van formaat.

De twee grote corridors zijn vooral gericht op goederenvervoer. Ze zijn verweven met de nationale en regionale infrastructuur waardoor deze ook een belangrijke betekenis hebben voor goederen- en personenvervoer tussen de oostelijke stedelijke regio's en de (inter)nationale omgeving. Ze verankeren de stedelijke regio's onderling, met de omgeving en met de rest van de EU.

- De A50 zone (inclusief spoor en rivier IJssel) verbindt Brainport Eindhoven, Arnhem-Nijmegen, Cleantech Regio, Regio Zwolle en Groningen/ Leeuwarden.
- De A12/A15-corridor (inclusief sporen en rivieren Waal, Lek en Neder-Rijn) als belangrijke verbinding tussen Zuidelijke Randstad, Food Valley, Arnhem-Nijmegen en Rhein-Ruhr-gebied TENH-T Rhine -Alpine corridor. De A15 staat genoemd in de gezamenlijke goederenvervoeropgave voor Rijk en regio in het programma Goederenvervoercorridors Oost en Zuidoost.

- De A1-corridor, inclusief spoor en waterwegen, (TEN-T, North Sea Baltic corridor en Twentekanalen) als belangrijke verbinding tussen Noordelijke Randstad, Cleantech Regio, Twente, Munster/Osnabrück en Oost-Europa.
- De A35 (inclusief spoorlijnen) als belangrijke schakel op de lijn Zwolle-Twente-Münster.

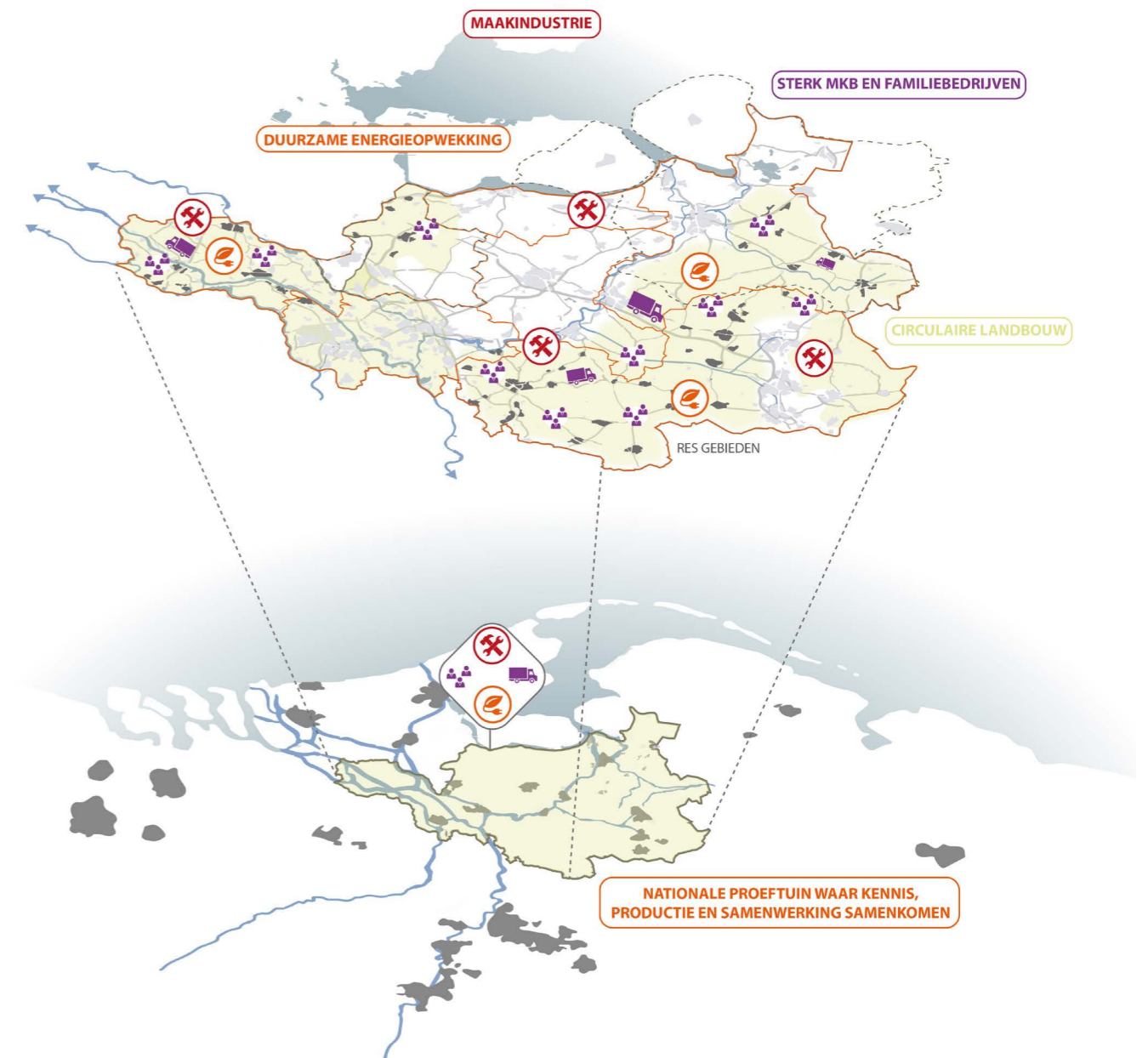
Tegelijkertijd zijn de Waal-, Twentekanalen en de IJssel onderdeel van het Nederlands goederennetwerk en blijven als zodanig een belangrijke rol vervullen op (inter)nationaal schaalniveau.

INNOVATIEF, DUURZAAM EN VITAAAL LANDELIJK GEBIED

De kernen en het landelijk gebied zijn in 2040 vitaal, innovatief en duurzaam. De samenwerking is sterk en er zijn allerlei innovatieve, regionale netwerken voor bijvoorbeeld regionale energie, mobiliteit op maat en adequate gezondheidszorg op afstand. Het MKB en de agro- en foodsector zijn nog steeds de basis voor de brede regionale economie. Ze zijn duurzaam en

innovatief en hebben een sterke relatie met de krachtige kenniscentra van Oost-Nederland. Ze zijn de proeftuin voor innovaties uit de kenniseconomie. Er is een vitale en duurzame landbouwsector, in balans met omgevingskwaliteiten en een robuust natuurnetwerk (onder andere door een lage stikstofdepositie).

Met Twente, de Achterhoek en FoodValley als proeftuinen voor circulaire landbouw. Duurzame energieproductie is verweven met de agrarische sector. De energietransitie in het landelijk gebied is een uitdaging van formaat: van de regionale duurzame energieproductie in het landelijk gebied tot verduurzaming van de sector. Het biedt kansen voor nieuwe verdienmodellen.

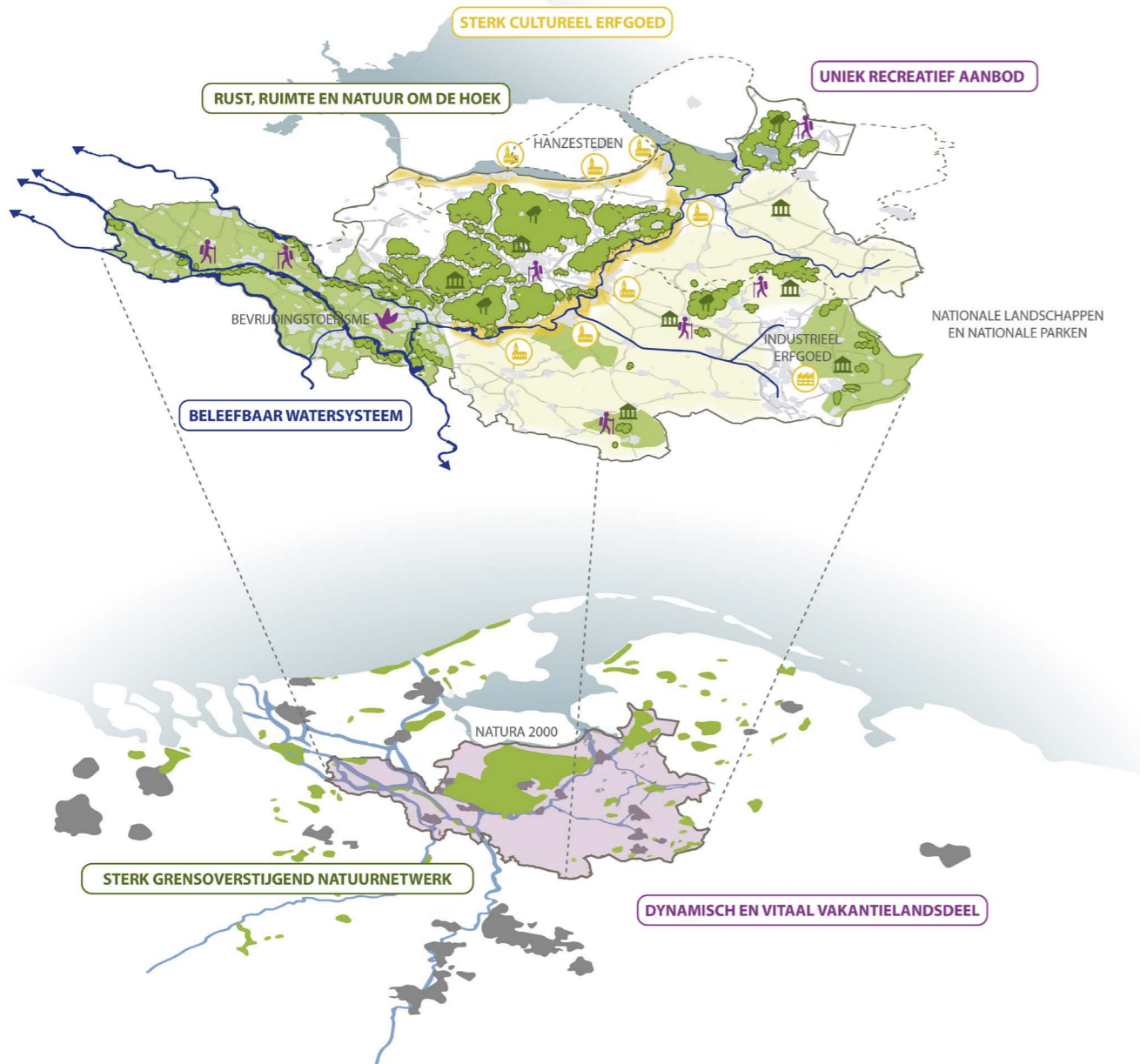
RECREATIEBESTEMMING VAN FORMAAT

Oost-Nederland is divers: de gemakken van de stad zijn altijd 'om de hoek', terwijl men bijzondere belevenissen kan opdoen, in de overvloed aan ruimte en natuur, het eten van eigen bodem en de gastvrije toerismesector. Men kan, al wandelend en fietsend, of te paard, de ruimschoots aanwezige routenetwerken door natuur, landschap en gastvrije kernen beleven. In 2040 is de ruimte en waardering voor landschap en natuur alleen maar sterker geworden, met onder andere Nationale Parken de Veluwe, Sallandse Heuvelrug en Weerribben-Wieden, Nationale landschappen, de rivieren, landgoederen en de aantrekkelijke coulisselandschappen in de regio Zwolle,

Twente en de Achterhoek, landschappen van de stuwwallen en Rijk van Nijmegen. Het watersysteem en de dijken zijn ook beleefbaar, mooie voorbeelden hiervan zijn het Routenetwerk Twente, Oostrand Veluwe en de Linge.

In combinatie met cultureel erfgoed is Oost-Nederland een vakantielanddeel van formaat. De historische binnensteden, waaronder de unieke Hanzesteden, maar ook Nijmegen, de oudste stad van Nederland, zijn trekpleisters voor toeristen. Verschillende evenementen en vormen van dagrecreatie, die sterk zijn gekoppeld aan de lokale identiteit, trekken bewoners

en bezoekers vanuit heel Nederland. Bekende festivals en musea, zoals bijvoorbeeld de Vierdaagse en bijbehorende feesten in Nijmegen, 'Deventer op Stelten', Bevrijdingsfestival Zwolle, Zwarte Cross Achterhoek, Rijksmuseum Twente, het nationale bevrijdingsdefilé, Airborne, en 'Kröller-Müller Museum' en attractieparken Burgers Zoo en het Openluchtmuseum in Arnhem hebben hun positie versterkt en het landsdeel biedt ruimte voor nieuw recreatief aanbod. Op weg naar 2040 zijn deze kwaliteiten gekoesterd en optimaal benut als economische kracht en versterking van het vestigingsklimaat. Toerisme is een sterke economische pijler voor Oost-Nederland.

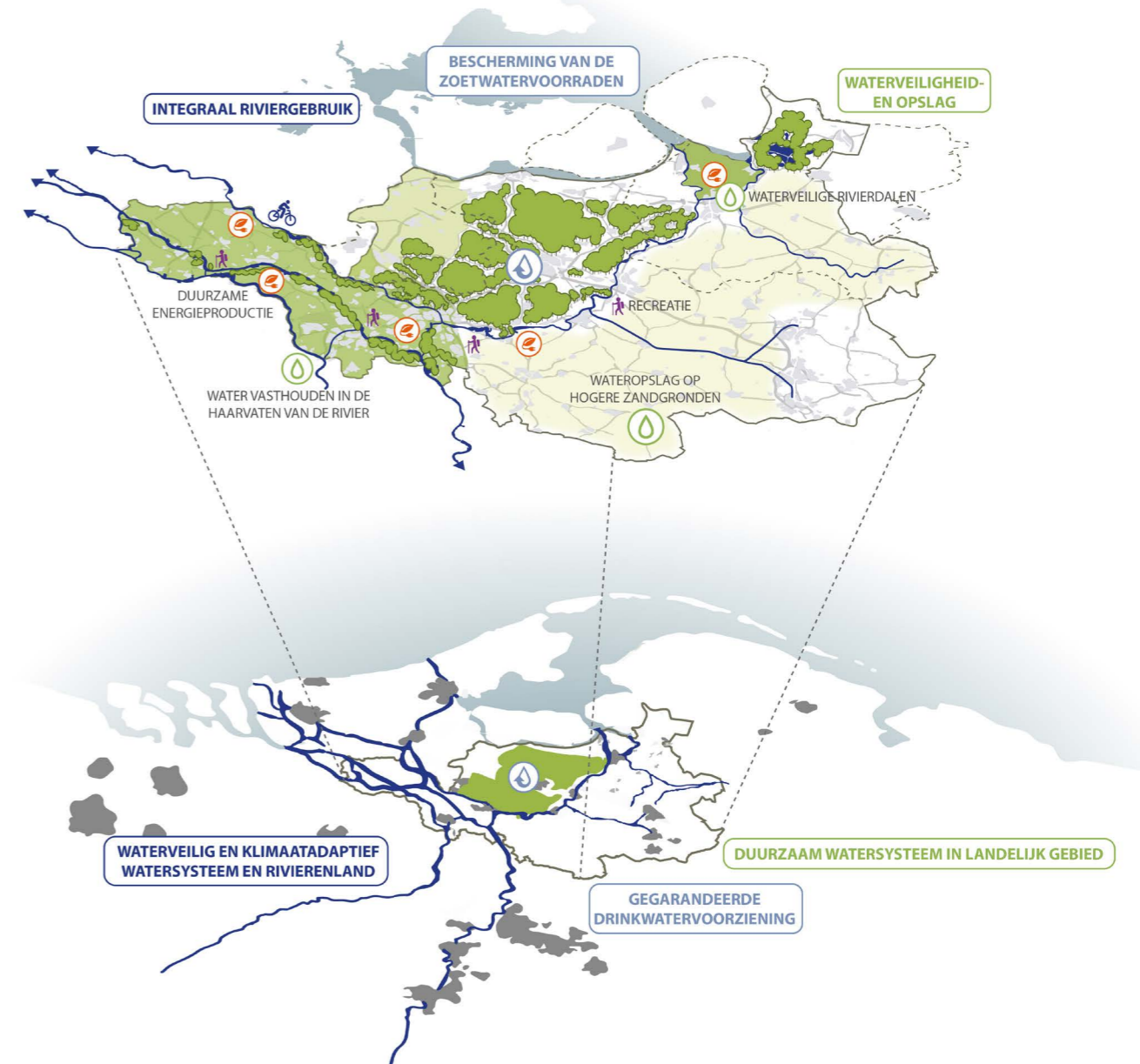

BELEEFBAAR EN DUURZAAM WATERSYSTEEM

Het watersysteem in Oost-Nederland is veelzijdig: van rivierlandschappen, veenweidegebieden tot hogere, drogere zandgronden met het fijnmazige systeem van beken. Nederland in een notendop. In 2040 heeft Oost-Nederland een robuust watersysteem. Op nationaal niveau wordt het water op een duurzame wijze verdeeld over de rivieren en kanalen. De strategische zoetwatervoorraden zijn beschermd en de (kwaliteit van de) drinkwatervoorziening is gegarandeerd. Wateroverlast in perioden van heftige regen wordt zoveel mogelijk

voorkomen. Water wordt opgevangen, geïnfilterd en zo lang mogelijk vastgehouden in de haarvaten van het watersysteem, bovenstroomse gebieden en de rivierdalen. De rivieren en kanalen zijn een veilig en aantrekkelijk systeem waar waterveiligheid, scheepvaart, natuur, zoetwatervoorziening en economische ontwikkeling in samenhang zijn ontwikkeld. De lageregelegen delen zijn waterveilig (Betuwe, rivierdalen, IJssel-Vechtdelta en Weerribben-Wieden) en inklinking en bodemdaling worden voorkomen. Duurzaam watermanagement

levert een positieve bijdrage aan een goed functionerende landbouw. De steden zijn klimaatadaptief, door voldoende groen en water worden hitte, droogte en wateroverlast voorkomen.

5

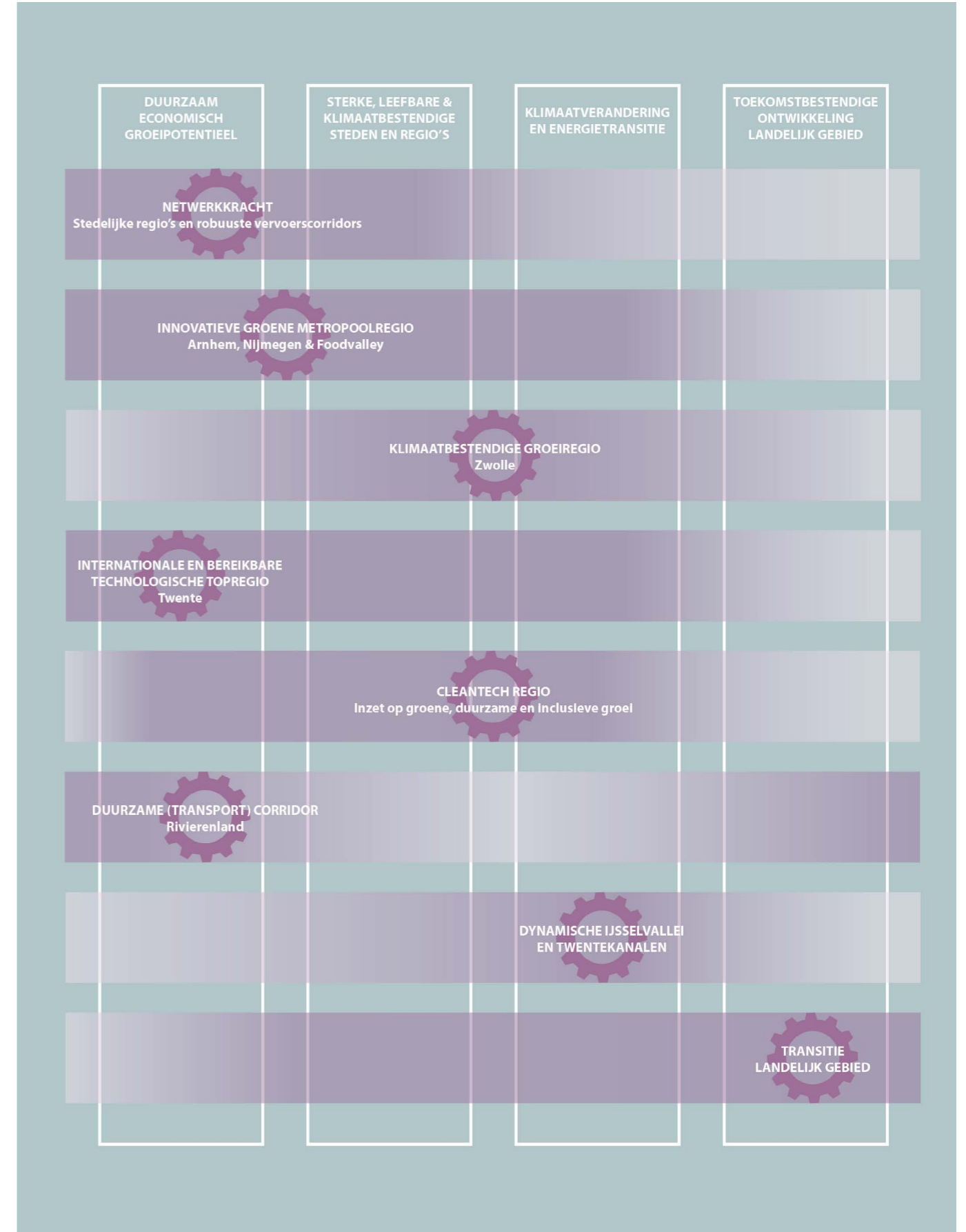
OMGEVINGSOPGAVEN

De ontwikkeling naar het Perspectief op Oost-Nederland 2040 vraagt om de aanpak van opgaven uit de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), provinciale en regionale visies. De vier prioritaire NOVI-opgaven spelen op alle schaalniveaus en in alle gebieden van Oost-Nederland. Hier wordt al aan gewerkt via lopende (thematische) samenwerkingstrajecten van Rijk en regio, én door triple helix samenwerkingsverbanden in de regio.

In dit hoofdstuk staan de omgevingsopgaven van Oost-Nederland waar de agenda's van Rijk en regio elkaar overlappen, die als een vliegwiel voor andere opgaven kunnen functioneren én waar Rijk en regio de komende jaren daarom met extra inzet en vernieuwing aan gaan samenwerken. Omgevingsopgaven zijn die opgaven waar meerdere transities of opgaven samenkomen, schaalniveaus verbonden moeten worden en die het beste met een gebiedsgerichte aanpak kunnen worden opgepakt. Vanuit eigen kracht, kwaliteiten en uitdagingen focussen we per schaalniveau en gebied op specifieke integrale opgaven. De gezamenlijke aanpak van deze Omgevingsopgaven zal werken als een 'vliegwiel' voor vernieuwing in de aanpak van de NOVI-opgaven en de ontwikkeling naar het gezamenlijke perspectief op Oost-Nederland in 2040.

Elke Omgevingsopgaven is in dit hoofdstuk als volgt beschreven:

- Een samenvattend kaartbeeld met de gebiedsgerichte scope;
- De gezamenlijke doelen van Rijk en regio;
- Een toelichting op de opgave;
- Overzicht van al lopende samenwerkingstrajecten.

1. NETWERKKRACHT STEDELIJKE REGIO'S EN ROBUUSTE VERVOERSCORRIDORS

GEZAMENLIJKE DOELEN

Het Rijk en de regio zien voor de omgevingsopgave 'Netwerkkraft stedelijke regio's en robuuste vervoerscorridors' de volgende gezamenlijke doelen:

- Versterken van de concurrentiekracht van Oost-Nederland en haar bijdrage aan de (inter-) nationale economie en concurrentiekracht van Nederland;
- Versterken van de netwerkkraft van de stedelijke regio's als motoren van economische groei, onder ander door een goede verankering in de prioritare (inter-)nationale verbindingen en vervoersknopen;
- Verbeteren leefbaarheid en veiligheid, door onder meer slimme en duurzame mobiliteit, duurzaam goederenvervoer over spoor en water, inzet op verkeersveiligheid en zorg voor kwaliteit van lucht en geluid.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Rijk en regio hebben de ambitie de internationale concurrentiekracht van Nederland te vergroten. Oost-Nederland levert een bijdrage aan deze concurrentiekracht door een gestage economische en demografische groei in de stedelijke regio's en door de kracht en specifieke kwaliteiten van Oost-Nederland te benutten. De gezamenlijke opgaven voor een sterke bijdrage van Oost-Nederland nu en in de toekomst zijn: het blijven versterken en robuust maken van de economische structuur van Oost-Nederland, het faciliteren van een kwalitatieve en duurzame stedelijke groei en de daarbij horende goede bereikbaarheid via weg, water en spoor. Dit alles met behoud van het kenmerkende aantrekkelijke vestigings- en woonklimaat van Oost-Nederland, waar ruim 18% van de Nederlandse bevolking woont. Dit vraagt om een integrale en samenhangende aanpak op verschillende schaalniveaus. Krachtige, stedelijke

agglomeraties zijn belangrijk voor het vergroten van de concurrentie en productiviteit in Nederland. Een goede positie van steden in internationale, nationale en regionale netwerken, waarbij er interactie is tussen steden in een netwerk van locaties, heet ook wel netwerkkraft. Aanwezige agglomeratiekracht kan aanleiding zijn om de netwerkkraft verder te versterken door goede verbindingen tussen stedelijke regio's, een goede afstemming van investeringen (bijvoorbeeld de ontwikkeling van een aantal toplocaties en knooppunten) en het versterken van complementariteit tussen steden.

Versterken van de stedelijke regio's als motoren van economische groei

Binnen het interstedelijke netwerk in Oost-Nederland vormen de stedelijke regio's: Arnhem-Nijmegen en Food-Valley, Regio Zwolle, Twente en Cleantech Regio, belangrijke economische motoren. In de stedelijke regio's - en daily urban systems - ligt een integrale opgave van verstedelijking en het versterken van de innovatie- en clusterkracht. De innovatie- en clusterkracht in Oost-Nederland kan onder andere worden vergroot door het doorontwikkelen van dynamische en aantrekkelijke campussen en topwerklocaties en de ondersteuning van onderzoeks- en productiefaciliteiten. Ook het versterken van de stedelijkheid is noodzakelijk om de jongste generatie kenniswerkers en instroom vanuit het buitenland (die van toenemend belang zijn voor het innovatievermogen van de economie) ook naar steden in Oost-Nederland te trekken. In de Omgevingsopgaven van de stedelijke regio's (de hiernavolgende omgevingsopgaven) is uitgewerkt met welke specifieke kansen en opgaven zij kunnen bijdragen aan versterking en vernieuwing van het netwerk als geheel. Goede en duurzame verbindingen, ook digitaal, voor mensen en goederen, zowel binnen als tussen de stedelijke regio's binnen en buiten Oost-Nederland zijn daarbij essentieel. In de oostflank van Oost-Nederland (Twente, Achterhoek) is het streven meer uitwisseling van mensen (woon-werk, winkelen etc.) en goederen tussen beide zijden van de landsgrens. Daarvoor is er grensoverschrijdende samenwerking tussen rijk, regio en internationale partners op diverse terreinen, zoals mobiliteit (Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen), onderwijs, economie en de grensoverschrijdende informatievoorziening.

Versterken van de stedelijke regio's door een goede verankering in de prioritare (inter-)nationale verbindingen en knopen

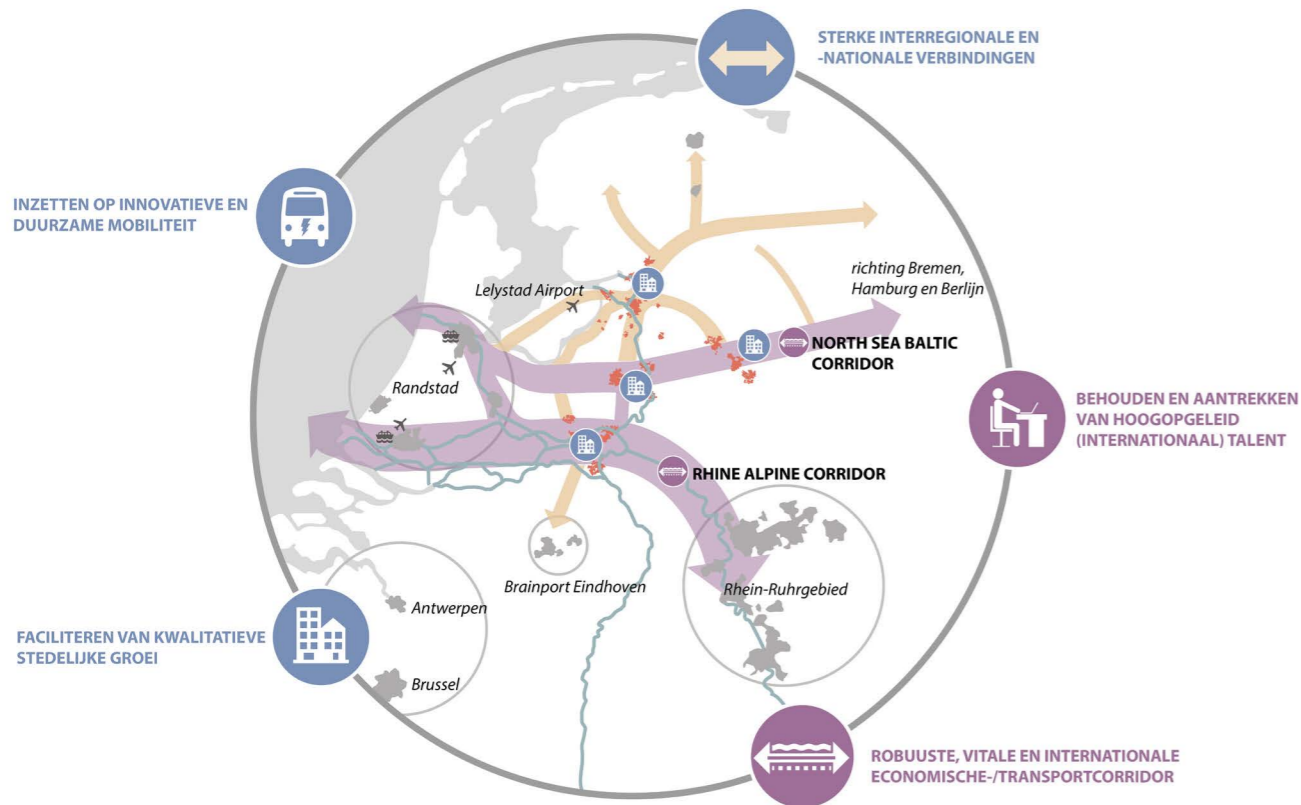
De ruimtelijke kwalitatieve opschaling van de kenniseconomie en het faciliteren van stedelijke groei maken goede (inter) nationale verbindingen van strategisch belang. De verbondenheid met de Randstad via de Oost-West-assen (A1, A12, A15, A28, spoor- en waterverbindingen), als deel van de economische zeshoek Amsterdam-Zwolle-Arnhem/Nijmegen-Eindhoven-Breda, is voor zowel Oost-Nederland als voor

Nederland van belang. Dit om het interstedelijke netwerk verder te laten ontwikkelen, en andere regio's hier goed op aan te laten sluiten (Twente, Noord-Nederland). Op deze manier kunnen steden en streken met complementaire specialisaties gezamenlijk agglomeratie- en innovatiekracht vormen (zie 'De Kracht van Oost'). Deze factoren zijn van belang voor internationale concurrentiekracht en een evenwichtige stedelijke en economische ontwikkeling van heel Nederland. Daarvoor moeten mensen en goederen zich op een snelle en duurzame manier tussen deze regio's kunnen verplaatsen. Doel daarbij is om de interne arbeidsmarktrelaties in Oost-Nederland en de relaties met de Randstad te optimaliseren. Zo worden ook meer (kennis-) uitwisseling en samenwerking tussen bedrijven en instellingen in de stedelijke regio's en met steden in Duitsland (o.a. Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen) gestimuleerd/verbeterd.

Centraal staat het op peil houden van verbindingen tussen economische regio's via weg, water en spoor, het aanpakken van knelpunten in de capaciteit in het huidige (spoor)wegennet en vervoersknopen en het slim gebruiken van het mobiliteitsnetwerk. Mobiliteitshubs zijn belangrijke schakels in het sociaal, economische en vervoerskundige netwerk en voor het stimuleren van gebruik van duurzaam en slim (personen)vervoer. Voor de komende decennia ligt er voor het Rijk en provincies een forse opgave voor beheer, onderhoud en vervanging en renovatie van delen van de hoofdinfrastructuur. Veel bruggen en tunnels zijn aangelegd vanaf de jaren vijftig. De objecten en de daaraan gekoppelde ICT naderen het eind van hun levensduur. Hier ligt dus een opgave maar ook een meekoppelkans voor andere opgaven op het gebied van klimaatbestendigheid,

Omgevingsopgave Netwerkkraft stedelijke en robuuste corridors

Legenda
 — Nederland
 — Oost-Nederland
 — Rivieren
 — Snelwegen
 — Nederlandse spoorwegen

circulariteit en energietransitie. Nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, netwerken (zoals wegen, vaarwegen en watersysteem), woningbouw en openbare ruimte moeten in 2050 klimaatbestendig en circulair zijn en een bijdrage leveren aan de energietransitie. Concreet betekent dit dat er bijvoorbeeld bij de start van deze nieuwe ontwikkelingen ook wordt gekeken naar wat nodig is om het klimaatbestendig en circulair op te leveren en een maximale bijdrage aan de energietransitie te leveren.

Economische regio's worden verbonden door de (inter)nationale goederenverbindingen via het water (Waal, Maas, IJssel en de Twentekanalen), het spoor (Betuweroute) en de oost-west snelwegverbindingen Randstad-oost-Nederland-Duitsland. Qua personenvervoer gaat het hierbij op het spoor om verbindingen met de Randstad (Amsterdam Zuid/Schiphol en Den Haag-Rotterdam), Lelystad en Duitsland (ICE Amsterdam-Arnhem-Frankfurt, Amsterdam-Berlijnlijn) en via de snelwegen naar en in Oost Nederland. Voor de ICE Frankfurt en de Berlijnlijn zetten Rijk en regio zich in voor verbetering, hogere frequentie en versnelling van het reisproduct. De Noord-Zuid relatie voor personen en goederen (via de A2 en A50, water en spoor) richting Eindhoven en België blijft een verbinding van economische belang voor Nederland en landsdeel Oost. Dit met het oog op de onderlinge verbondenheid van de stedelijke regio's en de verbondenheid met zowel de rest van het land als het buitenland. Een regionale opgave daarbij is om te kijken hoe Oost-Nederland economisch meer kan profiteren van de ligging op deze (en de oost-west-) corridor. Deze opgave is afhankelijk van de groei die op de assen wordt verwacht. Van een aantal internationale ontwikkelingen zoals de Brexit, sterke groei van goederenstromen uit Oost Europa (met name Polen) en China is de impact op Oost-Nederland nog onbekend, maar dit kan groot zijn in de toekomst. De logistieke knooppunten in Oost-Nederland kunnen hierbij een doorvoerrol spelen op deze Europese TEN-T corridor tussen de West-Havens en productielocaties in Noordoost-Europa.

Ook de verbindingen tussen de stedelijke regio's in Oost-Nederland zijn van groot belang met het oog op de economische

kracht en werkgelegenheid in deze gebieden. Meerdere economische relaties in Oost-Nederland kennen nog lange afstand wegverbindingen die geen auto(snel)weg zijn, maar wegen van lagere orde (80 km/u). Ditzelfde geldt ook voor sommige treinverbindingen, met alleen maar stoptreinen. De regio ervaart hierdoor reistijden via weg en spoor voor bijvoorbeeld woon-werkverkeer in de spits, ook zonder vertragingen, als relatief lang. Ook fietsverbindingen zijn belangrijk. De (elektrische) fiets is een goedkope, gezonde en duurzame modaliteit voor, met de opkomst van de speed pedelec, steeds grotere afstanden (tot 15 km) en daarnaast een belangrijke schakel in de ketenreis. Hierbij is naast een goede fietsinfrastructuur de samenwerking met werkgevers en onderwijsinstellingen in het stimuleren van fietsgebruik door werknemers en scholieren een belangrijk ingrediënt voor optimale benutting van de potentie van de fiets. Verder is voor het vrijhouden van de nationale infrastructuur van regionaal autoverkeer van belang dat er rechtstreekse busverbindingen zijn naar werkgelegenheidsconcentraties buiten de stadscentra.

Toekomstbeeld OV 2040

In de Contourennota van het Toekomstbeeld OV wordt een beeld geschetst van het OV-netwerk in 2040, waarbij onder meer wordt ingezet op betere verbindingen van de grensregio's met onze buurlanden. Ook zijn op sommige spoorverbindingen tussen stedelijke regio's en landsdelen verbeteringen wenselijk. Verbeteringen zouden ten goede komen aan economische en demografische ontwikkeling in deze gebieden en aan de ruimtelijke en klimaatopgave voor Nederland als geheel. Het Toekomstbeeld OV 2040 geeft kansen voor Oost Nederland om het netwerk van de bestaande internationale, nationale en regionale spoorlijnen te verbinden en daarmee het gebruik van het OV en het aandeel keten verplaatsingen aanzienlijk te vergroten. Ook zal dit mogelijk gevolgen hebben voor met name de

stations in Oost Nederland aan de sterkste assen uit het toekomstbeeld OV: Zwolle, Hengelo/Enschede, Arnhem en Nijmegen. Zowel in aantallen reizigers als inrichting en ruimtelijke ontwikkelingen. De ambities op het gebied van zowel personenvervoer als goederenvervoer over het spoor verdient aandacht. Zowel bij toename van het goederenvervoer op het bestaand spoor als bij eventuele andere goederenrouteringen in Nederland kunnen in de toekomst op sommige plekken in het netwerk (o.a. bijv. bij Arnhem, Deventer, Hengelo, Oldenzaal) de grenzen van groei worden bereikt. Ook ten aanzien van de omgevingseffecten voor omwonenden. In het kader van Toekomstbeeld OV worden de ambities en opgaven voor het toekomstige spoornetwerk nu gezamenlijk verder uitgewerkt.

Verbeteren leefbaarheid, duurzaamheid en verkeersveiligheid

Rijk en regio benaderen mobiliteit integraal door te werken aan een samenhangend netwerk, dat de reiziger optimaal faciliteert om te kiezen hoe hij of zij soepel, veilig en snel door het netwerk reist. Bij mobiliteitsopgaven wordt per opgave/knelpunt/gebied een afweging gemaakt tussen het inzetten op slimmer en optimaler gebruiken van het netwerk dan wel investeren in nieuwe infrastructuur. In afwegingen over mobiliteit geldt voor het Rijk daarnaast de prioritering dat eerst wordt gewerkt aan beheer, onderhoud, vervanging en renovatie van het bestaande areaal.

De ambitie is de groei van mobiliteit te verenigen met duurzaamheids- en leefbaarheidsambities. Meer mobiliteit zorgt voor een toename van CO₂-uitstoot en omgevingseffecten als lawaai, trillingen en luchtverontreiniging. Dat vraagt om afgewogen keuzes. In de afweging om te komen tot investeringsbeslissingen over mobiliteit wordt de impact op (verkeers) veiligheid, robuustheid, leefbaarheid, duurzaamheid gezonde leefomgeving en klimaatadaptatie inzichtelijk gemaakt en meegenomen in de afweging. Ook wordt – conform het Klimaatakkoord – ingezet op het versnellen van de transitie naar een duurzaam mobiliteitssysteem. Hierbij zijn het instellen van zero emissie zones voor stadslogistiek, het uitrollen van een dekkend netwerk aan laadinfrastructuur, en het verlagen van de mobiliteit-gerelateerde CO₂

uitstoot door werkgevers de belangrijkste speerpunten. Vanuit het Klimaatakkoord zetten overheden zich in voor schone mobiliteit zoals fietsen en elektrisch vervoer. De regio zet bovendien in op openbaar vervoer als middel om CO₂-uitstoot omlaag te brengen. Veiligheid is een groot goed en daarom een essentiële randvoorwaarde voor het mobiliteitsbeleid. Rijk en regio streven samen naar nul verkeersslachtoffers, vastgelegd in Strategisch Plan Verkeersveiligheid 2030. Voor het goederenvervoer zetten Rijk en regio samen met de sector in op het meest veilige logistiek systeem ter wereld en het streven naar nul incidenten voor zowel interne als externe logistieke activiteiten.

Duurzame en robuuste goederenvervoercorridors

Verduurzaming van de goederencorridors vraagt om de inzet van slimme vervoersconcepten en schone technologie en koppeling met de energietransitie. Voorbeelden hiervan zijn het stimuleren van stadslogistiek, invoeren van zero emissie zones, smart grids, hernieuwbare energie en een overstap naar energie-efficiënte en emissieloze of -arme modaliteiten en/of aandrijfconcepten. Stimulering van goederenvervoer over spoor en over water is en blijft een speerpunt van Rijk en de provincies. Doel daarbij is om zo

veel mogelijk vrachtwagens van de weg te halen. Mede gezien de ambitie van Rijk en regio om goederenvervoer over het spoor de komende jaren flink te laten groeien, is en blijft aandacht nodig voor de negatieve gevolgen hiervan voor externe veiligheid, leefbaarheid en milieu (geluid, trillingen, gevaarlijke stoffen). Bij stimulering van goederenvervoer over water is de bevaarbaarheid van de grote rivieren (Waal, Maas en IJssel) en kanalen in de toekomst door lage waterstand een bron van zorg en aandacht. Vanuit de Nederlandse mainports Rotterdam en Amsterdam/Schiphol richting Duitsland en Oost-Europa lopen twee belangrijke goederencorridors door Oost-Nederland; de Rhine Alpine corridor en de North Sea Baltic corridor. Dat deze vervoerscorridors robuust en veilig zijn en blijven is van essentieel belang voor de gehele economie in Nederland en Europa. Om de positie van Oost-Nederland als schakel binnen het Europese logistieke netwerk te versterken, is het van belang dat de goederencorridors in Oost-Nederland zich verder ontwikkelen tot een multimodaal, betrouwbaar, robuust en duurzaam transportsysteem. Dit betekent ook versterking en doorontwikkeling van concentratie van bedrijven op en nabij openbare terminals, zodat uitwisselbaarheid van goederen tussen verschillende modaliteiten vergroot

kan worden. Ook zetten regio en Rijk in op de verdere doorontwikkeling van stadslogistiek in en rond de grote steden. Een groot aantal steden in Oost Nederland hebben de Green Deal ZES getekend en hebben daarmee het voornemen om in 2025 ZES-zones in hun stadscentra te hebben. Van belang is ook dat Oost-Nederland niet alleen de lasten heeft van goederenvervoer, maar ook de baten in bijvoorbeeld werkgelegenheid door overslag. Voor het vergroten van de economische spin-off van de goederencorridors is voldoende ruimte nodig voor meer clustervorming van bedrijven met een grote logistieke vraag, maar ook andere economische sectoren die veel goederenstromen teweegbrengen. Hierbij is aandacht nodig voor de landschappelijke inpassing van steeds grotere logistieke centra ("verdozing").

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Lopende Rijk - regio trajecten

- Klimaat akkoord
- NOVI
- Rijksbreed programma Nederland circulair in 2050
- Grensoverschrijdende samenwerking (GROS)
- Toekomstbeeld OV 2040
- Werkagenda Slimme, Duurzame en Veilige mobiliteit Oost-Nederland
- Programma goederenvervoercorridor Oost
- Diverse (MIRT-) projecten (o.a A1, A1/A30, A1/A35 A12, A15, A28, A50, N35, verruiming Twentekanalen)
- MIRT gebiedsonderzoek mobiliteit en verstedelijking Zwolle en omgeving en verstedelijkingsstrategie Regio Zwolle
- Onderzoek spoorzones Zwolle en Nijmegen.
- Programma Vervanging en Renovatie en regulier onderhoudsprogramma voor wegen en het Programma Beheer Onderhoud en Vervanging voor spoor
- Programma Minder Hinder
- Toekomstperspectief Twentekanalen 2030¹⁴
- Sluizen Kornwerderzand
- Samenwerking treinverbindingen Duitsland: Berlijnlijn en ICE Frankfurt.
- Strategisch Plan Verkeersveiligheid 2030
- MIRT planuitwerking Bovenloop IJssel

Selectie van lopende regionale trajecten

- Verkenning Wonen in Nederland in Balans
- Werkprogramma toplocaties Overijssel
- Regionale (slimme) mobiliteitsagenda's
- Regionale economische agenda's
- Bereikbaarheidsambitie Regio Zwolle
- Bereikbaarheidsvisie Twente
- Logistics Valleys
- Port of Logistics Overijssel (POLO)
- European Rail Freight Line System (international systeem)
- Verbeteren kades in binnenhavens langs de Twentekanalen
- Visie Mobiliteit Provincie Gelderland
- Integrale Netwerkvisie Overijssel

14. Het toekomstperspectief Twentekanalen 2030 is positief ontvangen in het Directeurenoverleg MIRT Oost-Nederland maar nog niet bestuurlijk vastgesteld. Besluitvorming vindt buiten het Omgevingsagenda traject plaats.

2. INNOVATIEVE GROENE METROPOOLREGIO ARNHEM, NIJMEGEN EN FOODVALLEY

GEZAMENLIJKE DOELEN

Het Rijk en de regio willen langjarig programmatisch samenwerken aan de ontwikkeling van Arnhem-Nijmegen en FoodValley naar een groene metropoolregio. Dit door het versterken van de verstedelijking en de bestaande eigen economische kracht vanuit het perspectief van circulariteit. De kwaliteiten die deze metropoolregio zo sterk maken, zoals leefbaarheid, cultureel

erfgoed en landschappelijke kwaliteit, blijven daarbij behouden. Zij doen dit vanuit de volgende gezamenlijke doelen:

- Duurzame verstedelijking in balans met bereikbaarheid door het:
 - o Strategisch plannen van de ruimtelijke groei van ruim 69.000 – 79.000 woningen tot 2040 binnen de regio (o.a. met Woondeal

Arnhem-Nijmegen), met de daarbij behorende voorzieningen en bedrijvigheid;

- o Versterken van de binnensteden van Arnhem en Nijmegen als stedelijk cluster. Van attractieve winkelsteden naar steden met een hoog-stedelijk binnenstad-milieu, met versterking van bovenregionale voorzieningen,

events en stedelijke vormen van wonen;

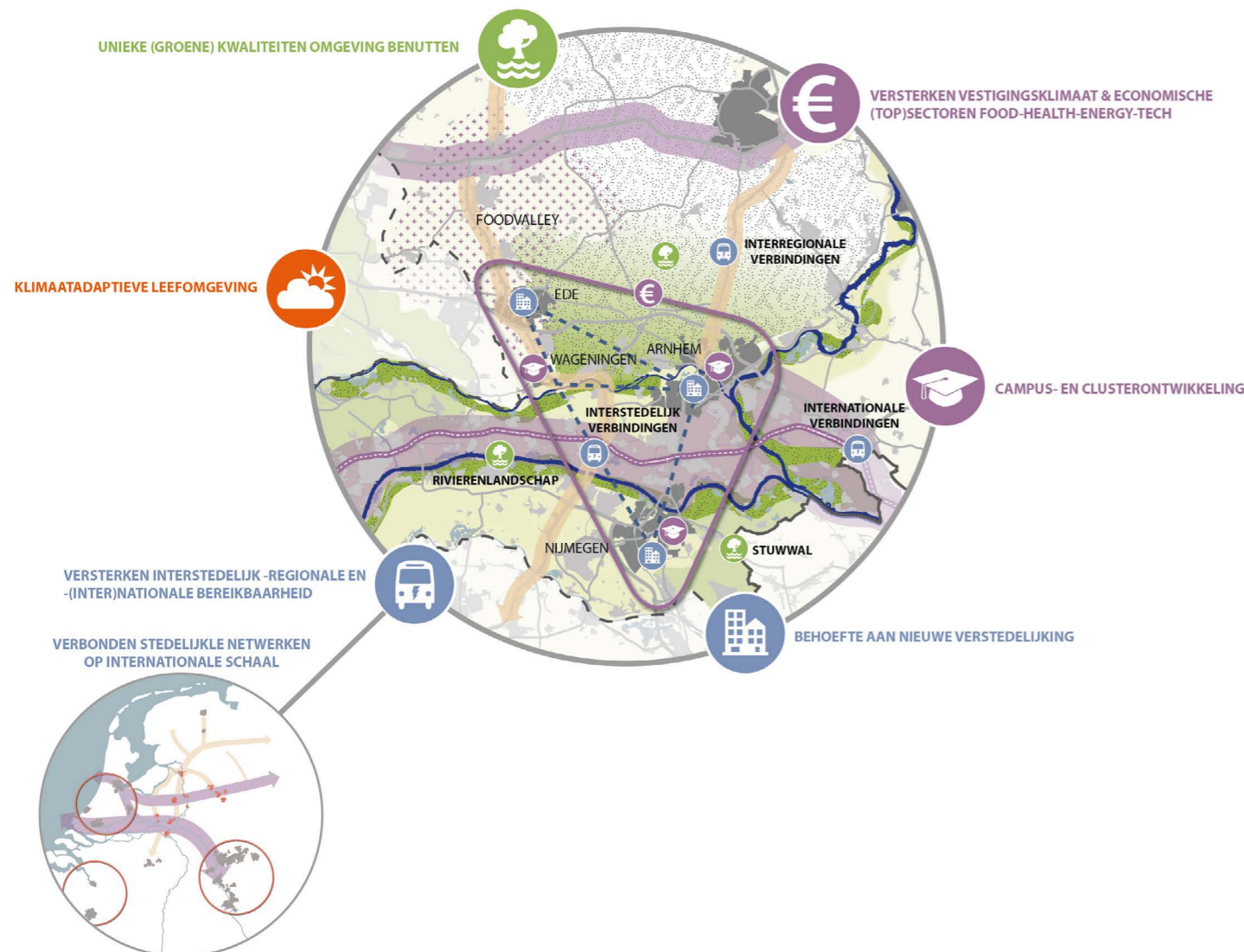
- o Cluster nabij CS-stations versterken ter facilitering van het kennisintensief (Agri)food-ecosysteem voor bedrijven en kennisinstellingen. Ondersteund door een goed vestigingsklimaat voor medewerkers wordt het stationsgebied een bestemming voor werken, wonen en ontmoeten. Door verbreding van het kwalitatieve woningaanbod en het ontstaan van draagvlak voor nieuwe, meer stedelijke voorzieningen geeft de stad vorm aan de benodigde schaa sprong van verstedelijking passend bij haar identiteit.
- o Versterken van (inter)nationale en regionale bereikbaarheid via spoor, weg en water. Aandachtspunten zijn de ICE-Berlijn, spoorknoep oost en station Nijmegen;
- o Beter benutten en versterken van bestaande mobiliteitsstructuren, gericht op slimme en 'zero emission' mobiliteit;
- o Vergroten van het 'daily urban system' voor bewoners, door binnensteden, werklocaties en woongebieden beter bereikbaar te maken, daarbij ook gebruik makend van nieuwe vormen van mobiliteit.
- Duurzame verstedelijking geeft ruimte voor het versterken van de regionale clusters (Agri)Food, Health & High Tech en Energy. Door verbinding te leggen met circulaire economie ontstaan kansen voor innovatie, cross-over en groei van de werkgelegenheid.
 - o Versterken van de regionale economische clusters ((Agri)Food, Health & High Tech en Energy);
 - o Clusters verbinden met circulaire economie en verbreden naar alle aspecten van de leefomgeving.
 - o Nationaal en internationaal versterken van het economisch profiel van de groene metropoolregio;
 - o Stimuleren van de inhoudelijke cross-overs tussen de cluster, onderwijs en bedrijfsleven in de triple-helix.

- Duurzame verstedelijking in balans met leefbaarheid en leefomgeving:
 - o Behoud en versterken van de leefbare, aantrekkelijke en goed bereikbare woonomgevingen in de gehele regio en ruimte voor wonen binnen de bestaande stad;
 - o De verstedelijkingsstrategie slim vervlechten met de energiestrategie door het benutten van gebiedsgerelateerde mogelijkheden, als geo- en aquathermie; zero emissie mobiliteit te stimuleren en ruimte te houden voor grootschalige opwek, klimaatadaptatie, voedsel en biodiversiteit.
 - o Behouden en benutten van de landschapskwaliteit (stuwwallen, rivieren en vallei) en het natuurlijk systeem (o.a. zoetwatervoorraad, wateroverlast en droogte) en zo de quality of life behouden;
 - o Rekening houden met de positie van landbouw in relatie tot verstedelijking in de toekomst.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

In dit gebied wonen meer dan een miljoen Nederlanders. Er zijn grote concentraties van verstedelijking en kennisintensieve economie ((Agri)Food, Health & High Tech, Energy) te vinden. Van oudsher zijn gezondheid, voeding en energie belangrijke pijlers waarop de regio zich ontwikkeld heeft. De regio ligt gepositioneerd aan de A15/A12/A1-zone met oost-west verbindingen over weg, spoor en water (tussen de Randstad en het Ruhrgebied) en beschikt over noord-zuid verbindingen als de A50 en de IJssellijn (Zwolle-Roosendaal). Het gebied kenmerkt zich door een grote diversiteit aan bedrijvigheid: van kleinschalige landbouw, tot grootschalige ICT industrie en onderscheidende campus- en onderwijsmilieus. Unieke culturele en historische landschappen van nationale waarde, zoals het rivierenlandschap, de Veluwe en het stuwwallandschap vormen de voor- en achtertuin van het stedelijke gebied.

Omgevingsopgave Innovatieve groene metropoolregio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley

Relevante cijfers

	Foodvalley	Arnhem-Nijmegen
Gemeenten	8 (waarvan 3 Utrechtse)	18 (waarvan 1 Limburgse)
Inwoners	340.000	735.000
Arbeidsplaatsen	152.000	355.000
Specifieke arbeidsplaatsen	16.400 (AgriFood)	88.000 (Health & High Tech en Energy)
Studenten	12.000 (WUR) 6.000 (ROC) 4.200 (CHE) 10.000 (Aeres)	23.000 (RU) 35.000 (HAN)
Nieuwe woningen nodig tot 2040	19.000 (2040, wonen in balans)	50.000-60.000 (woondeal)

Ontwerpend onderzoek en versnellingsweken: Arnhem-Nijmegen-FoodValley als casus

Er zijn verschillende groeiscenario's voor wonen, werken en bereikbaarheid te bedenken met eigen voor- en nadelen. Deze zullen in het proces om te komen tot een verstedelijkingsstrategie grondig onderzocht moeten worden. Tot deze conclusie kwamen de deelnemers aan de zogenoemde 'versnellingsweek' voor de opgave Arnhem-Nijmegen-FoodValley. In drie dagen van ontwerpend onderzoek in één week, kwamen zij met drie theoretische voorbeelden ter illustratie van deze conclusie:

- Binnenstedelijke concentratie in de grootste steden is qua OV-bereikbaarheid en voorzieningen goed te faciliteren en komt tegemoet aan de vraag naar stedelijke woningen. Het geeft wel extra uitdagingen voor de leefbaarheid en klimaatadaptatie, en vereist hoger bouwen dan de bestaande bouw. De impact op het landschap buiten de stad is weer zeer beperkt. Onderzocht moet worden of er überhaupt voldoende mogelijkheden zijn om de gehele opgave via verdichting te realiseren.
- Het realiseren van een aanzienlijk deel van de verstedelijkingsopgave in het zuidelijk deel van FoodValley, als aanvulling op concentratie in Arnhem en Nijmegen, vermindert de nadelen van deze verdichting. Dit scenario ondersteunt tevens de ambitie van Agrofood 2030, door het creëren van woningen voor medewerkers van de WUR. Een nieuwbouwlocatie maakt het mogelijk 'alles in één keer goed te doen': energie, klimaatadaptatie, nieuwe mobiliteit etc. Echter is er ook het risico van het creëren van een 'slaapstad', indien niet tegelijk een groei van de werkgelegenheid wordt gecreëerd. Het duurt lang voor er een goed functionerend woonmilieu is opgebouwd en dit model heeft grote effecten op de identiteit van het gebied.
- Een sterk verspreide woningbouw, rondom bestaande OV knooppunten, maakt optimaal gebruik van OV investeringen, helpt jonge starters in dorpen en houdt de steden makkelijker groen en ruimtelijk. De vraag naar (hoog)stedelijke woningen neemt toe en het is de vraag in hoeverre dit scenario aansluit bij die wensen. Dit scenario helpt het minst de economie te stimuleren, aangezien dat effect groter is bij investeringen in een hoogstedelijke omgeving.

De bovengenoemde voorbeelden zijn in hun theoretische eenvoud herkenbaar, maar missen de nuance en complexiteit van 'de echte wereld'. Deze veelkleurigheid aan optionele verstedelijkingsstrategieën vraagt om vervolgonderzoek door Rijk en regio. Van belang is dat de verstedelijkingsopgaven integraal, in samenhang met andere opgaven, wordt benaderd zoals circulariteit, leefomgeving, landschap, klimaatadaptatie en energietransitie.

Het aantal inwoners neemt de komende jaren fors toe, waardoor de regio steeds meer te maken krijgt met grootstedelijke problematiek rondom luchtkwaliteit, leefbaarheid, voldoende woningen en bereikbaarheid van steden en voorzieningen. Nijmegen, Arnhem en Ede staan in de top 10 van steden in Nederland met het grootste woningtekort. De bovenregionale opgaven rondom klimaatverandering, energietransitie, verduurzaming van de economie, en de druk op het natuurlijk systeem en het landschap vragen om een integrerende aanpak.

Verstedelijkingsopgave

De groei van de regio vraagt om een ruimtelijke verstedelijkingsstrategie voor de (middel-) lange termijn. Enkel en alleen de woonbehoefte faciliteren zonder gezamenlijke strategie leidt tot gemiste kansen en ongewenste effecten. We missen dan kansen op agglomeratievoordelen in de regio, netwerkvoordelen in het systeem van wonen en werken en missen kansen om bijzondere en onderscheidende milieus te ontwikkelen. Deze strategie legt verband tussen locatiekeuze van nieuwe woningen en de bereikbaarheidsopgave. Daarnaast zal deze strategie rekening moeten houden met de unieke landschappelijke waarden van natuur, stuwwallen en rivieren. Deze zijn enerzijds belangrijk voor onze quality of life, de concurrentiepositie en bieden inspiratie voor ontwikkeling. Anderzijds biedt het behouden van deze waarden uitdagingen in het licht van verstedelijking, energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire landbouwvoor. Verstedelijking in balans met landschap en leefklimaat en duurzame economische ontwikkeling is een grote uitdaging.

De vraag is welke verstedelijkingsstrategie Rijk en regio willen hanteren, mede vanuit het oogpunt van de positie binnen het centrale steden netwerk Nederland. In een verstedelijkingsstrategie voor de groene metropoolregio worden de meerdere scenario's voor wonen, werken en bereikbaarheid verkend, afgewogen en

15. Een cluster is een niet-locatie gebonden, economisch systeem rond een bepaald thema. Een campus is een afgebakend gebied rond een kennisinstituut, waar bedrijven en kennis rondom een thema samenkomen.

vertaald naar keuzes en een aanpak voor de toekomst.

Versterken en verduurzamen economie

De gezamenlijke ambitie is de economische sterkten van de regio ((Agri)Food, Health & High Tech en Energy) verder te versterken en te verduurzamen. Voor de ontwikkeling van een economische topsector is een goed vestigings- en innovatieklimaat en goede (inter)nationale bereikbaarheid van groot belang. Hoogwaardige voorzieningen, een aantrekkelijke leefomgeving en (hoog-)stedelijke milieus zorgen voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor onder andere kenniswerkers. Versterking van de inhoudelijke cross-overs tussen campus- en innovatieclusters op het gebied van (Agri) Food (Campus Wageningen, Kennisas), Health & High Tech (Novio Tech, Heijendaal) en Energy (Kleefse Waard, Arnhems Buiten) is cruciaal voor het innovatieklimaat en daarmee de economische ontwikkeling van de regio. De innovatie- en realisatiekracht van de regio kunnen we ook benutten om concrete oplossingen te realiseren voor de opgaven waar we voor staan.

Om investeringskansen uit binnen- en buitenland te benutten is een duidelijk gemeenschappelijk perspectief nodig: dat betekent keuzes maken over welk cluster(s) nationaal en internationaal 'in de etalage' wordt gezet. Het versterken van het profiel draagt bij aan een duidelijke (inter)nationale profilering en geeft richting aan investeringen. De keuze voor een goed communiceerbaar scherp profiel, vraagt om een nadere uitwerking door het Rijk en de regio's Arnhem-Nijmegen en FoodValley samen. Het door de regio's ontwikkelde perspectief op de 'groene metropoolregio' kan zo verder worden uitgewerkt.

Multimodale bereikbaarheid

Inwoners en bedrijven, werknemers en studenten in Arnhem, Nijmegen en Food Valley hebben baat bij een goede bereikbaarheid van de regio. De specifieke ligging van de regio met de barrièrewerking van de rivieren voor weg en spoor; de toenemende verstedelijking; en de druk op de toegang tot de steden, mede door de pendel vanuit de omliggende regio's zoals Utrecht, de Achterhoek, Noord-Brabant Amersfoort, zijn karakteristieken van de regio. Deze

uitdagingen vragen om blijvende aandacht voor bereikbaarheid, die vooralsnog vorm krijgen in lopende trajecten tussen Rijk en regio (Toekomstbeeld OV 2040 en verstedelijkingsstrategie Arnhem-Nijmegen-FoodValley).

De opgave van de regio is om, gegeven de toename van woningen en werklocaties, goed bereikbaar te blijven via alle modaliteiten. Naast ontsluiting van de regio zijn ook goede verbindingen tussen de economische kerngebieden binnen de regio nodig. Dit vraagt om het beter benutten van bestaande infrastructuur (slimmer) en het geven van richting aan de mobiliteitstransitie (duurzamer, gezonder).

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Momenteel wordt door regio en Rijk al gewerkt aan het realiseren van de gezamenlijke doelen. Een aantal van de belangrijkste lopende samenwerkingstrajecten staat hieronder.

Lopende Rijk - regio trajecten

- Integrale MIRT Agenda Stedelijk Netwerk Arnhem-Nijmegen
- IBP Vltaal Platteland
- Regiodeal Foodvalley
- Toekomstbeeld OV 2040
- Woondeal Arnhem-Nijmegen
- Ontwerp studie Regio van de Toekomst
- Logistiek knooppunt Afslag38
- MIRT Projecten:
- Sterke regio's: CAT Agrofood Wageningen
- MIRT verkenning A1/A30, Rijnbrug
- PHS station Ede_Wageningen
- Verbetering spoorlijn Utrecht-Arnhem-Duitse grens
- SUN corridor (PHS Schiphol-Utrecht-Arnhem-Nijmegen)
- ICE lobby en afspraken hierover bestuurlijk overleg MIRT Dec 2018
- PHS-maatregelen Nijmegen CS
- MIRT-verkenning A50 Eindhoven-Nijmegen.
- Goederencorridor Oost, knoop Nijmegen

Selectie van lopende regionale trajecten

- Bestuursakkoord Investeringsagenda Stedelijk Netwerk Arnhem-Nijmegen 2018-2019
- Strategische agenda Foodvalley 'van denken naar doen'
- Nationaal investeringsprogramma Foodvalley
- KennisAs Wageningen-Ede
- World Food Center
- Investerings in campussen
- Regionale Energiestrategieën
- Regionale Adaptatiestrategieën
- Gelderse Energie Akkoord (o.a. Wijk van de Toekomst)
- Cultuurregio 025

3. KLIMAATBESTENDIGE GROEIREGIO ZWOLLE

GEZAMENLIJKE DOELEN

Rijk en regio willen langjarig samenwerken aan de gezamenlijke opgave 'Klimaatbestendige groeiregio Zwolle' vanuit de volgende gezamenlijke doelen:

- Klimaatbestendig accommoderen van de groei van de regio;
- Borgen van de bereikbaarheid;
- Een economisch vitale regio die ruimte biedt om te werken en te ontwikkelen.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Regio Zwolle ontwikkelt zich tot een economische topregio van formaat. De ambitie van de Regio Zwolle is om de vierde economische topregio van Nederland te worden. Het klimaatadaptief accommoderen van de forse stedelijke en economische groei van de regio, mét behoud van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid is een belangrijke integrale opgave voor de

regio. De regio werkt hier onder andere aan door het smeden van coalities onder het motto 'Gunnen, Groeien, Grenskennend' en op basis van 'coalitions of the willing'. Rijk en regio delen de ambitie om Regio Zwolle door te ontwikkelen tot een aantrekkelijke, klimaatbestendige en economisch vitale regio waarin de bereikbaarheid geborgd is.

Omgevingsopgave Klimaatbestendige groeiregio Zwolle

Stedelijke en economische groei accommoderen

De Regio Zwolle bestaat uit 22 gemeenten in vier provincies, die allemaal deel uitmaken van hetzelfde 'Daily Urban System'. Belangrijke economische sectoren in de regio zijn: kunststoffen, Health, (Agri)food, logistiek, vrijetijdseconomie en e-commerce. Het midden- en kleinbedrijf vormt de basis van het economisch succes van Regio Zwolle. Een groot deel hiervan bestaat uit familiebedrijven met wortels diep in de regionale grond. Deze bedrijven en innovatieclusters weten traditie te combineren met innovatieve toepassingen. De overheden in Regio Zwolle faciliteren deze groei, zoals bijvoorbeeld met de doorontwikkeling van Port of Zwolle (Kampen, Zwolle, Meppel) en de ontwikkeling van de nieuwe haven van Urk. In de Regio Zwolle is er een stevige 'Human Capital Agenda' met veel aandacht voor beschikbaarheid, wendbaarheid en inclusiviteit. Dit moet de regio extra aantrekkelijk maken voor talent. De komende jaren zal de regio zich verder moeten buigen over de vraag hoe het (diverse) economisch profiel van de regio verder ontwikkeld kan worden.

In het zich ontwikkelende net van dynamische urbane systemen behoort de Regio Zwolle inmiddels steeds meer tot de dynamiek van de Randstad. Regio Zwolle voegt daar haar gunstige ligging en prettige leefklimaat, met een grote variëteit aan landschappen en natuur aan toe. Regio Zwolle is aantrekkelijk om in te wonen en werken. Kenmerkend voor de regio is de 'menselijke maat': stad en landschap zijn fijnmazig en daardoor altijd dichtbij. Door het prettige woon- en werkklimaat en een gunstige ligging met verbindingen naar de Randstad en Noord-Nederland heeft de regio aantrekkingskracht op bedrijven en inwoners van buiten de regio. Hierdoor is de Regio Zwolle na de Randstad één van de snelst groeiende regio's in Nederland. In de regio wordt tot 2040 een groei verwacht van circa 40.000 woningen, waarvan tenminste 16.000 woningen in de stad Zwolle. De stad bouwt de komende jaren 1.000 woningen per jaar om aan de actuele woningvraag te voldoen. Bovendien zal bij een versterking van de positie van Zwolle als een van de nationale OV-knooppunten in Nederland (conform het Toekomstbeeld OV 2040)

de groei nog verder doorzetten, zo is de verwachting.

Voor een goed functionerende regio op de lange termijn is het noodzakelijk dat de regio in balans is. Dat wil zeggen dat stad en ommeland verweven zijn en evenwichtig door ontwikkelen. De groei van de stad Zwolle kan en moet bijdragen aan vooruitgang van de gehele regio. Tegelijkertijd dragen de kleinere steden en kernen bij aan de economische kracht en werkgelegenheid van de regio, waarvoor een goede onderlinge bereikbaarheid en een sterk ondernemersklimaat van belang zijn. Daarnaast dient de stedelijke en economische groei zo geacommodeerd te worden dat de kwaliteit van het landschap geborgd blijft.

Toekomstbestendige bereikbaarheid

Regio Zwolle is door de multimodale bereikbaarheid en centrale ligging aan (inter) nationale corridors een goed bereikbare regio. Op het gebied van OV is de stad Zwolle een nationaal mobiliteitsknooppunt in Nederland, dat vanuit 8 verschillende richtingen bereikbaar is. De rol als nationaal knooppunt in het OV-toekomstbeeld 2040 versterkt deze positie. Daarbij heeft de regio een fijnmazig net van OV-verbindingen. Dit geeft druk op het systeem en biedt tegelijkertijd kansen om de reistijdverhouding trein-auto positief te beïnvloeden door een regioring van P&R-stations en een stadsrandring van hubs. Dit vraagt een integrale gebiedsgewijze aanpak met aandacht voor de first en last mile, mobiliteitshubs ontwikkeling en de positie van fiets en voetganger in het voor- en natransport.

De strategische ligging op het knooppunt van belangrijke oost-west en noord-zuid verbindingen – over de weg, het spoor en het water – maakt de regio een verbindende schakel tussen West, Oost- en Noord-Nederland. Zwolle voegt zich zo tot het vierkant met Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven. Door de aanleg van de Hanzelijn (Noordelijke Randstad) en de toekomstige verdubbeling (naar 2x2 rijstroken) in Duitsland van de autoweg E233 vanaf Meppen naar de snelweg A1 naar Noord Duitsland komt de regio nog sterker als spin in het internationale bereikbaarheidsweb te liggen. Dit zal op lange termijn extra verkeer gaan trekken.

Door de snelle groei van de regio staat het mobiliteitssysteem in toenemende mate onder druk. Om de regio ook in de toekomst goed bereikbaar te houden staat de Regio Zwolle daarom voor een aantal belangrijke opgaven. Zo ontstaan er verkeersknooppunten op de A28 vanuit (inter)nationaal en regionaal verkeer, wat in een scenario van hoge economische groei verder toe zal nemen en ten koste gaat van de regionale leefbaarheid en bereikbaarheid. Daarnaast beschikt de regio over een fijnmazig net van OV-verbindingen, waarbij wrijving ontstaat tussen sneller en frequenter verkeer op bovenregionaal niveau en het voldoende ruimte houden voor regionale verkeersstromen. Dit wordt versterkt door de positie van Zwolle in het Toekomstbeeld OV 2040 (snel spoorboekloos rijden tussen landelijke centra) en de ambitie van hogere frequenties op OV-verbindingen.

Een goede bereikbaarheid is van belang om de groei van de regio te accommoderen en de economische potentie van de regio in de breedte en – in het bijzonder in logistiek, health, agri-food, vrijetijdseconomie, kunststoffen en e-commerce – verder te ontwikkelen. Dit vraagt om borging van regionale en (inter)nationale bereikbaarheid en het beter benutten van de bestaande infrastructuur, onder meer door slimme mobiliteitsmaatregelen als verkeersmanagement, databeheer, mobiliteitsmanagement en mobiliteitsdiensten (MaaS).

Ruimte voor water en klimaatadaptatie

De Regio Zwolle kent een bijzonder kwetsbare ligging: (deels) in de IJssel-Vechtdelta (met water vanaf de hoger gelegen gebieden in het oosten en zuiden) en de directe open verbinding met de IJssel en het IJsselmeer. Met klimaatverandering en zeespiegelstijging loopt de regio op termijn tegen de grenzen van het systeem aan. De wateropgave vraagt (in verbinding met de Omgevingsopgave Dynamische IJsselvallei) om een bovenregionale integrale systeembenadering (met oog voor samenhang tussen schaalniveau, gebieden, functies en tijd). Hierbij moeten de mogelijkheden voor het vasthouden van water op de hoge gronden in Twente, Drenthe en Duitsland, het waterpeil van het IJsselmeer, de toekomstige rivierafvoer (IJssel) en de ruimtelijke ontwikkeling in de IJssel-Vechtdelta in samenhang worden gezien.

Zowel de kwetsbare ligging als de toenemende druk op de ruimte vanuit de stedelijke en economische groei, de energietransitie en klimaatadaptatie zijn vraagstukken die aandacht behoeven. De Regio Zwolle wil de kwetsbaarheid omzetten in wendbaarheid en toekomstperspectief. Daarmee staat de regio voor de opgave om te zorgen voor zorgvuldige onderlinge afstemming tussen belangen en het op een integrale én klimaatadaptieve wijze realiseren van de groei. Het gaat er daarbij om dat de groei van wonen, werken en mobiliteit – door watersysteem en ruimte te verbinden - zo wordt vormgegeven dat toekomstige weersextremen (droogte, hitte, hoosbuien en overstromingen)

kunnen worden opgevangen. Dit vraagt om innovatieve en integrale oplossingen die synergie realiseren tussen de klimaat- en natuuropgaven en de ruimtelijk-economische ambities van Regio Zwolle. Dat biedt ook kansen. Zo is de regio qua watersysteem 'Nederland in het klein'. Dit biedt de mogelijkheid om te dienen als een nationale proeftuin waar kennis kan worden opgedaan en ontwikkeld (ook in onderwijs en het (MKB) bedrijfsleven) ten aanzien van de uitdagingen die klimaatadaptatie (voornamelijk in de vorm van waterrobuust ontwikkelen en inrichten) met zich mee brengt. Door consequent zo te denken en te handelen ontstaat het nieuwe landschap van Nederland, wat voorbereid is op de gevolgen van klimaatverandering.

Integraal verstedelijkingsperspectief

Rijk en regio zetten ten aanzien van wonen, werken en voorzieningen in op verdichting rondom nationaal OV-knooppunt Zwolle en multimodale knooppunten. Dit biedt een basis voor versterken van agglomeratiekracht, het benutten van de kracht van het OV voor een duurzame en toekomstbestendige mobiliteit en het behoud van de kwaliteit van het landschap. Bij het uitwerken van dit verstedelijkingsperspectief staat een klimaatbestendige ontwikkeling centraal. Een integrale benadering op regionale schaal – waarbij ook de ruimtevraag van de energietransitie wordt meegenomen – is noodzakelijk voor het behouden en ontwikkelen van nieuwe regiospecifieke kwaliteiten van stad en landschap.

De druk op de stad Zwolle en de positie in het (OV)netwerk van Nederland zorgen voor een verdere groei van de stad Zwolle en daarmee het voorzieningenniveau in de stad. De stad kan daarmee invulling geven aan haar regionale en nationale functie. Ook in het stedelijk gebied vertaalt zich dit in een integrale verstedelijkings- en transformatieopgave. In het bijzonder in het gebied rond het centraal station Zwolle, het gebied Spoorzone-Hanzeland komen vele opgaven samen: economie en arbeidsmarkt, mobiliteit, wonen, klimaatadaptatie (hittestress, wateroverlast en gevolgen overstromingen) en energietransitie.

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Lopende Rijk - regio trajecten

- Regiodeal Zwolle (i.o.)
- Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie met regionale uitwerking (bv Zwolse adaptatiestrategie)
- Bestuursakkoord Klimaatadaptatie
- Deltaprogramma Rivieren Rijn
- Programma Integraal Riviermanagement
- Hoogwaterbeschermingsprogramma
- Uitvoering Kaderrichtlijn Water
- Uitvoering Natura 2000
- Programmatische aanpak Ecologie Grote wateren
- Programma Erfgoed Deal
- Citydeal voor een klimaatbestendige stad (ook bekend onder 'Citydeal Klimaatadaptatie')
- MIRT projecten:
 - N50 Kampen-Kampen Zuid
 - Spoorproject Zwolle-Herfte
 - Onderzoek A28 Amersfoort-Hoogeveen
- Gemeente Zwolle pilot in expertteam versnelling woningbouw BZK
- Onderzoek overloop woningbehoefte randstedelingen naar steden in Oost-Nederland, o.a. Zwolle
- Programma Ruimte voor de Vecht

Selectie van lopende regionale trajecten

- Nieuwe agenda Regio Zwolle
- Human Capital Agenda Regio Zwolle
- Bereikbaarheidsvisie Regio Zwolle
- Slimme en duurzame mobiliteit werkgeversaanpak Regio Zwolle
- Port of Zwolle
- Programma IJssel-Vechtdelta
- Climate campus
- Transform 1.0
- Regionale adaptatieplannen Ruimtelijke adaptatie
- Waterrobuust Zwolle
- Doorontwikkeling 2e hub van Nederland: Spoorzone Hanzeland Zwolle
- Regionale Energie Strategie (4)

4. INTERNATIONALE EN BEREIKBARE TECHNOLOGISCHE TOPREGIO TWENTE

GEZAMENLIJKE DOELEN

Rijk en regio willen langjarig programma'sch samenwerken aan het verder internationaliseren en bereikbaar houden van de technologische innovatieve topregio Twente. Dit zorgt ervoor dat Twente een vitale high tech regio blijft en een nog sterkere bijdrage levert aan de BV Nederland. Om dit te bereiken werken Rijk en regio samen aan de volgende gezamenlijke doelen:

1. Versterken van de economische topsectoren in de regio: Tech, Med-tech en Energy;
2. Versterken van het vestigingsklimaat en de daarbij behorende aanpak voor duurzame verstedelijking voor wonen,

werken en bereikbaarheid, aantrekkelijk voor hoogopgeleide technologische (internationale) kenniswerkers en expats;

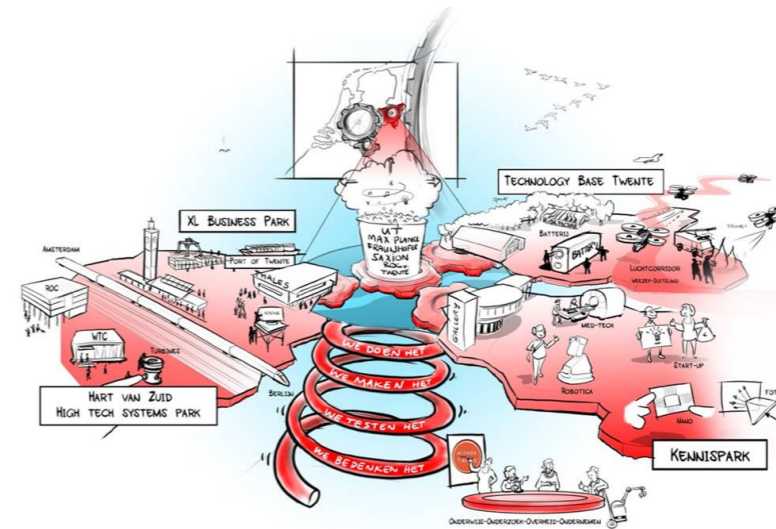
3. Werken aan een betere aansluiting tussen vraag en aanbod op de (technologische) arbeidsmarkt;
4. Wegnemen van grensbelemmeringen en het verzilveren van kansen in grensregio's, met als doel grensoverschrijdend werken, leren en ondernemen te versnellen;
5. Creëren van experimenteeruimte in wet- en regelgeving voor de technologische clusters, startups etc. waaronder het drones testcentrum.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Versterken van het duurzame economische groeipotentieel

De kenniseconomie van Twente onderscheidt zich als een ondernemende, kennisrijke en technologische topregio met een focus op hightech kennis. Twente is wereldwijd een voorloper op het gebied van nanotechnologie. Twente is een proeftuin voor technologische innovaties op het gebied van slimme toepassingen van drones, robotica, toekomstgerichte landbouw, zorg, mobiliteit en duurzaamheid. Baanbrekende oplossingen die het verschil maken voor het verdienvermogen van Twente én Nederland. De ambitie is de positie van de regio Twente als technologische topregio binnen de (inter)nationale kenniseconomie, te versterken. Twente heeft hiervoor een unieke kans door nauwe samenwerking met de universiteit Twente, de meest ondernemende, best valoriserende universiteit van Nederland, met de hoogste

Schematische weergave van innovatie-ecosysteem van Twente van kennisinstellingen, kennisclusters de vier topwerklocaties en het MKB

maatschappelijke impact. De UT is samen met de kennisinstellingen, kennisclusters, de vier topwerklocaties en het MKB de spil van het innovatieve ecosysteem voor Twente.

Innovatieve speerpunten van Twente zijn High Tech Systems & Materialen. Verdere ontwikkeling en versterking van de technologische clusters in de regio voor fotonica, nanotechnologie, ICT, productie-technologie, energieopslag en -voorziening, -mechatronica (maakindustrie 4.0), medische technologie en agrofood en het innovatiecluster voor onbemande systemen (drones) – vraagt om een goed vestigings- en leefklimaat voor het aantrekken en behouden van bedrijven én kenniswerkers. Er is een sterke verbinding van bedrijven met universiteiten, startup excellence centers, het Energy cluster Arnhem en het Healthcluster Zwolle. De vier gespecialiseerde topwerklocaties zijn:

- Kennispark Twente
- Technology Base Twente
- High Tech Systems Park Twente
- XL Business Park Twente

Deze topwerklocaties zijn omgeven door de onderwijs- en onderzoeksinstituten van de kennisclusters Universiteit Twente,

Saxion Hogescholen, het ROC van Twente met technische specialisaties zoals STODT, Thermo Plastic Research Centre, Broedplaats Ten Cate, TechWise en andere Centra voor Innovatief Vakmanschap (CiV's), de Stadscampus Enschede, Open Innovatie Centra, de stadwide/stadscampus Connect U, Energycluster Twente, Fieldlabs, Max Planck Instituut en Fraunhofer Project Centre, afvalverwerker Twence en door de ondernemers en MKB-bedrijven in Twente. Dit geheel, gecombineerd met het grensoverschrijdende netwerk met Duitsland, vormt samen het innovatieve ecosysteem van Twente. In de snel technologiserende wereld is het van belang om dit ecosysteem continue te versterken waardoor technologische innovaties kunnen versnellen. Versnellen en toepassen van innovatie staan hier centraal. De aanwezigheid en het doorontwikkelen van het Fraunhofer Project Center biedt daarbij kansen voor Twente.

Dit vraagt aandacht voor het duurzaam inbedden van het Fraunhofer Project Center in het Nederlandse onderzoeklandschap. Door een koploper te zijn in de implementatie van innovatie kan Twente zich profileren als vooruitstrevende regio en nieuwe bedrijvigheid en talent aantrekken.

Experimenteeruimte

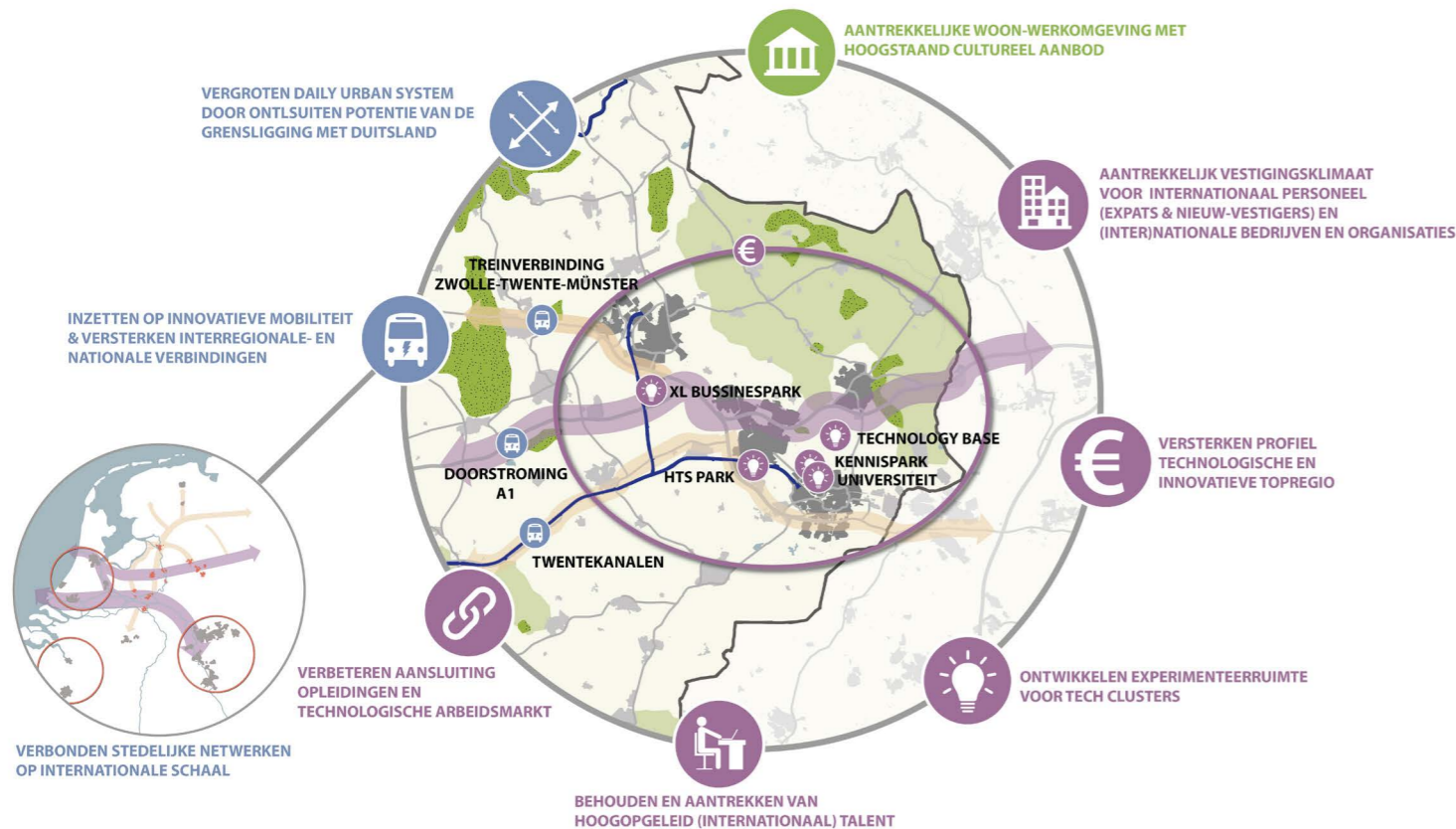
Voor bedrijven, onderwijs- en onderzoeksinstituten en het groeiende aantal start-ups is het belangrijk om experimenteeruimte te hebben om innovaties te ontwikkelen, te testen en te maken. Voorbeelden zijn het testen van de brandveiligheid van de lithium-batterij, pakketjes bezorgen op de campus met drones en de wens voor een grensoverschrijdend living lab in Twente voor het testen van onbemande systemen en een gecertificeerd Good Manufacturing Practice Lab voor het testen van medische innovaties. Meer experimenteeruimte is al op korte termijn nodig om innovaties te versnellen. Regelgeving moet het mogelijk maken om de economische potentie van onbemande systemen te realiseren. Nu is regelgeving vaak een beperkende factor en geeft grote vertraging ten opzichte van de snelheid van technologische ontwikkelingen.

Bereikbaar en aantrekkelijk blijven voor bedrijven en talent

Een voorwaarde voor vitaliteit en vernieuwing van een regio is de connectiviteit met de omgeving en het bieden van onderscheidende vestigingsmilieus. Dit brengt de benodigde dynamiek voor een regio met zich mee. Investeren in de connectiviteit (bereikbaarheid) en vestigingsklimaat, levert ook toegevoegde waarde voor Nederland.

De reistijd van en naar Twente vormt op dit moment een drempel, evenals de grensligging. De unieke grensligging van de regio moet omgebogen worden van 'kneelpunt naar kans'. Door sterke en snelle nationale verbindingen met de Randstad, Schiphol en Zwolle en internationale verbindingen via Münster en Osnabrück wordt de high tech positie van Twente beter benut. Zo kunnen bijvoorbeeld

Omgevingsopgave Internationale en bereikbare technologische topregio Twente

studenten, stagiaires en kenniswerkers op alle niveaus gemakkelijker de ondernemingen in de grensregio bereiken als werk- en studieplek. Dit biedt kansen voor beide kanten van de grens.

De bereikbaarheidsopgave gaat zowel om verbindingen via de weg, het spoor en over het water (zie hiervoor ook de Omgevingsopgave: 'Netwerkracht regio's en robuuste corridors'). Voor Twente gaat het om het versterken van de corridors Zwolle-Münster en de oost-west gelegen TEN-T NorthSea Baltic. Passend bij het Toekomstbeeld OV 2040 wordt de gehele regio via multimodale hubs aangehaakt op deze hoofdvervoersassen. In de stationsomgevingen ontstaat daarmee een klimaat voor toekomstbestendige woon- en werkvormen.

Duurzaam economisch groeipotentieel van de logistieke sector in Twente benutten

De TEN-T North Sea Baltic corridor wordt een steeds belangrijkere corridor door de verschuiving van het centrum van Europa naar het oosten. Polen is één van de snelst groeiende economieën en is over 10-15 jaar één van de vier grootste geïndustrialiseerde landen van Europa. Onze ligging aan de

corridor maakt het mogelijk om waarde toe te voegen via op- en overslag. Daarnaast biedt het extra kansen voor de export van de in Twente geproduceerde goederen. In de weg- en waterinfrastructuur is veel geïnvesteerd (sluis Eefde, de Twentekanalen, Container Terminal Twente (CTT)) evenals in de grootschalige vestigingslocatie XL Businesspark Twente. (Zie verder de Omgevingsopgave Netwerkracht regio's en robuuste corridors).

Werken aan een gezonde (technologische) arbeidsmarkt

Het hebben van een goed gekwalificeerde beroepsbevolking is een belangrijk onderdeel van het pad naar economische groei (PBL, 2017). Enerzijds is dit te bereiken door het binden van talent aan de regio, anderzijds door versterken van het regionaal onderwijs en permanente ontwikkeling van medewerkers op de werkvloer.

Binden van talent

De vraag naar hoogopgeleide technologische kenniswerkers binnen de regio is groot. Voor het behouden en aantrekken van hoogopgeleid (internationaal) talent is de aantrekkelijkheid van de regio om te werken, wonen en verblijven van belang.

Daarbij spelen factoren als aantrekkelijke bedrijven, een eigentijds cultureel aanbod en een goede bereikbaarheid met de rest van Nederland en Duitsland. Van belang zijn geschikte woningen voor diverse doelgroepen (expats, jong talent etc.) en het vergroten van de connectiviteit met de wereld.

De aaneengesloten stationsgebieden Hengelo-Kennispark-Enschede moeten doorgroeien als compact centrum van de integrale ontwikkelas Zwolle-Twente-Münster, met een vestigingsmilieu van vernieuwende combinaties van duurzaam wonen, werken, ondernemen en studeren. Alle Twentse binnensteden, stationsomgevingen en kennishotspots worden stevig met elkaar, de topwerklocaties en omliggende steden, dorpen en landelijk gebied verbonden. Verdichting en de benodigde herstructurering maakt het mogelijk in de stedelijke stationsgebieden interessante en nieuwe binnenstedelijke en toekomstbestendige woon- en werkvormen toe te voegen. Met een woningaanbod voor iedereen die nu nog onvoldoende bediend wordt.

Verdere verbetering match regionale arbeidsmarkt

Ondernemers hebben nu al een tekort aan middelbaar- en praktisch opgeleide talenten in hun bedrijven. Er is voldoende arbeidspotentieel aanwezig in de regio, maar niet met de juiste en passende technische opleiding en achtergrond. Het is daarom van belang om vraag en aanbod op de technologische arbeidsmarkt beter op elkaar te laten aansluiten. Hier ligt een opgave voor overheden, bedrijfsleven en onderwijsinstellingen op zowel regionaal als landelijk niveau.

Klimaatadaptatie

Bij langere perioden van droogte is het lastig voor Twente aan voldoende water te komen. Tegelijkertijd kunnen perioden met hevige regenval verderop voor wateroverlast zorgen. Daarom is het goed te werken aan het vergroten van het retentievermogen in Twente. Met meer kennis over de werking, knelpunten en kansen van de systeemlaag van water en ondergrond op de langere termijn kunnen opgaven van landschappelijke ontwikkeling, klimaatadaptatie, energie opwek, wonen en duurzame landbouw in samenhang worden opgepakt. Zo kan het aantrekkelijke en duurzame leefklimaat van Twente versterkt worden (zie ook 'Landelijk gebied', 'Klimaatbestendige groeiregio Zwolle').

ROC van Twente

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Lopende Rijk - regio trajecten

- Nationale en regionale plannen voor Fotonica en nanotechnologie
- Samenwerkingsverband PhotonDelta, ter stimulering van de ontwikkeling van Fotonica injectie in Gelderland, Overijssel en Brabant
- Regiodeal Twente (juli 2019)
- Proeftuin grensoverschrijdende samenwerking Oost-Nederland/Münsterland
- MaaS-pilot
- MIRT Projecten:
 - Verbreding A1 Apeldoorn-Azelo;
 - Rijksbijdrage High Tech Factory Twente.
 - N35 Wijthmen-Nijverdal en Nijverdal-Wierden;
 - Verkeersveiligheidsmaatregelen op de N36;
 - MIRT-onderzoek A1/A35 en onderliggend wegennet;
 - Capaciteitsuitbreiding sluis Eefde;
 - Verruiming Twentekanalen;

Selectie van lopende regionale trajecten

- Investeringsagenda voor Twente, opgesteld en gefinancierd door triple helix
- Centra voor Innovatief Vakmanschap
- Werkplan Acquisitie HTSM
- Technology Base Twente
- Boost Smart actieprogramma
- Twents fonds voor vakmanschap
- Skills Twente, Huis van Logistiek, Huis van Techniek
- Actieprogramma en gebiedsontwikkeling Kennispark Twente
- Novel-T
- Fraunhofer Project Center, met o.a. Advanced Manufacturing programma en ontwikkeling AM-center met eigen shopfloor.

5. CLEANTECH REGIO: INZET OP GROENE, DUURZAME EN INCLUSIEVE GROEI

GEZAMENLIJKE DOELEN

Rijk en regio willen de potentie benutten die de Cleantech Regio biedt om duurzaamheidsinnovaties op grote schaal toe te passen en daarmee als vliegwiel te fungeren voor circulaire economie en energietransitie elders in Nederland. Vanuit de volgende gezamenlijke doelen:

- Opschalen van energietransitie op wijkniveau.
- Complexe relaties tussen industrie, mens en leefomgeving hanteerbaar maken.
- Circulaire economie versnellen en ruimtelijk inpassen.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Voor de verduurzaming en de toekomstbestendigheid van de Nederlandse economie is een verdere ontwikkeling van de circulaire economie essentieel, net als het inpassen van de energietransitie inclusief een ontwerpende benadering voor het groenstedelijke gebied zoals de regio al verkende in de Eo Wijersprijsvraag van 2015. De Cleantech Regio - met innovatieve sectoren zoals de papierindustrie, maakindustrie, chemie, food en reststof-verwerkende bedrijven - vervult in Nederland een voorloperrol op die gebieden. Daarbij gaat het niet alleen om productontwikkeling en produc-

tieprocessen maar ook om de gebouwde omgeving van bedrijven, woningen en maatschappelijk vastgoed.

De Cleantech Regio heeft een diversiteit aan woonmilieus, een unieke geografische ligging met een variatie aan landschappelijke kwaliteiten. De regio heeft de potentie en ambitie om duurzaamheid- en maatschappelijke innovaties op grote schaal toe te passen en proeftuin te zijn voor nationale en regionale opgaven op het gebied van circulaire economie, energietransitie, een toekomstbestendige leefomgeving (in

economisch, ecologisch én sociaal opzicht) en slimme en schone mobiliteit. Voor de energietransitie richt de Cleantech Regio zich zowel op de opgaven uit de sectortafels elektriciteit en gebouwde omgeving, als op uitkomsten van de andere sectortafels: industrie, landbouw en mobiliteit. Behoud van de aantrekkelijke leefomgeving in het stedelijk en landelijk gebied (het groene karakter en de natuur), een passend woningaanbod, een gezonde arbeidsmarkt, bereikbaarheid (waaronder het benutten van multimodale knooppunten) en een levendig areaal aan cultuur en recreatie zijn hiervoor belangrijke randvoorwaarden.

Opschalen van energietransitie naar wijkniveau

In de Cleantech Regio wordt via het programma Transform geprobeerd woonwijken aardgasvrij te maken. Daarmee sluit het programma Transform aan bij de ambities van het (nationaal) Programma Aardgasvrije Wijken van het Rijk. De aanpak van deze twee programma's is verschillend, bijvoorbeeld ten aanzien van de bekostiging. Kennisdeling tussen de verschillende initiatieven kan leiden tot nieuwe inzichten.

Transform wil de opgave 'fossielvrij' per wijk verbinden met de opgaven voor wonen, openbare ruimte, energienetwerken, water en groen, en zelfs sociale opgaven. Door bundeling van de bestaande geldstromen in de wijk ontstaat een basis voor uitbreiding tot een investeringsplatform gericht op een sluitende exploitatie. Op die manier wordt een integrale gebiedsaanpak mogelijk, inclusief financiële arrangementen voor de bewoners. Transform wordt ontwikkeld als een opschaal- en herhaalbaar programma. Ook informatie over de vraag hoe inwoners ervan overtuigd kunnen worden van het aardgas af te gaan, en welke factoren daarbij succesvol en belemmerend werken, is waardevol. De sturingsfilosofie bij energietransitie vraagt aandacht en houdt overheden op alle schaalniveaus bezig: gaan mensen over op schone warmte vanuit een vrijwillige positie of geldt straks voor

inwoners een opgelegde c.q. gedwongen verandering?

Het oplossen van grensissues tussen netbeheerders (in de Cleantech Regio Enexis en Liander) is belangrijk in de opgave om een toekomstbestendige energie-infrastructuur beschikbaar te hebben en te houden voor bedrijven en woningen. Daarnaast vragen netwerkwissels binnen een netwerkgebied aandacht: het huidige statische net omvormen naar een dynamisch net / smart grid waarin energievraag en -aanbod zo veel mogelijk direct en binnen een gebied worden samengebracht.

Complexe relaties tussen industrie, mens en leefomgeving hanteerbaar maken

In Eerbeek-Loenen bevindt zich het grootste cluster papierindustrie van Nederland. Deze innovatieve industrie is in Eerbeek-Loenen nauw verweven met wonen en natuur. Daardoor komen verschillende opgaven in dit gebied bij elkaar: natuurbehoud op de naastgelegen Veluwe, human capital aspecten (beschikbaarheid van personeel met de juiste expertise en competenties), mobiliteit en logistiek, leefbaarheid in het dorp, ruimte voor industriële groei, hergebruik van grondstoffen, bodemwaterniveau, beschikbaarheid van schoon

drinkwater. Veel van deze opgaven worden al projectmatig opgepakt. Dit gebied leent zich goed om te leren hoe we in Nederland de complexe interacties tussen bedrijvigheid, mens en omgeving hanteerbaar kunnen maken en houden. Inzichten uit Eerbeek-Loenen kunnen worden toegepast bij andere gebiedsopgaven in de regio, zoals op De Mars in Zutphen, en daarbuiten.

Circulaire economie versnellen en ruimtelijk inpassen: A1 corridor

De A1 corridor heeft als zone van (inter)nationaal belang (North Sea Baltic corridor) een grote betekenis voor de economische toekomst van het gebied. De A1 verbindt de Randstad met Rijnland en zorgt samen met de A50, de vaarwegen en het spoor voor de ontsluiting van de regio. Er bestaat een sterke wisselwerking tussen de bedrijvigheid in de Cleantech Regio en deze corridor. De verduurzaming van de A1 corridor is van belang voor de Cleantech bedrijven in de regio, in de upgrading van vestigingsfactoren en in de ontsluiting van schone energie.

In dit complexe ontwikkelvraagstuk gaat het om een combinatie van meerdere opgaven die betrekking hebben op bedrijventerreinen, mobiliteit, energie en woon- en werklocaties. De regio staat voor

Omgevingsopgave Cleantech Regio: inzet op groene, duurzame en inclusieve groei

de uitdaging om van een meer decentrale focus op te schalen naar een geïntegreerde economische zonebenadering met een vestigingsklimaat dat gericht is op circulair opererende bedrijven, groene energie en schone mobiliteit. De Cleantech Regio is bezig met een modal shift op het gebied van bereikbaarheid en logistiek, sturing op type bedrijvigheid (hergebruik van materialen en grondstoffen, situering, synergie met omgeving) en een analyse van de woon-opgave (de arbeidsfactor voor bedrijven, zie ook Woonakkoord Oost).

Gelet op de uitdagingen ten aanzien van vervoer die aan de werking van de A1 corridor verbonden is, zijn grote opgaven ontstaan om (inter)nationaal verkeer te combineren met lokale en regionale vervoersstromen. Daarnaast is de transitie naar schone mobiliteit een vraagstuk waarvoor samenwerking van de bij deze agenda betrokken partijen onontbeerlijk is. Voor een toekomstbestendige bereikbaarheid zijn onder andere mobiliteitshubs en vervoer over water essentieel. De opgave in dit gebied is de modaliteit van de wegen te ontwikkelen als functie van logistieke corridors in de Cleantech Regio en om die uitdaging te verbinden met een integrale

aanpak van de IJssel (bevaarbaarheid, klimaat, ecologische waarden).

Rondom de A1 bevinden zich meerdere grote bedrijventerreinen. Voor de verdere ontwikkeling van deze zone is een gedragen toekomstprofiel nodig zodat het voor de stakeholders in het gebied duidelijk wordt waar samenwerking zich op kan en moet richten en welke type bedrijvigheid nodig is of wordt, gelet op de beweging naar een circulaire identiteit. Deze inzichten zijn essentieel voor toekomstige keuzes ten aanzien van het regionale economische klimaat, de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied en de inrichting van de bedrijventerreinen. Door hier als gebiedspartijen in samen te werken, kunnen we sturing organiseren op de vestigingsfactoren die bijdragen aan een circulaire economie.

Hierbij bestaat een wisselwerking met de A1 corridor: de vestigingsplaatsfactoren worden mede bepaald door de verduurzaming van de A1 corridor. Het gaat hierbij om een ruimtelijke structuur die mogelijkheden biedt voor economische dynamiek en voor mogelijkheden voor het verduurzamen van vervoer (Clean Energy Hub, smart logistics, maar ook vervoer via binnenvaart).

Wat betreft de ontwikkeling van economische zones is van belang om zorgvuldig om te gaan met het benoemen van geschikte locaties, om zo 'verdozing' tegen te gaan. Bij mogelijk nieuwe vestigingen moet sprake zijn van een aantoonbare behoefte, een goede landschappelijke inpassing en benutting van de nu aanwezige capaciteit van het verkeer- en vervoerssysteem. Om de potentie van de A1 Corridor (en de A50) nog verder te kunnen richten op de benodigde ruimtelijk-economische oplossingen, is het essentieel dat de betrokken partijen en overheden samen de opgaven en kansen in deze gebiedszone nader verkennen. De verduurzaming van de A1 corridor betreft ook de opgave om tot warmteoplossingen op bedrijventerreinen te komen, in combinatie met opwek van schone energie. Belangrijk hierin is de energieopgave en het netbeheer aangezien de grens tussen de gebieden van netbeheerders Enexis en Liander door deze oost-west verbinding loopt.

Verskillende partijen moeten samenwerken om een goede inrichting van opweklocaties voor zon en wind te realiseren; onder meer gemeenten, beheerders van bedrijventerreinen, Rijkswaterstaat, vastgoedon-

dernemers, het Rijksvastgoedbedrijf en netwerkbedrijven. Kansen worden optimaal benut als deze stakeholders vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid bijdragen, maar met een gedeelde visie.

Circulaire economie versnellen en ruimtelijk inpassen: Ruimtelijk-economische agenda

Economie staat op ruimte. Met dat leidmotief is tijdens de versnellingsweek de ruimtelijk-economische opgave van de Cleantech Regio scherper in beeld gekomen. In de Cleantech Regio is een transformatie naar een circulaire economie op bedrijventerreinen en werklocaties gaande en dat levert veel energie op. Niet alleen bij bedrijven in de maakindustrie, maar ook in andere sectoren. Gezien deze transformatie en de ruimtevraag die daaruit voortkomt, is het noodzakelijk om verder vooruit te kijken. Hierbij staat de vraag centraal hoe overheden kunnen en moeten faciliteren in de huidige en toekomstige behoefte aan energiebeheer, infra, kennis, materialen, etc. die de bedrijven nodig hebben.

De industrie zal meer en meer een onderdeel worden van een groter geheel, onder andere omdat de energievoorziening

en de verwarming van panden zal worden gebaseerd op een lokaal slim netwerk (smart grid). Dat is goed voor de doelstelling om het CO2 gebruik te verminderen, maar brengt ook kwetsbaarheid met zich mee in het geval dat bedrijven uit de regio willen vertrekken. Dit dient zich bijvoorbeeld aan wanneer een internationaal concern zou besluiten vestigingen in de Cleantech Regio te sluiten of te verplaatsen (foot loose).

Kortom het gaat om het circulaire vestigingsklimaat van morgen in de Cleantech Regio en om de factoren die relevant zijn voor bedrijven om zich hier te vestigen dan wel gevestigd te blijven. Er zijn veel initiatieven in de Cleantech Regio, maar die moeten meer worden opgelijnd om van meerwaarde te zijn. De vragen met betrekking tot het creëren van een circulair vestigingsklimaat is des te meer relevant en urgent als deze wordt gecombineerd met de druk op de beschikbare ruimte en de concurrentie met andere opgaven zoals de woonbehoefte. Deze laatste opgave kan bijvoorbeeld deels opgevangen worden en een plek krijgen in oudere werkgebieden. Een economische analyse is nodig om duidelijk te krijgen hoe we de regionale economie vitaal kunnen houden in de

circulaire toekomst. Deze analyse is het eerste onderdeel van een drieslag, met als volgende stappen een ruimtelijke vertaling van de uitkomsten van de economische analyse en een planologisch vervolg (ruimtelijke ordening).

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Momenteel wordt door Rijk en regio al gewerkt aan het realiseren van de gezamenlijke doelen. Een aantal van de belangrijkste lopende samenwerkingstrajecten staat hieronder.

Selectie Rijk - regio trajecten

- MIRT project: verbreding A1 Apeldoorn-Azelo
- Cleantech Regio Deal (derde ronde)
- Cultuurprofiel Oost/cultuurregio Stedendriehoek (bestaand afsprakenkader)
- MIRT project vaarweg Zutphen
- Nationaal landschap
- Water: IJssel
- Greendeal elektrische binnensteden
- Green deal zero emissie binnenstad
- Talking traffic: koploper Nederland

Selectie van lopende regionale trajecten

- Agenda Cleantech Regio 2019-2023
- Deventer 'Informatiestad'
- Programma Slimme en schone Mobiliteit
- Eo-weijersprijsvraag
- Onderzoek 'Draagvlak onder burger voor Cleantech Regio Stedendriehoek' - Motivaction
- Arbeidsmarktonderzoek 'De arbeidsmarkt van de CTNV-regio'
- Regionale energiestrategie (RES) i.k.v. landelijk klimaatakkoord

6. DUURZAME (TRANSPORT) CORRIDOR RIVIERENLAND

GEZAMENLIJKE DOELEN

Het Rijk en de regio willen langjarig programmatisch samenwerken aan de gezamenlijke opgave 'Duurzame (transport) corridor Rivierenland' vanuit de volgende gezamenlijke doelen:

- Verduurzaming van economie en logistiek;

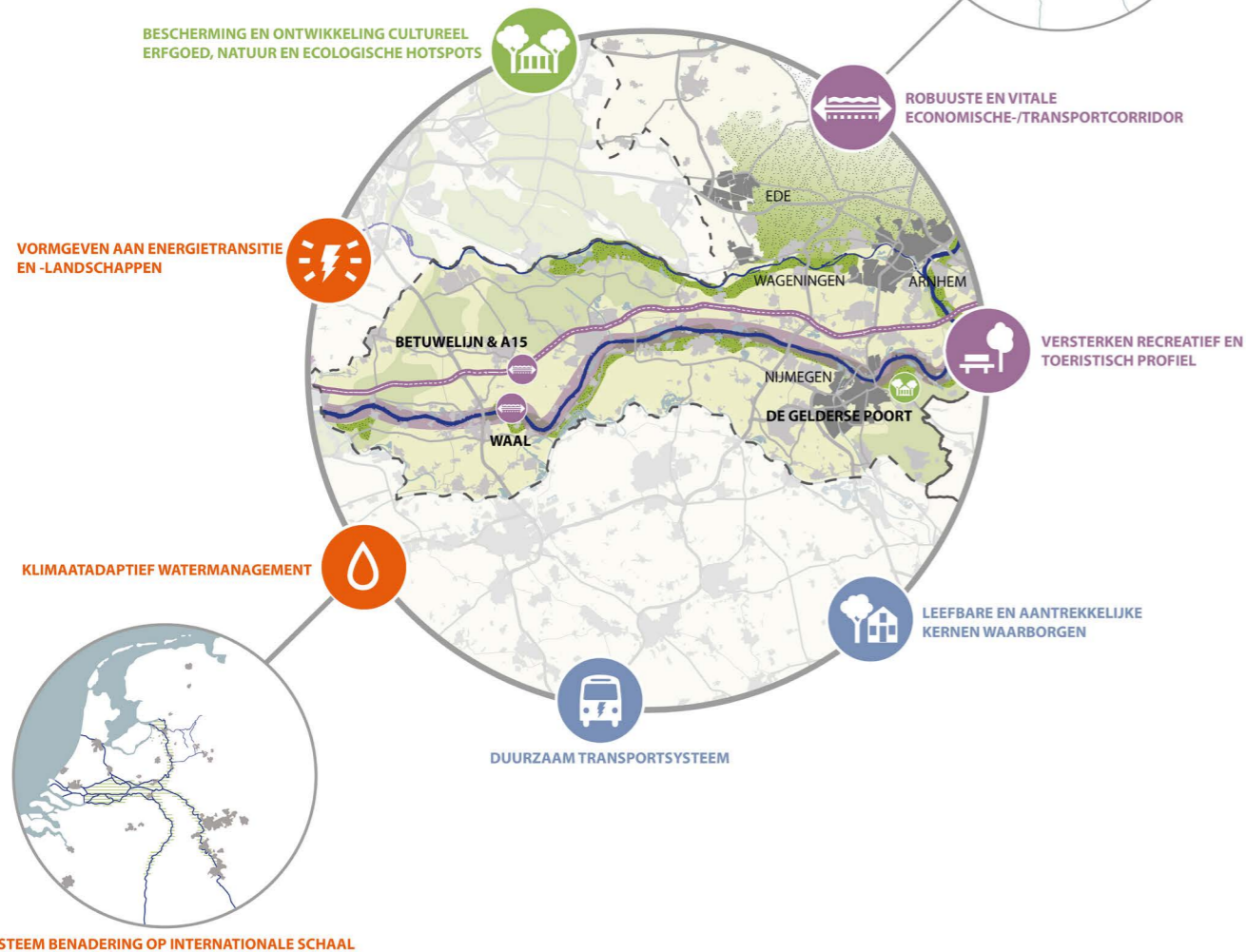
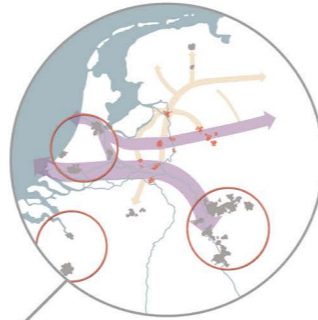
- Een duurzaam veilig, aantrekkelijk, functioneel en vitaal Rivierenland;
- Bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap;
- Vormgeven aan het eigen aandeel van deze regio aan de energietransitie;
- Integrale afweging van nieuwe ruimteclaims.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Er ligt een gezamenlijke opgave van Rijk en regio om groeiende ruimteclaims van nationale opgaven in Rivierenland samen te laten gaan met behoud en versterking van het -kwetsbare – internationaal bijzondere landschap en synergie te realiseren met andere (regionale) opgaven.

Omgevingsopgave Duurzame (transport)corridor Rivierenland

SYSTEEMBENADERING OP INTERNATIONALE SCHAAL

SYSTEEMBENADERING OP INTERNATIONALE SCHAAL

De (transport-) corridor van Waal, A15 en Betuweroute omvat het gehele gebied (het hoofdwegennet, het hoofdwaternet (Boven-Rijn, Waal-Merwedde, Pannerdensch Kanaal, Nederrijn-Lek, en het spoor) en is van vitaal economisch belang voor de regio en voor Nederland in verbinding met Duitsland. Het stroomgebied van de Rijn is ook ecologisch en recreatief belangrijk en beeldbepalend voor Nederland. De rivier de Linge heeft een cruciale rol in de regionale water aan- en afvoer (waterverdeling in de Betuwe, bluswater Betuweroute). Naast de functie scheepvaart en veilige afvoer van water naar de Noordzee, zijn er ook andere functies verbonden aan de rivieren zoals economie, natuur en recreatie. De rivieren worden intensief gebruikt en dat zal naar verwachting nog verder toenemen. De rivierdijken beschermen daarnaast grote delen van Nederland tegen overstromingen.

Versillende ontwikkelingen zetten de (transport) corridor echter in toenemende mate onder druk. Grootchalige opgaven op nationaal/bovenregionaal niveau hebben impact op het kwetsbare en karakteristieke rivierlandschap. Zo is de groei van megagrote distributiecentra, het herinrichten van bestaande havens en de ontwikkeling van energielandschappen (bijv. windturbines en zonnepanelen) van invloed op de ruimtelijke kwaliteit. Ondertussen zorgt klimaatverandering voor een stijgende zeespiegel, grotere extremen in rivierafvoer, extremere regenval en langere perioden van droogte en hitte. De daarmee samenhangende bodemerosie van het zomerbed en het opslibben van uiterwaarden zorgt voor opgaven voor scheepvaart, zoetwatervoorziening en natuur. Zo kunnen schepen in droge perioden minder lading meenemen, is de inlaat van zoetwater naar het regionale watersysteem wordt moeilijker en doordat het uitgesleten zomerbed zorgt voor lagere grondwaterstanden, verdrogen de uiterwaarden en daarmee ook de natuur, en verzakken huizen binnendijks.

Daarnaast maken technologische ontwikkelingen, de groeiende vraag naar goede-

renvervoer en doelstellingen en afspraken op het gebied van klimaatverandering (o.a. vanuit het Klimaatakkoord en het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie) het optimaal en duurzaam organiseren van goederenvervoer tot een belangrijk vraagstuk voor de komende decennia. Hier liggen gezamenlijke uitdagingen zoals het terugdringen van congestie, verhogen van robuustheid van multimodale netwerken en behoud van de kwaliteit van de leefomgeving. Om deze uitdagingen het hoofd te bieden werken de gebiedspartners in Rivierenland aan:

- Het realiseren van de normen voor waterveiligheid;
- De bevaarbaarheid voor de scheepvaart (ook bij laag water);
- Een duurzame zoetwatervoorziening;
- Het verbeteren van de ecologische waterkwaliteit en natuur;
- Het versterken van de toeristische- en recreatieve potenties;
- Het bijdragen aan de energiedoelstellingen en tegelijkertijd het behouden van een veilig en aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat;
- In het splitsingspuntengebied van de Rijnakken vormt De Gelderse Poort (ecologische hotspot in de Natuurverkenning Grote Wateren) een gebied met bijzondere kwaliteiten van natuur, landschap en erfgoed en meer potenties

voor natuurontwikkeling en recreatie en toerisme. Maar ook het gebied rond Fort Sint Andries is een belangrijke natuurstapsteen.

De rivieren vormen één systeem. De opgaven van riviergebonden functies werken op elkaar in – soms gaan ze goed samen, soms zijn ze strijdig. Inzet is het combineren van de aanpak voor verschillende opgaven en de zoektocht naar integrale alternatieven, zodat synergie ontstaat en werk met werk gemaakt kan worden in de uitvoering. Deze benadering staat ook centraal in het programma Integraal Riviermanagement (IRM), waarin Rijk en regio samen werken aan een vitaal, veilig, toekomstbestendig en aantrekkelijk Maas- en Rijngebied.

Rijk en regio hebben de ambitie om de nationale opgaven samen te laten gaan met behoud en versterking van de kenmerken van het rivierlandschap en synergie te realiseren met andere (regionale) opgaven om de goederenvervoercorridors Oost en Zuidoost te ontwikkelen tot Topcorridors in 2030: een vlot, betrouwbaar, robuust, veilig en duurzaam transportsysteem dat bijdraagt aan duurzame economische groei en samengaat met een optimale leefkwaliteit en woonomgeving langs de corridors.

7. DYNAMISCHE IJSSELVALLEI EN TWENTEKANALEN

GEZAMENLIJKE DOELEN

Rijk en regio willen langjarig programma-tisch samenwerken aan de gezamenlijke opgave 'Dynamische IJsselvallei en Twentekanal' vanuit de volgende gezamenlijke doelen:

- Voorbereid zijn op de lange termijn gevolgen van klimaatverandering. Zowel in situaties met te veel water (waterveiligheid) als te weinig water (droogte);
- Borgen bevaarbaarheid en versterken van de (logistieke functie van de) binnenhavens om de modal shift / meer gebruik van de vaarwegen te bevorderen;
- Behoud en versterking van natuurwaarden en waterkwaliteit. De ecologische Noord-Zuid verbinding robuust ontwikkelen onder andere door het verbinden van de beekmondingen met de IJssel;
- Borgen van zoetwater- en drinkwatervoorziening (kwantiteit en kwaliteit);
- Ruimte voor de landbouwtransitie en energietransitie (doelstellingen uit het Klimaatakkoord);
- Versterken cultureel erfgoed en toeristisch-recreatief profiel;
- Brede en integrale ontwikkeling van de IJssel en de Twentekanal als economische corridors en ecologische aders (bijv. door water en laag-dynamische natuur te combineren met landbouw)
- Integrale afweging van nieuwe ruimteclaims

Het riviersysteem en het water worden daarbij inzet als structurerend element bij ruimtelijke ontwikkelingen in de IJsselvallei en het gebied van de Twentekanal.

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

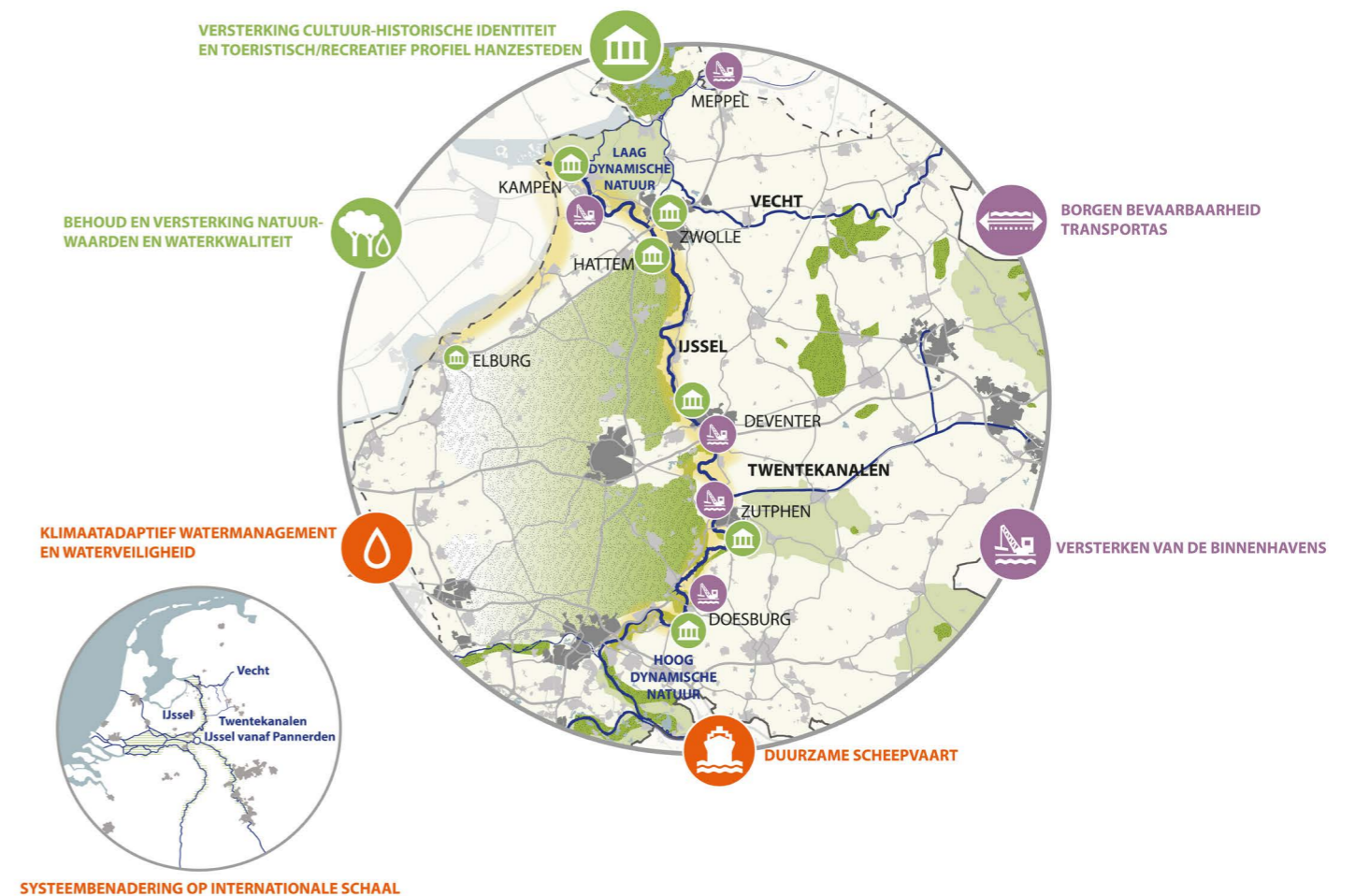
Lopende Rijk - regio trajecten

- Regiodeal Rivierenland (fruitdelta) (i.o.)
- Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie, o.a. Klimaatbestendig maken van de netwerken
- (MIRT) Programma Goederenvervoercorridors Oost en Zuidoost
- Programma Integraal Riviermanagement (IRM)
- Deltaprogramma Rijn
- Hoogwaterbeschermingsprogramma
- Programma Kaderrichtlijn Water
- Uitvoering beheerplannen Natura2000
- Programmatische aanpak Grote Wateren
- MIRT onderzoek IJsselkop
- MIRT-verkenning Rivierklimaatpark IJsselpoort
- Verkenning Grebbedijk
- Vijf majeure dijkversterkingen aan de Noordzijde van de Waal tussen Gorinchem en Nijmegen
- Pre-verkenning dijkversterking Kop van de Betuwe
- Impactproject voor klimaatadaptatie De Kop van de Betuwe (ervaringen / lessen betrekken)
- MIRT-onderzoek havenontwikkeling Werkendam
- Verkenning Fort St. Andries

Selectie van lopende regionale trajecten

- Ontwikkelen regionale energiestrategieën
- Logistics Valley: triple helix samenwerking
- Ontwikkeling Railterminal Gelderland en Gebiedsproces Knoop 38/Elst/A15
- Programma Gastvrije Waaldijk
- Opstellen Regionale Adaptatie Strategieën bijv. Klimaat Adaptief Rivierenland
- Opstellen Ambitie Linge

Omgevingsopgave Dynamische IJsselvallei en Twentekanal

TOELICHTING OP DE OPGAVE

Het gebied van de IJsselvallei en de Twentekanalen is economisch, ecologisch en recreatief belangrijk en beeldbepalend voor Nederland. De gezamenlijke opgave van Rijk en regio in beide gebieden is enerzijds het realiseren van een samenhangende ontwikkeling op het gebied van waterveiligheid, waterbeheer, klimaatadaptatie, natuur en waterkwaliteit, logistiek en scheepvaart. Anderzijds is dat het benutten van de cultureel erfgoed en het toeristisch-recreatief potentieel van de (Hanze)steden en het 'ommetland'. De uitdaging ligt in het meebewegen met de natuurlijke dynamiek van het watersysteem in combinatie met de logistieke en andere functies ervan. Doel is ook het vinden van synergie in oplossingen.

Klimaatverandering (grotere en kleinere afvoeren), zeespiegelstijging, extremere regenval, langere periodes van droogte en hitte en erosie van het rivierbed leiden in het (buitendijkse) gebied van de rivieren tot een integrale opgave vanuit een systeemgerichte benadering. In deze opgave gaat het om het verbinden van functies zoals waterveiligheid (voldoen aan de veiligheidsnormen en geschikt maken voor grotere extremen in afvoer), zoetwatervoorziening, goederenvervoer (garanderen bevaarbaarheid) in relatie tot de binnenhavens, natuurwaarden, schone rivier en cultureel erfgoed en toeristisch-recreatieve waarden.

De IJsselvallei vormt de verbinding tussen De Gelderse Poort en de IJssel-Vechtdelta, (ecologische hotspots in de Natuurverkenning Grote Rivieren). Dit zijn gebieden met bijzondere kwaliteiten (natuur, landschap en cultureel erfgoed) en met potenties voor natuurontwikkeling en recreatie en toerisme. Belangrijke opgave is het versterken en robuust maken van de ecologische Noord-Zuid verbinding (natuur-as) die de IJsselvallei is.

Daarnaast heeft de IJsselvallei een belangrijke functie als logistieke corridor tussen de grote rivieren en de noordelijk gelegen havens, inclusief Amsterdam. De IJsselvallei en het gebied van de Twentekanalen grenzen bij Zutphen aan elkaar. De Twentekanalen zijn voor de binnenvaart

alleen toegankelijk vanaf de boven- of benedenloop van de IJssel. Ook in het gebied van de Twentekanalen gaan de natuur- en cultuurhistorische erfgoedfunctie samen met de functies van logistieke corridor en waterbeheersysteem. De Twentekanalen spelen een belangrijke rol in het economisch proces van Twente en de Achterhoek. De IJsselvallei en de Twentekanalen vormen daarmee een samenhangend gebied, zowel vanuit logistiek oogpunt als vanuit het perspectief van waterbeheer en natuurontwikkeling. De ontwikkeling van de IJssel en de Twentekanalen - als transportas - tot een robuust vaarwegennet vraagt om verbetering van de vaarwegfunctie (o.a. wegnemen scheepvaartbottlenecks Boven-IJssel, de verruiming van de Twentekanalen om te voldoen aan de opgelegde norm voor vaarwegklasse Va, de realisatie van de 2e sluiscolk in Eefde en het verhogen van bruggen) in samenhang met de ontwikkeling van de binnenhavens voor het bovenstroomse deel van de Boven-IJssel tot Deventer en de havens aan de Twentekanalen. (Extreem) laag water heeft negatieve gevolgen voor het logistieke systeem en de economie en kan in potentie een rem zijn op de verduurzaming van de logistieke bewegingen in Oost (verschuiving goederenvervoer van weg naar water (modal shift) en gewenste transitie van energie en grondstoffen).

De klimaatopgave vraagt om een boven-

regionale integrale systeembenadering van Vecht, IJssel, Twentekanalen en de hierop aantakende beken. Daarmee staat deze opgave in verbinding met de Omgevingsopgaven Klimaatbestendige groeiregio Zwolle, Cleantech Regio, Transitie Landelijk gebied, Slimme netwerkkracht en Duurzame (blauwe) corridors. Voor de IJssel-Vechtdelta ligt een specifieke klimaatadaptatie opgave (in het overgangsgedebied naar het IJsselmeer). De klimaatopgave van de (Hanze)steden wordt verbonden aan de ruimtelijke ontwikkeling van de IJssel. Specifiek voor de Twentekanalen is het belangrijk om de klimaatopgave te integreren in een robuust en toekomstbestendig waterhuishoudkundig systeem. Daarbij is het van belang de doorsnijdende rol van de Twentekanalen in het netwerk van ecologische verbindingen in Oost-Nederland te beperken door het creëren van robuuste oversteekplaatsen met een verbindende groene zone langs het kanaal.

Recreatie en toerisme in de IJsselvallei en langs de Twentekanalen kunnen een impuls krijgen door het cultureel erfgoed van de (Hanze)steden (waterfronten) en de landgoederen (in ieder geval bij de Boven-IJssel) te versterken en te benutten. Ook het ontwikkelen van een recreatief doorlopend (fiets)netwerk kan een impuls geven. Daarbij is ook de vraag welke kansen er zijn om nieuwe energielandschappen langs de IJssel

en de Twentekanalen vorm te geven (zie ook de Omgevingsopgave Cleantech Regio).

Door de klimaatopgave voor het watersysteem te verbinden met de gebiedsopgaven in het gebied van de IJsselvallei en de Twentekanalen kan een impuls worden gerealiseerd voor het leef- en vestigingsklimaat. We maken daarbij onderscheid in de volgende trajecten:

1. Boven IJssel – Zutphen/sluis Eefde (toegang Twentekanaal)
2. Zutphen – Deventer
3. Deventer – IJssel-Vechtdelta/Zwolle
4. Twentekanalen

Het is belangrijk te onderzoeken waar opgaven elkaar kunnen versterken maar elkaar ook in de weg zitten. Voorbeelden zijn de gevolgen van rivierbodemdaling voor natuur, ondergrondse infrastructuur en funderingen (droogte en te lage

grondwaterstanden), de effecten van de scheepvaart op de waterkwaliteit en de gevolgen van het sturen op gewenste vaardiepte (stuwen, bruggen, sluisen) voor natuurlijke waterlopen. Maar ook spanningen tussen stedelijke ontwikkeling en ruimte voor de rivier (het voorkomen van stedelijke insnoering langs de rivier bij steden waardoor hydraulische knelpunten kunnen ontstaan (zogenaamde 'lock-ins'). Oplossingen zoals dijkverleggingen worden daarmee (in de toekomst) zeer moeilijk, maar kunnen nu nog voorkomen worden) en stedelijke en logistieke dynamiek versus de kwaliteit van een rustige woon- en leefomgeving. Ook kunnen we andere oplossingen, zoals het inzetten van oude dijken, waterstructuren en landschapselementen bij het bergen of geleiden van overtollig water verkennen.

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Momenteel wordt door Rijk en regio al gewerkt aan het realiseren van de gezamenlijke doelen. Een aantal van de belangrijkste lopende samenwerkingstrajecten staat hieronder.

Lopende Rijk - regio trajecten

- Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie met regionale uitwerking (bijv. Zwolse adaptatiestrategie)
- MIRT afspraak Samenwerking klimaatadaptatie in Oost
- Deltaprogramma Rivieren Rijn
- Programma Integraal Riviermanagement
- Hoogwaterbeschermingsprogramma
- Uitvoering Kaderrichtlijn Water
- Uitvoering Natura 2000 en provinciaal natuurnetwerk
- Programmatische aanpak Grote wateren (PAGW)
- Toekomstperspectief Twentekanalen 2030
- Programma Erfgoed Deal
- MIRT-planuitwerking 'Bovenloop IJssel'
- MIRT-planuitwerking Capaciteitsuitbreiding ligplaatsen IJssel
- Verkenning Tichelbekerwaard - Zutphen
- MIRT-verkenning Rivierklimaatpark IJsselpoort
- MIRT-onderzoek Havikerwaard-Fraterwaard-Olburgerwaard
- MIRT-onderzoek IJsselkop
- Gebiedsagenda IJsselmeergebied
- Verruiming Twentekanalen en havenfaciliteiten, incl. de bijbehorende modal shift afspraken van het regionale bedrijfsleven die in het kader van het programma 'Beter Benutten' zijn overeengekomen

Selectie van lopende regionale trajecten

- Binnenhavenontwikkeling in de ports of Zwolle, Deventer, Zutphen en Twenteports (Almelo, Hengelo)
- Beleef de IJssel
- Hanzesteden verbond
- Ontwerplaboratorium Rivieren
- Port of Logistics Overijssel (POLO, samenwerking ports Zwolle, Twente en Deventer)
- IJsselbiënnale
- IJsselkaravaan
- Gebiedsopgave Veluwe-op-1, onderdeel IJsselvallei
- Handelingsperspectief droogte IJssel en Twentekanalen

8. TRANSITIE LANDELIJK GEBIED

GEZAMENLIJKE DOELEN

De inzet van regio en Rijk is langjarig samenwerken aan de gezamenlijke opgave "Transitie landelijk gebied" vanuit onder meer de volgende gezamenlijke doelen:

- Goede leefbaarheid en omgevingskwaliteit;
- Behoud en versterking van de natuur (biodiversiteit en ecosysteemdiensten);
- Terugbrengen broeikasgasemissies vanuit de landbouw, de veenweidegebieden en bossen en vergroten vastlegging van CO2 in bodems, bomen en bossen;
- Verduurzaming agrofood (ontwikkeling kringloop-landbouw) inclusief de

ontwikkeling van robuuste verdienvermogens;

- Klimaat robuuste waterhuishouding en gebiedsinrichting (bodem- en watersystemen op orde, droogteproblematiek);
- Beschikbaarheid van voldoende drinkwater van goede kwaliteit;
- Behoud en versterking van de verscheidenheid aan waardevolle landschappen en streekidentiteiten, zoals bij de groene schatkamers Veluwe, Wieden-Weerribben en Sallandse Heuvelrug;
- Duurzame energieopwekking;
- Toekomstbestendige ontwikkeling toerisme.

TOELICHTING OP DE OPGAVE

De komende decennia zijn er mondiaal grote ontwikkelingen op het terrein van klimaat, energie, biodiversiteit, waterveiligheid, circulaire economie en voedselproductie die een forse weerslag hebben op de kwaliteit van de directe leef- en werkomgeving van bewoners, ondernemers en andere gebruikers van het landelijk gebied, zeker ook in Oost-Nederland. Daarbij komt dat Oost-Nederland – net als andere gebieden in Nederland – niet op koers ligt voor het behalen van de instandhoudingsdoelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Eén van de oorzaken hiervoor is het teveel aan stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden.

De ontwikkelingen en vraagstukken in het landelijk gebied spelen niet alle op hetzelfde schaalniveau en vragen om een gedifferentieerde aanpak en vergaande (systeem) innovaties:

- De druk op ruimte in het landelijk gebied is en blijft groot; dit vraagt om keuzes en slimme (combinaties van) oplossingen;
- Het wordt met de dag urgenter keuzes te maken om de fysieke leefomgeving voor mens en natuur te verbeteren (o.a. broeikasgassen, waterkwaliteit, stikstof, droogte, waterbeschikbaarheid);
- Het bestaande verdienvermogen in het landelijk gebied van onder andere landbouw staat onder druk;
- De vrijetijdseconomie staat meer en meer op gespannen voet met landschappelijke - en ecologische waarden en cultureel erfgoed.
- Tegelijkertijd ligt er een krimpopgave. Het landelijk gebied moet voldoende interessant blijven om te wonen en te werken. Voor de leegstand dient een zorgvuldige afweging te worden gemaakt tussen sloop of herbesteden

geschikte leefgebieden voor soorten, ook buiten natuurgebieden in de vorm van verbindingen en groenblauwe dooradering, en om goede hydrologische condities, bijv. in de vorm van bufferzones. De vraag naar landbouwgrond per bedrijf neemt toe als bedrijven meer grondgebonden, natuurinclusief en in kringlopen gaan produceren. Daarnaast blijft ruimte nodig voor wonen, werken, vrijetijdseconomie en mobiliteit.

Verbindend landschap centraal bij keuzes

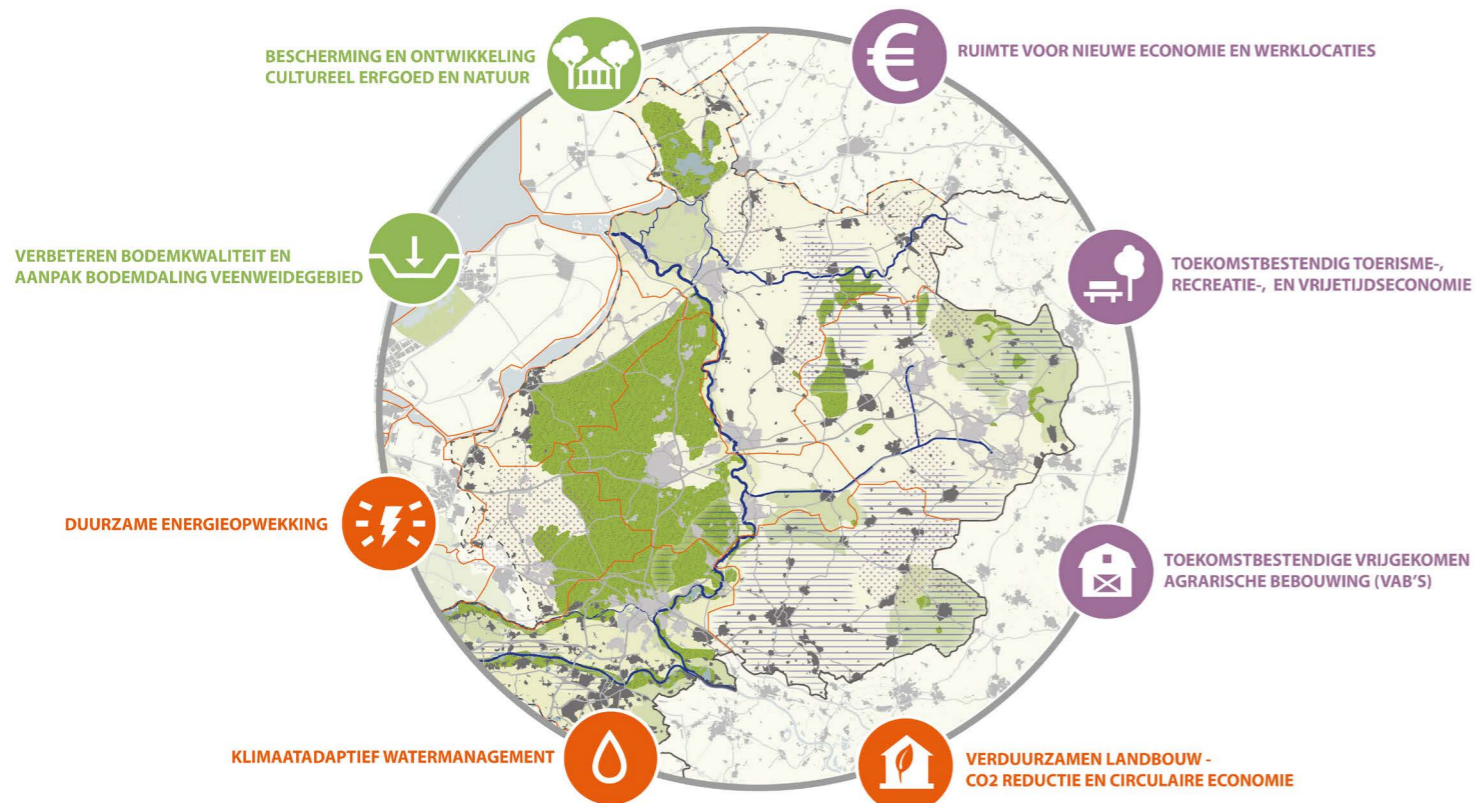
Nieuwe en slimme vormen van multifunctioneel landgebruik kunnen onderdeel zijn van de oplossingen voor de druk op de ruimte. Daarnaast zijn in diverse gebieden echter ook - soms moeilijke - keuzes nodig om te komen tot een goede balans tussen verschillende vormen van landgebruik en tot een toekomstbestendig gebruik van het natuurlijke systeem. Dat vraagt om een gebiedsgerichte aanpak, toegesneden op de ecologisch, economische en sociale situatie in de gebieden. In het Rli-advies 'Verbindend Landschap' wordt het landschap centraal gesteld bij het (ruimtelijk) vormgeven van de opgaven en transities in de gebieden. De karakteristieken en waarden van het landschap krijgen een verbindende rol bij het maken van samenhangende keuzes,

in dialoog met ondernemers, bewoners, belangenorganisaties en andere relevante partijen. Inzet is de kracht van het landelijk gebied te versterken en (nieuwe) vitale en waardevolle landschappen te creëren.

Verdienvermogen landelijk gebied

In Oost-Nederland is de agrarische sector van groot economisch en maatschappelijk belang. Maar de sector staat voor flinke uitdagingen, zoals de beperking van broeikasgassen, het terugbrengen van stikstofemissie en de overstap naar een meer circulaire en grondgebonden manier van landbouw die bijdraagt aan de verbetering van de leefomgeving. Ook het saneren van de asbestdaken en het vinden van nieuwe bestemmingen voor vrijkomende agrarische gebouwen is nog een omvangrijke opgave. Dat vraagt om nieuwe bedrijfsmodellen voor circulaire bedrijfsvoering op lokaal of regionale schaal, nieuwe verdienmodellen en mogelijk ook nieuwe financieringsmodellen, voor bijvoorbeeld het waarderen van maatschappelijke diensten. Met als toekomstbeeld een vitale en duurzame landbouwsector, in balans met omgevingskwaliteiten en een robuust natuurnetwerk (onder andere door een lage stikstofdepositie). Agro innovatieregio Achterhoek

Omgevingsopgave Transitie landelijk gebied

Druk op de ruimte vraagt om keuzes en slimme oplossingen

Richting 2050 zal de druk op de ruimte in het landelijk gebied verder toenemen en het landschap zal aanzienlijk veranderen. De genoemde opgaves en transities zijn niet alleen fors, in het landelijk gebied komen ze ook samen en beïnvloeden ze elkaar. De verduurzaming van de energievoorziening veroorzaakt een ingrijpende ruimtelijke verandering. Uit de nog op te stellen Regionale Energie Strategieën zal de ruimteclaim in het landelijk gebied duidelijk worden. Het veranderende klimaat vraagt ruimte om aanpassingen aan het watersysteem, aanpassing van het landgebruik in veenweidegebieden en meer ruimte voor bomen en bossen voor CO2-vastlegging. Zo hebben de droge zomers geleid tot sterke daling van grondwaterpeilen op de hoge zandgronden, zoals in de Achterhoek en Twente, met schade voor landbouw en natuur als gevolg. In deze gebieden – waarnaar geen aanvoer vanuit het hoofdwatersysteem mogelijk is – zijn structurele oplossingen nodig. De biodiversiteitsopgave vraagt ruimte voor

17. Zie ook het Perspectief 2030 van het Nederland Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) en het Rli-advies 'Waardevol toerisme' (september 2019)

en Mineral Valley/Twicken in Twente zijn aangewezen als gebieden om experimenteeruimte te creëren voor de toepassing van kringlooplandbouw.

Vrijtijdseconomie versus omgevingskwaliteit en leefomgeving

De vrijetijdseconomie is een van de belangrijkste economische dragers van het landelijk gebied in Oost-Nederland. De landschappelijke - en ecologische waarden en cultureel erfgoed in Oost-Nederland zijn randvoorwaardelijk voor de levensvatbaarheid van deze bedrijfstak, en van groot belang voor de identiteit van Oost-Nederland. Tegelijkertijd vormt de groei van het aantal toeristen met name voor de Veluwe en Wieden-Weerribben (Giethoorn) – twee van de meest bezochte binnenlandse vakantiebestemmingen in Nederland - een steeds grotere uitdaging. De groei leidt soms tot schade aan de leefomgeving en op gezette tijden tot overlast voor de samenleving. Er ligt een opgave om de ontwikkeling van de toerisme- en vrijetijdseconomie meer te verbinden met omgevingskwaliteit en een duurzaam leefklimaat, zowel in het stedelijk als landelijk gebied en in groeiende krimpgebieden. De oost Nederland Nationale Parken (de groene schatkamers Wieden Weerribben, Sallandse Heuvelrug, Veluwe) zijn belangrijke aangrijpingspunten voor deze uitdaging.

In de Wieden-Weerribben komen een aantal opgaven samen: de aanpak van stikstof, bodemdaling in de veenweidegebieden en de daarbij optredende broeikasgasemissies, verduurzaming van de landbouw, toekomstbestendige inrichting van het natuurgebied en toenemend toerisme. Het is van belang deze (en andere) opgaven in samenhang op te pakken. Via onder meer de waterhuishouding beïnvloeden opgaven en maatregelen elkaar: het verbeteren van de oppervlaktewaterkwaliteit, het landgebruik in de omgeving, het graven van petgaten en de broeikasemissies. Er liggen kansen om de nationale spreiding van toerisme te verbeteren. Dit biedt economische kansen, maar vraagt ook aandacht voor de negatieve gevolgen, onder andere ten aanzien van de leefbaarheid in de kernen. Een integrale aanpak van de Wieden-Weerribben kan als proeftuin dienen voor de klimaataanpak van veenweidegebieden in heel Nederland.

De Veluwe is het grootste aaneengesloten natuurgebied in Nederland en tevens de meest bezochte binnenlandse vakantie regio. Versterking en bescherming van het stamkapitaal van de Veluwe - de aaneengesloten natuur, de biodiversiteit, het kenmerkende landschap en het cultureel erfgoed - is nodig. Tegelijk moeten we zorgen dat de vrijetijdseconomie op peil blijft. Dat vraagt om een goede bereikbaarheid en een goed aanbod van activiteiten en verblijfslocaties. Een van de grootste opgaven is om het aanbod van vakantieparken te revitaliseren. Sommige parken zijn verouderd, een deel van de parken verloedert, met als gevolg permanente bewoning, kwaliteitsverlies, overlast, risico op veiligheidsproblemen (ondermijning, uitbuiting), huisvesting van seizoenarbeiders.

Tegelijk liggen er in Veluwe kansen op het gebied van natuurontwikkeling, klimaatadaptatie en energietransitie. Samen met Foodvalley zal naar een oplossing moeten worden gezocht voor de uitstoot van de agro-foodsector, die negatieve gevolgen heeft voor de bodem- en luchtkwaliteit voor de Veluwe. Daarnaast zijn er kansen, op het gebied van drinkwatervoorziening (één van Nederlands' grootste zoetwaterreserves ligt onder de Veluwe) en voor energieopwekking. Dat laatste vraagt om een principiële besluit/discussie over windmolens in de bossen en andere vormen van energie als aardwarmte/ geothermie in relatie tot natuurwaarde, vrijetijdseconomie en kwaliteit van de (strategische) drinkwaterreserves.

Het Nationale Park de Sallandse Heuvelrug omvat het grootste aaneengesloten droge heidegebied van West-Europa met zeldzame flora en fauna, zoals het korhoen en de nachtzwaluw. Het Park is belangrijk voor de vrijetijdseconomie, een belangrijke economische pijler in het gebied, die zal doorgroeien. Dit leidt tot toenemende druk op de natuur. Het Park wordt door de Rijksweg en het spoor doorsneden met effecten op de ecologie en spreiding van recreatie en toerisme. De opgaven die op en rond de Sallandse Heuvelrug samen komen zijn herstel van de biotoop van het Nationaal Park, de aanpak van stikstof, waarborgen van een evenwichtig

hydrologisch systeem, verduurzaming en innovatie van de landbouw en vrijetijdseconomie, behoud van het (cultureel) erfgoed, energievraagstukken, spreiding toeristische druk én doorsnijding door de rijksweg N35 en het spoor. De wens is te komen tot een toekomstbestendig ecologisch systeem en een integrale aanpak van de opgaven.

Aanpak: gebiedsgerichte aanpak / lerende gebiedsprocessen

De opgaven in het landelijk gebied zijn omvangrijk, divers en complex, dat vraagt om een gebiedsgerichte aanpak om te komen tot maatwerkoplossingen van slimme combinaties van functies. Dat lukt alleen als de verschillende overheden elkaar weten te vinden en de handen ineenslaan, ieder vanuit zijn eigen kracht en rol. Hieraan wordt invulling gegeven via een aantal trajecten, die sinds het kabinet Rutte III steeds meer vorm en inhoud krijgen. Voorbeelden zijn het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland, de Regiodeals, de Regionale energiestrategieën en Stikstofaanpak. In deze trajecten werken verschillende ministeries (BZK, IenW, OCW, EZK, LNV) en regionale overheden samen met regionale en lokale partners om te komen tot duurzame, passende oplossingen waar ondernemers, bewoners en recreanten iets aan hebben. Opgaven worden in de volle breedte verkend en meegenomen, waarbij gezocht wordt naar meevoudige oplossingen door slimme functiecombinaties en mee te koppelen waar mogelijk. De

druk op de ruimte in het landelijk gebied en de toegenomen aandacht voor de 'systeemlaag' van water en ondergrond maken multifunctioneel ruimtegebruik noodzakelijk als organiserend principe voor het toekomstige landelijke gebied: meer functies en meer waarden op dezelfde ruimte.

In verschillende regio's in oost lopen dit soort interbestuurlijke trajecten vanuit IBP-vitaal platteland en de Regiodeals, zoals:

- Achterhoek (Centrale thema's; woningvoorraad, Kringlooplandbouw, natuur-

ontwikkeling, emissiereductie, VAB, asbest, stikstof)

- Salland- Twente (Centrale thema's: kringlooplandbouw, landschap, duurzame veehouderij bij natura2000-gebieden, droogte en verbeteren watersysteem)
- Noordwest Overijssel / Wieden Weerribben (Centrale thema's; veenweide opgave klimaatakkoord, bodemdaling, Natura2000, perspectief landbouw en landgebruik)
- Food Valley/ Veluwe (Centrale thema's: gezonde voeding, kennis en onderzoek, fijnstof- en emissiereductie, agrarisch

bedrijf van de toekomst, stroomgebied, stikstof)

- Vechtdal (Centrale thema's: gastvrij ondernemen, recreatiebedrijf van de toekomst, beleefbare landschappen en Natura 2000 en natuurlijk beheer watersysteem)

Voor alle gebieden wordt gewerkt aan visies voor de langere termijn ("stippen aan de horizon") in samenhang met de uitvoering van concrete activiteiten, met daaraan gekoppeld transitiepaden met kantelpunten en keuzemomenten in de tijd. Deze bieden een basis voor inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties om plannen en acties op te maken en voor overheden om beleid op te baseren en hier stap voor stap naar toe te werken door middel van korte termijn keuzes en acties. De toekomstbeelden integreren sociaaleconomische aspecten, natuurwaarden, water en landbouw. Het goede verhaal is van belang om draagvlak te krijgen voor de ontwikkelingsrichting van het gebied.

LOPENDE SAMENWERKINGSTRAJECTEN

Lopende Rijk - regio trajecten

- Regionale Energie Strategieën (RES)
- Regiodeals Achterhoek, Foodvalley, Twente, Veluwe (i.o.)
- Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland Twente-Salland, Wieden Weerribben, Achterhoek, Veluwe FoodValley
- Regionaal klimaat Adaptatie Plan (RAP)
- Deltaplan waterkwaliteit
- Natuurpact
- Mobility as a Service (MAAS). innovatieve mobiliteitsconcepten t.b.v. leefbaarheid van het landelijk gebied
- Nationaal Park Sallandse Heuvelrug, Wieden Weerribben, Veluwe
- Actieagenda vakantieparken
- Erfgoed Deal stedelijke groei en krimp
- De Pas post' 65 Erfgoed deal met Winterswijk
- Nieuwe tijd wederopbouwperiode Erfgoed Deal met 11 gemeenten binnen de Achterhoek
- Programma Ruimte voor de Vecht

Selectie van lopende regionale trajecten

- Mineral Valley Twente
- Regionaal samenwerkingsproject onder regie van de gemeenten 'Onder Twente'
- The Protein Cluster
- SteenGoed Benutten
- Proeftuin Warmtetransitie Overijssel
- Kunstmestvrije Achterhoek
- Alliantie Nieuwe Energie Overijssel
- Overijssel op Streek
- Veluwe Agenda / Veluwe op 1
- Toekomstbestendige erven
- Asbesttrein
- Netwerk Salentein
- Vruchtbare Kringloop Achterhoek
- De Marke
- Vitale Vakantieparken
- Beheerplan Wieden-Weerribben en ook Veluwe
- PAS Wieden-Weerribben en ook Veluwe
- Natuur voor Elkaar
- Land van Waarden
- Groene Metropool Twente

B

BIJLAGE 1 AFKORTINGEN

BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
CAT	Agrofood Wageningen - Centrum voor GeAvanceerde Technologie in de Agro& Food sector
CiV	Centra voor Innovatief Vakmanschap
CHE	Christelijke Hogeschool Ede
CS	Centraal station
CTNV	Cleantech Regio en Noord Veluwe
CTT	Container Terminal Twente
DUS	Daily Urban Systems
EIB	Europese Investeringsbank
EIF	Europees Investeringsfonds
EU	Europese Unie
EZK	Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
HAN	Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
IenW	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
IBP	Interbestuurlijk Programma
ICE	Intercity-Express
IenW	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
IPKW	Industriepark Kleefse Waard
IRM	Integraal Riviermanagement
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
MaaS	Mobility as a Service
MIRT	Meerjarenprogramma Infrastructuur
MKB	Midden- en klein bedrijf
NOVI	Nationale Omgevingsvisie
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OV	Openbaar vervoer
P&R	Park & Ride
PAGW	Programmatische Aanpak Grote Wateren
PHS	Programma Hoogfrequent Spoor
POLO	Port of Logistics Overijssel
R&D	Research & Development
RAP	Regionaal klimaat Adaptatie Plan
RES	Regionale Energiestrategie
ROC	Regionaal Opleidingencentrum
RVB	Rijksvastgoedbedrijf
RWS	Rijkswaterstaat
SUN	Schiphol-Utrecht-Nijmegen
TEN-T	Trans-Europese transportnetwerk
UMC	Universitair Medisch Centrum
VAB	Vrijkomende Agrarische Verbouwing
WUR	Wageningen
ZES	Zero Emissie Stadslogistiek

